

ERUDITIO – EDUCATIO

A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata
Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne
Research Journal of the Faculty of Education of J. Selye University

2013/4
(8. évfolyam)

Tartalom

TANULMÁNYOK	3
<i>H. Nagy Péter:</i> József Attila költészetének alapvonásai. Történeti-poétikai vázlat . . .	3
<i>Illés Attila:</i> Csilizköz családnevei	17
<i>Baka L. Patrik:</i> A család az első (?)	27
<i>Tóth Gábor:</i> 25 év krónikája. Egy grófnő nyomában.	47
<i>Sakácz Roland:</i> Parlamentarizmus Magyarországon. Választójogi reformtervek és viták 1912–1918 között	55
<i>Gaucsík István:</i> Az „antidemokratikus demokráciától” a kommunista hatalomátvételig – Csehszlovákia politikai rendszere (1945–1948)	67
<i>Takács István:</i> A távoktatás formái, lehetőségei a 21. században.	83
A tankönyvek szakmaisága, módszertani kérdései című nemzetközi szimpózium előadásairól	
<i>Szabó Tünde:</i> Magyar nyelvtankönyv az I. Csehszlovák Köztársaságban és ma	95
<i>Lőrincz Júlia:</i> Stiliztikai ismeretek az új szlovákiai középiskolai magyar nyelvtankönyvekben	107
<i>Vörös Ottó:</i> Két elméleti megjegyzés a mondattan tanításához	121
<i>Kusper Judit:</i> (Női) identitás és nyelv az irodalomoktatásban.	127
<i>Kiss Tímea:</i> Ady Endre verseinek taníthatósága	133
RECENZÍÓK	147
<i>Tölgyesi József:</i> Az andragógia mint komplex társadalomtudományi diszciplína. Gondolatok Mócz Dóra könyvéről.	147
HÍREK	151
<i>Szabó Tünde:</i> A tankönyvek szakmaisága, módszertani kérdései (Komárom, 2013. október 25.)	151
<i>Nagy Melinda–Strédl Terézia:</i> A köznevelés kulturális, szociális és biológiai tényezői. Kultúrne, sociálne a biologické determinanty edukácie.	154
NEKROLÓG	159
<i>Strédl Terézia:</i> Vojtek Sándor emlékezete.	159
<i>Simon Szabolcs:</i> Elhunyt Jakab István egyetemi oktató, nyelvész, nyelvművelő . .	160
SZERZŐINK	163

Alapító főszerkesztő:

Erdélyi Margit

Főszerkesztő:

Liszka József

Szerkesztőbizottság:

Doc. Ing. Albert Sándor, CSc.; Prof. PhDr. Cséfalvay Zsolt, PhD.; RNDR. Csiba Peter, PhD.; Prof. PhDr. Erdélyi Margit, CSc. (elnök); Prof. Dr. Hans-Joachim Fischer; Prof. Dr. Földes Csaba, DrSc.; Prof. Dr. Kovátsné Németh Mária; doc. PhDr. Liszka József, PhD.; Prof. PhDr. ThDr. Peres Imre, PhD.; Prof. PhDr. PaeDr Perhács János, CSc.; Prof. Ing. Stoffa Veronika, CSc.; Prof. Dr. Szabó András, DrSc.; Prof. Dr. Szabó Péter, PhD.; doc. Szarka László, CSc.; doc. RNDR. Tóth János, PhD.; doc. Dr. Tölgyesi József; Prof. Dr. Varga J. János, DSc.

Olvasószerkesztő:

Vajda Barnabás

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR – program Kultúra národnostných menšín
2013

Eruditio – Educatio • A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata • Megjelenik évente négy alkalommal • Kiadja a Selye János Egyetem Tanárképző Kara (Komárom) • IČO 37 961 632 • A szerkesztőség címe: Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P. O. Box 54 • tel.: +421 35 32 606 27 • e-mail: liskaj@selyeuni.sk • Szerkesztőségi munkatárs: Hanusz Szilvia • Borító és nyomdai előkészítés: Szabolcs Liszka - Cool Design • Nyomta: Tribun EU s.r.o., Brno • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • 2013 december

Eruditio – Educatio • Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne • vychádza 4x ročne • Vydáva Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho (Komárno) • IČO 37 961 632 • Adresa redakcie: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P. O. Box 54 • tel.: +421 35 32 606 27 • e-mail: liskaj@selyeuni.sk • Redakčná asistentka: Szilvia Hanusz • Obal a tlačiarenská príprava: Szabolcs Liszka - Cool Design • Tlač: Tribun EU s.r.o., Brno • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • december 2013

József Attila költészetének alapvonásai Történeti-poétikai vázlat

H. Nagy Péter

József Attila (1905–1937) a 20. századi magyar irodalom egyik legkimagaslóbb és máig legnagyobb hatású, a líraolvasást leginkább meghatározó költője. A klasszikus modern hagyomány és az avantgárd tradíció kettősségének tapasztalatát elsajátítva nyitja meg azt a későmodern látásmódot, költészeti horizontot, melynek Szabó Lőrinc mellett európai rangú képviselője. E két alkotó poétikája szinkronban van az 1930-as évek lírájának európai kezdeményezéseivel, és a magyar irodalmi kánonokban betöltött szerepe is – jelen pillanatban – megkérdőjelezhetetlen. József Attila létbölcseleti verseinek tapasztalata olyan válaszokkal járul hozzá a korszakban felmerülő – esztétikai, individuumszemléleti, filozófiai stb. – kérdések árnyalhatóságához, melyek egyben a líranyelv átrendeződését is jelzik. A költészetével való szembesülés tehát elengedhetetlen feltétele a líratörténeti folyamatok és a modernség alakulásának, horizontváltásainak megértéséhez.

Az első világháború után induló költők már szembesültek-szembeszegültek a Nyugat első nemzedékének költészeti ízlésével, s a kortárs líra más poétikai mintáihoz fordultak. Bár korábban, de ez a szembenállás ismerhető fel Kassák pályakezdésében, majd a két világháború közötti magyar költészet két legnagyobb alakjánál, Szabó Lőrincnél és József Attilánál is. A magyar költők gyorsan meginduló tájékozódása a különféle európai avantgárd irányzatok felé persze nem kizárólag a Kassák-féle költészetfelfogáson keresztül történt meg. Költészetük befogadás-történetében legjelentősebbnek bizonyult („érett”) műveik a korai versekhez képest – egy kissé megtévesztő kifejezéssel élve – klasszicizálódtak. De az avantgárd nyelvhasználatának és formakészletének nyomai végig jelen vannak lírájukban.

József Attila korai költészetének néhány versében szintén érzékelhető az expresszionisztikus versnyelv bizonyos mértékű jelenléte. Döntő hatást azonban a szürrealizmus képalkotási technikája gyakorolt rá, elsősorban a '20-as évek második felében. Korai lírája szintén „lázádat” jelentett, akkor legalábbis egy ilyen jellegű pózt érzekelt benne. Ennek legismertebb példája a *Nincsen apám, se anyám* c. kötetének egyik verse által keltett megütközés (*Tiszta szívvel*, 1925). Az 1920-as években József Attila mind költészetét, mind gyorsan változó ideológiai nézeteit tekintve szinte „végigpróbálta” a lázadás különböző lehetőségeit. S így természetesnek mondható, hogy az avantgárd törekvések sem hagyták érintetlenül. Az expresszionizmus említett hatását leginkább előző kötetében, a *Nem én kiáltok*ban lehet kiemelni (*Szép nyári este van*).

Az évtized vége felé erősödik meg tehát József Attilánál a szürrealista költészet programjának hatása, különösen külföldi útjai során írt verseiben. Ennek egyik legegységertelműbb bizonyítéka a *Medáliák* című verssorozat (1927/1928). E teljesen töredékes szövegek (mint azt a cím is nyilvánvalóvá teszi) tulajdonképpen emlékképszerű hatást keltenek. A felvillantott képek megszakításokkal teli asszociációs hálókat bontakoztatnak ki, melyek logikája olykor a meseszerűségre, a mítoszok világára emlékeztet. A *Medáliákat* a metaforikus asszociáció elve szervezi mind a mondatszerkesztés és -kapcsolás, mind a költői képek egymáshoz rendelését tekintve. Ám a szürrealisztikus benyomást némiképp gyengíti, hogy néhány szöveg mégiscsak felkínálja valamifajta allegorikus megfejtés kulcsát.

A szürrealista elemek szempontjából különösen érdekes lehet József Attila *A bőr alatt halovány árnyék* című verse. (Egyes kiadások cím nélkül, illetve az első sor kiemelésével [*Egy átlátszó oroszlán*] közlik.) A szöveg sajátosságát az adja, hogy a nehezen megfejthető képek a mindennapi magánbeszélgetésre utaló szövegrészletekkel váltakoznak, amelyek akár a vers megírásának (még ha fiktív) körülményeire vonatkozhatnak. Nehéz volna a rövid szöveg összefüggő értelmezését nyújtani, hiszen már az első sor a kifejtetlen, megmagyarázatlan szimbólummal (?) is ellenáll az egyértelmű jelentés meghatározásának. A vers nyitánya ugyanis önellentmondó képet jelenít meg. Hiszen egyrészt az „átlátszóság” jellemre vonatkozó tulajdonságára utal, másrészt viszont egy olyan képre, amely valójában „láthatatlan”. Mivel a fekete falak között élő átlátszó oroszlán vizuális képlete lerombolja a térbeli képet, így a voltaképpeni látvány nem lehet más, mint a tisztán fekete szín. (Ez esetleg – az oroszlán maskulin konnotációja révén – egy kontúrok nélküli, azaz észrevehetetlen vagy érzékelhetetlen férfibeszélőt feltételez.)

A sorok többsége egy mindennapos szerelmi válság töredékeiként jelenik meg. Montázszerűen illeszkedik a sajátos költői képekhez, a saját szerelmét értelmezni képtelen ember hangjaként fogható fel. E resignáció átsugárzik a verszárlat szürrealisztikus képeire is: „az idő elrohant vérvörös falábakon”. Paradox alakzatról van szó, az „elrohant” és a „falábak” közötti szemantikai feszültség miatt. A következő sor is hasonló hatást kelt, hiszen ez egyszerre hívja elő az egymásra találás (a hó alatti utak „összebújása”) és az eltévedés (a hó eltakarja az utakat) képzetét. Ez az ellentmondásosság a versben megszólított „te”-hez fűződő viszonyra is vonatkoztatható. A viszony kiszámíthatatlanságára nemcsak az utolsó előtti sor mindennapi tapasztalata utal, hanem az utolsó sor különös jelenete is. Sugallván, hogy a „te” megértése is ki van szolgáltatva a véletlennek, hiszen a már nem hallható szavak értelmének megtalálása egy némán lefolytatott játék kifejtéséhez válik hasonlatossá. Ez a József Attila-recepcióban kevés figyelemre méltatott vers a montázs technikában, illetve a „költői” és „mindennapi” nyelv szembesítésében rejlő lehetőségeket kiaknázva képes olyan tapasztalat megfogalmazására, amely az 1930-as évek verseiből lehet igazán

ismerős. József Attila híres kései verseiben is megfigyelhető az a – sokértelműség és a jelentéssűrítés révén a vershelyzetet elbizonytalanító – költői gyakorlat, amelyet az avantgárd költészet különböző eljárásai tettek lehetővé.

Másfelől a Szabó Lőrinc-féle dialogikus karakterű versbeszéd mellett a József Attila-lírában is uralkodóvá válik egy olyan verstípus, amely a későmodernség költészettörténeti fordulatról ad hírt; s amelyet Németh G. Béla irodalomtudós *önmegszólító verstípus*nak nevezett el. A gondolati költészet eme – különösen a 20. században elterjedt – válfaja a lírai „én” és a grammatikai „te” alakzatának felcserélhetőségét jeleníti meg: a beszélői magatartás úgy artikulálódik, hogy a költői „én” saját magát szólítja meg, az egyoldalúnak tűnő párbeszéd közben az egyik magatartás kifejtése implicite a másikat is megfogalmazza. (Fontos, hogy megszólítás és felszólítás között alapvető különbség van: az előbbi nem feltételezi az „én” dominanciáját a „te” felett, míg az utóbbit ez teszi lehetővé.) A versben beszélő hang két személyre bomlása arra utal, hogy a megszólalás szintjén is megjelenik a lírai én osztoottsága vagy önértelmezésre való igénye. Németh G. Béla szerint e lírai forma kapcsolatba hozható a szubjektum 20. századi válságának tapasztalatával. Ennek egyik jellemzője a személyiség megvalósításának igénye és a társadalmilag kényszerített szerep feletti elégtelenség. Ami viszont poétikailag megfeleltethető az olvasó én (mint személyiség) és az olvasott én (mint szerep) közötti eltérésnek. Az önmegszólító verstípus is ilyen értelemben rokonítható a modern költészet egyik átfogó vonásával, mely szerint az nem szólítja meg közvetlenül olvasóját, viszont szabad játékkeret kínál és nagyobb aktivitást is vár el tőle. Tehát ami egyfelől válság, az másfelől (az olvasó szempontjából) nyereség. Emellett nagyon fontos az is, hogy mindez a modernség zárt formáinak, a homogén versképletek közlésképeségének megkérdőjelezését jelzi. Hiszen az én az önmegszólítás révén tulajdonképpen önmagától válik meg, megkettőződve mintegy külsővé teszi önmagát. Ezzel pedig valóban elfordul a monologikusságtól, hiszen lemond arról, hogy költői világának minden eleme őrá vonatkozzon. Ennek konkrét megvalósulására majd egy „kései” vers, a *Tudod, hogy nincs bocsánat* értelmezésekor térünk vissza. Bevezetése viszont azért szükséges, mert József Attila több költeménye már előlegezi ezt a poétikai gyakorlatot, bár nem csak eköré szerveződik (pl. *Eszmélet*).

Míg József Attila első verseskötete, a *Szépség koldusa* elsősorban a klasszikus modern líratípusokkal, tehát a *Nyugat* hagyományának kanonizált formációival létesít folytonosságot, addig második kötetének poétikája inkább a megszakítotttság jelzéseit mutatja. A *Nem én kiáltok* ugyanis a kötetlenebb formák és a szabad verseléssel együtt járó asszociatív képzettársítások alkalmazásával már az avantgárd tapasztalatát is megszólaltatja.

A kötet címadó darabja olyan keretes szerkezetű alkotás, melynek jelképezése eltávolodik a klasszikus modernség uralkodó látásmódjától. Meg is fogalmazza az én-központúság kiiktathatóságát, miközben mégis fenntartja annak látszatát. A vers felütése az én hangjának megvonását tematizálja („Nem én kiáltok, a föld dübörög”), majd a megszólításra épülő sorok egy „te”-hez szólnak,

azonban a kijelentések, felszólítások hálózata feltételez egy pragmatikai ént, még abban az esetben is, ha az visszahúzódik az állítások mögé. A szöveg így módon bár nem körvonalazza a megszólalót, az a megszólalás aktusán keresztül – grammatikai mivoltában – mégis odaérhető. A megszólítások sorozata egyrészt tárgyszintre helyezi a lírai te alakzatát, másrészt reflektál is arra; ami szintén egy külsődleges én alakját feltételezi. A beszélő szerepe így kettős funkciójú lesz: rejtőzésre szólítja fel a megszólítottat, és kommentálja annak szituációját. Az egyik ilyen részlet éppen a másikhoz való viszony fontosságát emeli ki: „Friss záporokkal szivárojj a földbe – / hiába fürösztöd önmagadban, / csak másban moshatod meg arcodat.” Mindez az én-te viszony szövegbeli allegóriájaként is értelmezhető, melyet a vers folyamatosan színre visz, egyenrangúsítva ezáltal a pragmatikai én és a grammatikai te funkcióját. A szöveg szintén fontos szervezőelve a perspektívák elmozdítása. Jó példa erre a következő részlet: „Légy a fűszálon a pici él / s nagyobb leszel a világ tengelyénél.” Az ellentéző retorika mellett megfigyelhető, hogy a felszólítás és annak eredménye között metaforikus társítás jön létre, ugyanis e két sor kapcsolata részben átírja szó szerinti értelmezhetőségét. Ugyanakkor a díszítettség visszاسzorítása, a sor-képzés szabálytalansága, a képeket egymás mellé helyező központi szervezőelv felfüggesztése és a kijelentő/felszólító beszéd fenntartása már más típusú poétikát előlegez, mint a vallomástevő én szólamának kizárólagosságára épülő líratípusok.

József Attila harmadik kötete, a *Nincsen apám, se anyám* rendkívül sokrétű képet mutat. Dalszerű versek ugyanúgy helyet kapnak benne, mint a szürrealizmus jelképzési technikáját idéző alkotások. A kötet címe megegyezik a *Tiszta szívvel* első sorával, s további érdekessége, hogy majd az 1934-es *Eszmélet* X. strófája is visszautal rá. A *Tiszta szívvel* c. vers talán legfontosabb kérdésiránya az instanciák hiányában, az abszolútként elgondolt értékekhez való semleges viszonyulásban és a halál tényének nem tragikus elfogadásában jelölhető meg. Az első versszak felsorolja, leltárba veszi azokat a veszendőbe ment centrumokat, melyek az én szituáltságát meghatározhatják, s melyek kitüntetett szerepét mintegy visszavonja a modalitás egyszerű megállapító jellege: „Nincsen apám, se anyám, / se istenem, se hazám, / se bölcsőm, se szemfedőm, / se csókom, se szeretőm.” (Gondoljunk arra, hogy az itt felsorolt szavak milyen fontos tradicionális költői témákat jelöltek eddig!) Mindez ugyanakkor az én önmagában való, immanens létezését emeli ki. A második strófa meg is erősíti ezt, de szintén továbbfűzi az értékek viszonylagosságát: „Hús esztendőm hatalom, / hús esztendőm eladom.” Azaz maga az élet is feladható, átminősíthető kategóriaként értelmezhető. A következő versszak úgy alakítja tovább az előzőeket, hogy közben felidéri a fausti problematikát („Hogyha nem kell senkinek, / hát az ördög veszi meg”); majd a vers címére visszautalva a szív „tisztaságához” kapcsolja a megfordított értékviszonyokat. Éppen ezért fontos funkciót tölthet be a szövegben a „Tiszta szívvel” összetétel többértelműsége. Egyrészt tisztaságként (tulajdonságként) is értelmezhető, ami utalhat a kiüresedett állapotra is;

másrészt „teljes” értelemben is felfogható (mint „tisza erővel”), ami viszont a szív funkciójának (bensőségességének) kiemeléséhez vezethet. Ha arra is utalunk, hogy a „szív” többek között (bibliai jelentésköre alapján) az isteni igazságosság helyeként vált toposzá a költészetben (pl. a romantikában), akkor József Attila verse eme kitüntetett pozíció elbizonytalanítása mentén is jelzi az alapvető értékek esetlegességét, melyet ugyanakkor maga a nyelv idéz elő (többértelműség). E retorikai szófordulatot követően nem lehet véletlen, hogy maga a halál is két irányba kiterjeszhető alakzatot jelöl (ölk, felkötnék); s a vers kifutásában ez jelenik meg folytonosságként: „s halált hozó fű terem / gyönyörűszép szívemen.” S mivel e zárlat összekapcsolja „szív” és „halál” széttartó jelentésköreit, a szöveg mintegy újrendezi az élet instanciáit is a halál kikerülhetetlenségének horizontjából. Hangsúlyoznunk kell persze, hogy a *Tiszta szívvel* jelképzése mindezeket a lírai én kompetenciájaként jelöli, nem bontja meg a lírai beszéd egyöntetűségét. Viszont azon retorikai eljárása, mely magára a nyelvre, annak materiális működésére terelheti a figyelmet, előlegezi József Attila legfontosabb gondolati költeményeinek tapasztalatát.

József Attila '20-as évek második felében keletkező alkotásai közül meg kell említenünk még *Kláriskok* című versét, amely a korszak szerelmi költészetének egyik klasszikus darabja; és – az avantgárd kapcsán már kiemelt – *Medáliák* című kompozícióját, amely a költői emlékezet polifón jellegére épül. Ez utóbbi olyan virtuóz jelképzési eljárásokat működtet, melyek mindenképpen arról tanúskodnak, hogy a József Attila-líra poétikai gyakorlata a konkrét versszerűség alakzatai mentén is képes megújítani a hagyomány kettős (klasszikus modern és avantgárd szembenállására épülő) szerkezetét. Ugyanis a *Medáliák* látszólagos játékossága inkább a töredékességet, a széthangzások képleteit, a tradicionális formák és összefüggések jelenorientált újraalkothatóságát működteti poétikai reflexióként. Ezáltal a nyilvánvalónak tűnő életrajzi meghatározottságú elemek is egyfajta változó lírai beszédmódnak lesznek alárendeltjei. Sőt, azok távolságát, identikus felidézhetőségük lehetetlenségét, újraszerkesztettségét több ponton is felerősíti a szöveg ironikus modalitása. (Jó példa erre az első rész, amely miközben lebontja az „elefánt”-ként azonosítható múltbéli „én” attribútumait, éppen ezáltal az „ember” öndefiníálásába írja bele saját meghatározottságának metonimikus szerkezeit: „Elefánt voltam, jámbor és szegény, [...] / most lelkem: ember – mennyem odavan, / szörnyű fülekkel legyezem magam –”. Hiszen a múlt és a jelen pozícióját egyaránt meghatározza különbségeik és azonosságai akár egyetlen „én”-en belüli játéka.)

József Attila következő kötete, a *Dönts a tőkét, ne siránkozz* többnyire agitációs verseket tartalmaz, melyek poétikai szempontból kevésbé jelentősek. A '30-as évek első felében keletkező alkotásai viszont már jelzik azt a differenciált látásmódot, amely a későmodernség tapasztalata alapján a lírayelv megújításához vezet. A *Külvárosi éj* és a válogatott verseit is tartalmazó *Medvetánc* című kötetek egyes darabjai tartoznak ide. Például: a *Holt vidék* megalkotottsága a tájleíró költészet hangzasképletek felőli újraértelmezését helyezi kilátásba.

A *Külvárosi éj* tárgyias szerkezetei a modernségben elterjedt városi környezetet színre vivő allegorikus alkotásmódra reflektálnak. A szerelmi líra vallomásos karakterét az emlékezés folyamatával és a biológiai társítások elidegenítő effektusaival ötvöző *Óda* is olyan disszonáns képletek mentén szerveződik, melyek megbontják a szerelmi líra-tradíció egységes nyelvét. Emellett e versben a lírai én és a megszólított viszonya olyan struktúrákat körvonalaz, melyek a beszédet és annak tárgyát egymást feltételező, alakító jelekként értelmezik: „Óh, hát miféle anyag vagyok én, / hogy pillantásod metsz és alakít?” (E kérdésírányt érdemes összevetni Rilke *Archaikus Apolló-torzó* című versének látásmódjával!) Ugyanakkor az *Óda* folyamatosan arra is utal, hogy mindez a nyelvi tényezők szintjén bontakozik ki: a versen végigvonul némaság és hangzás kettőssége, a beszélő többször is a nyelvre vonatkoztatva jelöli ki én és te kapcsolatát: „Mint alvadt vérdarabok, / úgy hullnak eléd / ezek a szavak.” Meg kell itt jegyeznünk, hogy az *Ódához* hasonlóan több József Attila-vers már címe által is műfaji kódhoz utalja az olvasást, ilyen értelemben is jelezve a hagyomány általi megelőzöttség tapasztalatát (pl. *Elégia*).

Bár a '30-as évek első felének lírai terméséből további példák is kiemelhetők lennének (*Reménytelenül; A város peremén*), a továbbiakban két olyan versre fogunk kitérni részletesebben (*Téli éjszaka; Eszmélet*), melyek minden bizonnyal József Attila legfontosabb, a líratörténet alakulását leginkább befolyásoló darabjai közé sorolhatók. Előtte azonban meg kell jegyeznünk, hogy a *Nagyon fáj* című kötet versei az eddigieknél egyszerűbb poétikai látásmódról tanúskodnak (*Kirakják a fát; Kész a leltár* stb.). Emellett érdemes megemlítenünk a költő 1935-ös „szonettciklusait”, melyek történetbölcseleti kérdésekkel társulnak (pl. *Emberek*). A kötetben helyet kapó ismertebb versek (*A város peremén; A Dunánál*, melyre pár mondat erejéig mindjárt kitérünk; *Levegőt!* stb.) környezetében szerepelnek olyanok is, melyek a későmodernség fontos dilemmáit körvonalazzák. Például a *Ki-be ugrál...* című költemény híres sorai az én elvesztését és annak nyelvre utaltságát fogalmazzák meg: „S mit úgy hívtam: én, / az sincsen. Utolsó morzsáit rágom, // amíg elkészül ez a költemény...” Hangsúlyozzuk, hogy József Attila költészetében a „semmi” alapvető tapasztalatával való szembesülés meghatározó a '30-as években (pl. *Reménytelenül; Eszmélet IV.; Bukj föl az árból*), s egyéb szövegekkel is kapcsolatba hozható (pl. Kosztolányi: *Ének a semmiről*).

Az 1937-es év több szempontból is fontos a József Attila-lírában. Ebben az évben több olyan verse készül, mely a létösszegzés, a költői önértelmezés katalogikus megfogalmazását tartalmazza (pl. *Ars poetica; Születésnapomra; Talán eltűnök hirtelen...*). Szintén ekkor keletkezik a *Tudod, hogy nincs bocsánat*, amely az önmegszólító verstípus klasszikus példája, ezért a *Téli éjszaka* és az *Eszmélet* után erre is kitérünk kicsit részletesebben (majd az önmegszólítás problematikáját a *Karóval jöttél...* kezdetű darabbal is szembesítjük). Nézzük az említett költeményeket.

A *Dunánál* című költemény a *Szép Szó* egyik különszámához készült. A folyóirat negyedik-ötödik száma *Mai magyarok régi magyarokról* címmel történeti tanulmányokat tartalmazott. Az antológiát József Attila alkotása vezette be. A vers jelentés-összefüggéseit ezért gyakran szokták közvetlen politikai mondanóként értelmezni: a közép- és délkelet-duna-völgyi kis népek megbékülésének, összefogásának költői kimondott programjaként. A *Dunánál* három részre tagolódik. Az első egység a beszélői pozíció megjelölésével kezdődik, majd hasonlító szerkezetekben bontja ki a folyó, a víz toposzának jelentésárnyalatait. A harmadik versszakról fontossá válik a múlt érzékelése („egykedvű, örök eső módra hullt, / színtelenül, mi tarka volt, a mult”) és az emlékezet szerepe („Az idő árján úgy remegtek ők, / mint sírköves, dülöngő temető”). A második rész az „én” és az idő (ősök) viszonyát fejti tovább ellentétező szerkezetekben. Ez a múlt tagolódását és a jelen időbeli kötöttségét eredményezi: „Látom, mit ők nem láttak [...] S ők látják azt, [...] mit én nem látok, ha vallani kell. [...] Enyém a múlt és övék a jelen.” Ugyanakkor mindez a vallomás „én”-től függetlenedő komponenseire is felhívja a figyelmet, majd a költői beszéd kettős, történeti meghatározottságára is utal: „Verset írunk – ők fogják ceruzámat / s én érzem őket és emlékezem.” Fontos tapasztalata tehát a versnek a költészet és az emlékezet összevonása, illetve a megszólalásban körvonalazódó hagyomány jelenlétének tudatosulása. A harmadik egység továbbfűzi az időbeli adottságokat, majd az „én” differenciált kiterjesztése után bevonja a jövő dimenzióját, mely a „mai magyarok!” megszólításával társul. Az utolsó strófában a Duna képe összekapcsolja az időviszonyokat, s ily módon a történeti emlékezet allegóriájává válik: „A Dunának, mely mult, jelen s jövő, / egymást ölelik lágy hullámai.” A vers végén hangzanak el József Attila költészetének utolsó, sokat idézett mozgósító-agitatív sorai: „s rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés.”

A *Dunánál* című alkotás tehát felemás poétikát valósít meg: míg egyes részletei könnyedén illeszkednek az ideologikus olvasás elvárásaihoz, addig a klasszikus óda megújításaként értékelhető szerkezete, a történeti tapasztalat újrafelvétele és a konstruktív költészeti emlékezet körvonalazása horizontot nyit József Attila fontosabb verseinek látásmódjára is.

A *Téli éjszaka* poétikai szempontból József Attila egyik legkiemelkedőbb alkotása. Összetettsége mindenekelőtt abból származtatható, hogy több ponton is olyan személytelen nyelvhasználatot artikulál, amely tartózkodik a klasszikus modern lírai önkimondás gyakorlatától. Ezt mindjárt a vers első, elkülönülő sora is jelzi, hiszen a „Légy fegyelmzett!” mondat nemcsak önfelszólításként, hanem a szöveg szerveződésének allegóriájaként is értelmezhető.

A lírai én pozíciójának háttérbe szorulását a vers mindvégig fenntartja, melyre többek között azok az önreflexív részek is utalnak, melyek a hangzás kiemelt funkcióját és annak feltételeit teszik a jelképzés alapjává. Ugyanakkor a hangzást nem önelvű létezőként vagy az „én” tulajdonaként tételezi, hanem

a hallás mint megértés által meghatározottként: „A kék, vas éjszakát már hozza hömpölyögve / lassúdad harangkondulás. / És mintha a szív örökről-örökre / állna s valami más, / talán a táj lüktetne, nem az elmulás. / Mintha a téli éj, a téli ég, a téli érc / volna harang / s nyelve a föld, a kovácsolt föld, a lengő nehéz. / S a szív a hang.” Ezek a sorok nem feltétlenül a külvilág/én, illetve kint/bent ellentétpárok alapján nyerhetnek értelmet. Hiszen itt a szubjektum bensőségességét megnyilvánító „szív” kinnlevőségként tételeződik, amelynek a „világ” ad hangot. Úgy azonban, hogy ezek szétválasztása is kérdésessé válik a harang/hang egymásra vonatkozása szerint. Mivel a „téli éjszaka”, „a téli éj, a téli ég, a téli érc” folyományaként harangként tételeződik, az általa létrehozott hangzásra tereli a figyelmet. A vers egyik kulcsmozzanata éppen a szöveg és az általa létesített hang érzékelése lehet. A „csengés emléke száll” szintén eldönthetlenné teszi a kint/bent viszonyrendjét; majd a „csönd” olyan aktívnak bizonyul, mint maga a hang: „Ezüst sötétség némasága / holdat lakatol a világra. [...] s a csönd kihűl. Hallod-e, csont, a csöndet?” A csönd füllel való érzékelése kevésbé bizonyul paradoxonnak, hiszen éppen a csöndről beszélő sor hívja fel a figyelmet a hangzásra, amely a „cs”-alliteráción keresztül visszautal a „csengés”-re is. Ily módon egyrészt a hallás funkciója lesz az, ami a versbeli viszonyok kialakítását lehetővé teszi. Ugyanakkor az „Összekoccannak a molekulák” sor a csönd tényleges hangjaira utal, melyek a zajszint csökkenésével jellé válhatnak (pl. az óra kattogása: „Fülett a csend – egyet ütött”). Másrészt a csönd magára a „csönd” szóra is vonatkozhat (az ismétlés révén: „s a csönd kihűl. Hallod-e, csont, a csöndet?”), ami éppen a hang kioltódását eredményezi, vagyis arra terelheti a figyelmet, hogy vannak olyan hangok is, melyek nem hallhatók, csak olvashatók...

A *Téli éjszaka* másik jellegzetessége, hogy a szubjektumot is osztottságában mutatja meg. A szöveg ugyanis az „én”-t egyszerre mondásként és hallásként értelmezi („S a szív a hang [...] Az elme hallja”). Ezzel összefüggésben a látás sem azonosságot rögzít a gyakori távlatváltások következtében: „Milyen vitrinben csillognak / ily téli éjszakák?” Itt ugyanis a vizuális „csillognak” cs-je a „csönd” hangzásának, illetve „csengésének” már ismert hangzója is lehet. A hang emekettősége (hallottság és mondás is egyszerre) arra utalhat, hogy az „én” részese és ugyanakkor értelmezője is a téli éjszaka világának. Az utolsó szakasz aztán a személytelen nyelvhasználat után színre lépteti az ént: „Hol a homályból előhajol / egy rozsdalevelű fa, / mérem a téli éjszakát. / Mint birtokát / a tulajdonosa.” Fontos azonban, hogy a hasonlat kétirányúságából és a rímelésből következően az „én” a „világ” egy tetszőleges létezőjével kerül egy szintre (a „tulajdonosa” a „rozsdalevelű fá”-ra rímel). S mindez a szöveg szerveződésére is utalhat, ily módon a vers zárlata a szövegvilág által létrehozottként teszi „láthatóvá” az „én”-t. A *Téli éjszaka* beszélője tehát hallás és beszéd kereszteződésében (ami bizonyos értelemben nem más, mint maga a szöveg) sokszorozódik meg.

A vers jelképezésében szintén fontos funkciót tölt be a vizuális karakterű elemek játéka. Ezek ugyanis egyrészt a kozmikus távlat, másrészt a határoltóságot kifejező térszerkezetű metaforák viszonyrendjébe illeszkednek. Méghozzá oly

módon, hogy több esetben összevont alakzatokat létesítenek (pl. „világ ág-bogán”; „pántos égbolt lógó ajtaját”; „ölnyi végtelenbe” stb.). A téli éjszaka képe általában úgy tűnik elő a dolgok rendjéből, hogy „kriptára” emlékeztető kontúrokat kap („a lég finom üvege”; „vitrin”). Mindez a József Attila-líra itt már igen gyakori retorikai eljárásával párosul: a perszifikációval (olyan „megszemélyesítés”, ahol a tárgyszintből tűnnek elő az emberi perspektíva nyomai és nem fordítva, s ahol a nyelvi sűrítés következtében nyitottá válik a társítás eredete). A *Téli éjszaka* tehát oly módon szervezi meg a jelek egymáshoz való viszonyát, hogy általában felfüggeszti a klasszikus modern lírára jellemző organikus kapcsolások kitüntettségét. Vagyis jelen esetben nem egy lélekállapot és valamely természeti kép közti jelentésátvitel képezi a beszédmód elsődleges kódját, hanem sokkal inkább a nyelv antropomorf eredetének megszakítása (pl. a hangzás esetében). Úgy is fogalmazhatnánk: a *Téli éjszaka* poétikája a nyelv humanista perspektíváját feladó, a nyelv „önállósuló anyagi” természetét és optikáját is érzékelő beszédhorizont felnyitásával megy túl a *Nyugat*-líra világszemléletén. De mindez már átvezet az *Eszmélet* értelmezhetőségének kérdéseihez.

József Attila 1934-ben írt *Eszmélet*¹ c. verse a két világháború közötti korszak magyar irodalma, sőt talán az egész 20. századi magyar líra legnagyobb költői teljesítménye. A szerző életművén belül is kulcspozíciója van a versnek, hiszen mintegy átvezet az utolsó évek költészetéhez, amely – hatástörténete szerint – a József Attila-líra kitüntetett korszakává vált. Másfelől viszont az is kijelenthető, hogy az *Eszmélet* poétikája bizonyos értelemben gazdagabb, mint a híres utolsó verseké. Vagyis egyfajta összegző költeményként is értelmezhetjük az *Eszméletet*. Ami annyiban helytálló lehet, hogy József Attila '30-as évekbeli lírájának minden fontos vonását, szubjektum- és világszemléletének legfőbb alaptapasztalatait szinte kivétel nélkül felsorakoztatja. Ugyanakkor viszont nem „szintézis-vers” abban az értelemben, hogy a – talán nem indokolatlanul – külön sorszámokkal ellátott egyes versszakok nem feltétlenül rendezhetők teljes egységgé. (Az *Eszméletről* keletkezése óta rendkívül, szinte példátlanul sokat írtak a magyar irodalomtörténet-írásban, köztük egész könyveket, ami értelmezésének befejezhetetlenségéről, „végleges” értelmének kimeríthetlenségéről tanúskodik.)

Maga a cím is több lehetséges értelmezési irányt jelöl ki. Egyrészt az „eszmélkedés” folyamatára utalhat (ez esetben „öntudatra ébredésként”, „felnőtté válásként” vagy akár az értelemkeresés, a dolgok – valós – értelmének megtalálására tett kísérletként, felismerések sorozataként olvasható a szöveg). Másrészt magára az „eszméletrre”, vagyis az öntudat, „öntudatnál levés” állapotára utalhat, ami magával vonhatja a dolgokról, illetve a látványokról alkotott bizonyosság képzetét – ebben az esetben az válik különösen fontossá, hogy a vers éppen ezt

1 Az *Eszméletről* szóló rész elkészítésében közreműködött Kulcsár-Szabó Zoltán.

kérdőjelezi meg. Ezért tűnik nagyon lényegesnek a szöveg majdnem mindegyik szakaszát uraló fény/sötétség-metforika is, amelyet – bár sokat foglalkoztak vele – szintén nem merítettek még ki a vers értelmezői. Ahogyan azt már az első versszak is bizonyíthatja, a vers képvilága, szcenikája elválaszthatatlan az „öntudatra ébredés” olyan mozzanataitól, amelyek a „világkép” lehetőségeinek faggatásaként foghatók fel – ezt az „eszmélet” szó gazdag értelmezési mezője is hangsúlyozza. Az első szakasz szép nyitójelenete ugyanis a „fény” megjelenésével (vagyis: a hajnalodással) kapcsolja össze a „világ” megjelenését, létrejöttét is („Földtől eloldja az eget”). Ezt az összefonódást azután a többi versszak is megerősíti. Például azért, hogy a versben megjelenített különböző – szinte kivétel nélkül látványként megfogalmazódó – események általában egy-egy szó vagy utalás révén közvetlenül is a „világkép” kérdésének fogalmiságához irányítanak, többek között a „világ” szó gyakori előfordulása is ezt a benyomást kelti (és persze ez a szó maga is szoros összefüggésben van a fény/sötétség viszony nyelvi kifejeződéseivel, hiszen „benne van” a „világosság”, „világít” stb. kifejezésekben).

A vers összetett nyelvi-poétikai eszköztára azt hangsúlyozza, hogy maga az „eszmélkedés” folyamata nem egy egységes sorozatként valósul meg, hanem különböző „kísérletek” egymásmellettségében. A vers formája (amely Villon *Nagy Testamentumát* követi) egyszerre jelzi az egységesség és az evvel ellentétes szétartó hatások együttes jelenlétét, hiszen a rímképlet (ababbaba) egyfelől szimmetriát sugall, ugyanakkor a legtöbb versszak egyfajta tézis-antitézis szerkezetet valósít meg, amelyben az első négy sorban megfogalmazódó lehetőséget a strófa második felében megjelenő felismerés érvényteleníti, mintegy a visszajára fordítja (erre az egyik legtisztább példa a VII. szakasz, amelyben a két „fölnézés” kerül ilyen viszonyba egymással; míg az első egy „szövedék” látványára utal, addig a második ennek „fölfelését” észleli). A vers beszédmódja is diszharmóniáról tanúskodik: a képalkotás nyelvi feszültsége révén a kihagyásos-elliptikus alakzatokban (például egy mondatrészen belül sejtetett hasonlatok: „szösz-sötétben”), vagy éppen a különböző szinesztéziákban („Hallottam sírni a vasat, / hallottam az esőt nevetni”) megmutatókozó metaforikus-asszociatív szóhasználat a vers legfontosabb motívumainak jelentését sem rögzíti, sokkal inkább kitágítja. Ezzel bizonytalanítják el a versnek a megismerésre, az igazságra vonatkozó, több esetben törvénykezési-jogi szókinccsét, illetve érvelő-állító modalitását. (Egy ponton még az idő mint létmód is megkérdőjeleződik, hiszen a növényhasonlatot egy szintre helyezi a szöveg retorikája annak érzékelhetőségével: „Csak ami nincs, annak van bokra, / csak ami lesz, az a virág, / ami van széthull darabokra.” A tematika mellett – a jelenlévő időbeliség szét-esik – a rímhelyzetben lévő szavak összecsengése – „van bokra”/„darabokra” – is utalhat erre, hiszen a van/nincs kettősségét rendezi újra.). Az „eszmélkedés” folyamatainak sokféleségét hangsúlyozza az is, hogy a lírai én megszólalása többféle beszédhelyzetet (különböző igeidők és -módok, grammatikai személyek keverése, illetve önelemzés, megállapító beszédmagatartás és önmegszólítás

váltogatása) jelenít meg, ami a nyelvi magatartás szintjén is nyilvánvalóvá teheti, hogy a „bizonyosság” keresését nem annyira egy nagy ívű, egységben látható folyamatként, mint inkább többszöri, többféle kísérletként mutatja be a szöveg.

Emellett természetesen felfedezhetők azok a motívumok és „kulcsszavak”, amelyek átjárják a tizenkét versszakot; ilyenek a már említett, öntudatra utaló kifejezések, a kozmikus metaforika, illetve a törvényhozási-jogi szókinccs (ezek találkozásai, mint például a csillagzat börtönként való megjelenítése a VIII. versszakban a korszak új, az avantgárd utáni, de annak tapasztalatával rendelkező lírai beszédmódjának legjellegzetesebb toposzai közé tartoznak [pl. Gottfried Benn-nél, Szabó Lőrincnél], s hogy ez milyen szorosan kötődik a fény/sötétség-képzetkör József Attila-i használatához, azt még inkább alátámasztja a VIII. versszak egy korábbi változata, amelyben az első sor így hangzott: „Éj van s te szemed lesütöd”). De ide kell sorolni még az olyan ellentétpárokat is, melyek valamilyen formában visszatérőnek nevezhetők (fény/sötétség, kint/bent, én/világ), valamint a „bezártságot”, a lírai én önmegjelenítésének egyik fontos jellemzőjét.

A legtöbb versszakban felismerhető egy-egy konkrét téma is, melyeket a világ- vagy önértelmezés „bizonyosságának” lehetőségeiként fogalmaz meg a vers, így például a múlthoz való visszatérés (VIII. és IX. versszak), a „logikus” világmagyarázatokba (IV. versszak), ideológiákba, vallásokba, „vezérekbe” (VI. és X. versszak) vagy egyszerűen a mások szeretetébe (IX. és X. versszak) vetett hit, illetve az „öntudat” visszaautításának elképzelhető útjai (ilyen egyrészt az ifúságban felfedezhető „szabadság” a VIII. versszakban, vagy az állati létezésben megjelenő boldogság a XI. versszakban). Érdekes a fény-metaphora többféle viszonya ezekhez a lehetőségekhez, amiben egy fontos különbség is felfedezhető: a csillagok határozott „konfigurációja” („Göncölök”) a cellák rácsára emlékeztet, az öntudatlan boldogság XI. szakaszbeli allegóriájában viszont „tétovázva” jelenik meg a fény.

A kor létértelmezési kérdésein keresztül különféle filozófiákkal is kapcsolatot létesít a vers. Például a „meglett ember” leírása a X. versszakban Heidegger egzisztencialista tézisére, a „Sein zum Tode” (a létezés mint „halálhoz viszonyuló lét”) elvére vonatkoztatható („ki tudja, hogy az életet / halálra ráadásul kapja”), a „csilló véletlen szálaiból” létrejövő törvény (VII. versszak) pedig arra a – Nietzsche-től származó és a 20. század egyik alapvető felismerésévé vált – gondolatra emlékeztet, miszerint mindenfajta igazság, világmagyarázat véletlenszerűen (megnevezés, kijelölés révén stb.) születik meg, s így módon nem igazolható. Ezek mellett arra az alaptapasztalatra is érdemes felfigyelni, amely a szemlélő és „eszmélő” én és a világ közötti ellentétben érzékelhető: ezt a szembenállást teszi hangsúlyossá a „kint” és „bent” képzeteinek folytonos megjelenése, illetve a II. versszak utolsó soraiban szereplő „negatív univerzum”.

A vers utolsó szakasza azért tekinthető egyértelműen, poétikai értelemben is valódi befejezésnek, zárlatnak, mert a sötétségben elsuhanó ablakfényeket szemlélő ént úgy jeleníti meg, hogy visszatér a fény/sötétség-metaforikának és az „öntudatnak” a kezdősorokban megalapozott viszonyához. A vers két utolsó sorában – a nyelvi sűrítés és az ezáltal fellépő grammatikai bizonytalanság révén – nem dönthető el, hogy az, aki beszél, önmagát látja-e viszont a „fülkében”, vagy azok – minthogy sötétből szemléli a vonatokat – saját arcát világtítják meg. Az első olvasat ugyanis azt a hatást kelti, mintha az én nem szembesülne egységes „tükörképpel”, hanem csak gyorsan egymást váltó képekben, csak egy-egy pillanatra ismeri fel magát (s ez vonatkozik az „öntudatra” is, hiszen így válik „láthatóvá” önmaga számára, azaz: így vehet „tudomást” önmagáról). A másik szerint viszont egy „külső” fény szükséges ahhoz, hogy felismerje önmagát. Ez a kétféle értelmezési lehetőség abban az irányban gondolható tovább, hogy a „s én állok minden fülke-fényben” kijelentés kétféleképpen hangsúlyozható (vagy az „én”-re vagy a „minden”-re esik a hangsúly). E sorok értelme azonban még így sem meríthető ki teljesen, mivel a „fülke-fényeket” „kivilágított nappaloknak” nevezi, ami viszont a II. versszak befejezése szerint az én belső „éjszakájával” párosul („Nappal hold kél bennem”). Azaz a vers zárlata teljesen lebontja az „eszmélkedés” alapsémáját (a fény létrejöttét a sötétségből): a befejezés sokértelműsége tehát végleg széttartóvá teszi az *Eszméletet*, amely éppen ezért tekinthető a szubjektivitás késő modern tapasztalata egyik legfontosabb megfogalmazódásának.

A *Tudod, hogy nincs bocsánat* c. költemény értelmezésekor – ahogy azt jeleztük – az önmegszólítás kapcsán felmerülő kérdések mentén érdemes elindulnunk. A szövegben a versbéli „te” nem jut szóhoz, minden tulajdonságáról, múltjáról stb. az „én” beszél, akit mint pusztá hangot csak az jellemez, amit a „te”-ről elmond. Vagyis a „te” az „én” elmondásában létezik csupán, míg az „én” szólamának kizárólag az ad formát, hogy a „te”-ről beszél. A lírai én, az a hang, amely a versben beszél, jelzi, hogy tud a „te” megszólalásának lehetetlenségéről. A vers címe és az ezzel megegyező első sor ugyanis mintegy megvonja a vallomástétel lehetőségét a megszólítottól. Hiszen az, hogy „nincs bocsánat”, azt is jelenti, hogy nincs értelme vallomást tenni. Sőt, ez a viszony akár úgy is érthető, hogy semmiféle vallomás nem képes meggyőzni a bűnbánat valódiságáról („Tudod...”), csak ezt a vallomástevő nem képes tudatosítani, ezért a beszélő emlékezteti rá.

Innen közelíthető meg, hogy miért nevezhető a te „hamis tanúnak” a „sáját igaz” pörében: nem képes alátámasztani az igazát. Ezt emeli ki az ítélkezés, illetve egyfajta törvényszéki-jogi metaforika jelenléte is a szövegben. (Ebbe a képletbe lép be majd a „csaltál” kifejezés is az utolsó előtti versszakban.) Az „Emlékezz, hogy hörögtél / s hiába könyörögtél” sor szintén a bocsánat lehetetlenségére vonatkozatható. Vagyis az „én” legfőbb versbéli szerepköre, hogy leleplezze a „te” kudarcát. Annál is inkább, mert a „Hittél a könnyű szóknak”

kijelentés kifejezetten a nyelv általi csábítás retorikai teljesítményét jelöli, itt már az „igazság” mindenfajta használatát maga mögött hagyva. (Figyeljünk fel rá, hogy ez nem azonosítható a következő sor állításával, hiszen mellérendelő szerkezetet alkot vele!) Ugyanakkor ez a sor lehet az, amelyik a lírai énről is elárulhat valamit. Nevezetesen, hogy nem zárható ki az sem: az egész „vádbeszéd” (az én szólama) ilyen ingatag lábakon áll, vagyis lehetséges, hogy ez is csupán elhitheti a megszólítottal a vallomás értelmetlenségét. Ez a felismerés visszavezethet a címhez, hiszen az is olvasható egyfajta félrevezetésként: elképzelhető, hogy éppen az „én” fosztja meg a bocsánattól a megszólítottat.

Ha önmegszólításról van szó, azaz „én” és „te” egységéről, akkor mindez önfelmentésként, a vallomástételről való lemondás igazolásaként fogható fel. Ha a vers nem más, mint két grammatikai személy küzdelme, akkor az „én” retorikai felülkerekedéseként értelmezhető (ugyanaz vonatkozhat a vers zárlatára is: „hisz mint a kutya hinnél / abban, ki bízna benned”). Ez a megosztó kettősség ugyanakkor közösséget is teremt a két személy között, hiszen eldönthetetlen, hogy az önmegszólítás a „te” figyelmeztetésében valósul meg, vagy egy hamis vádbeszédben. Mivel fel is cserélhető, ezért ahogyan a „te”, úgy az „én” is képtelen arra, hogy vallomást tegyen. Ebből a szempontból kulcspozíciót tölthet be a versben az a sor, amelyben nem dönthető el, hogy a kijelentés melyik személyre vonatkozik. Ez az utolsó előtti versszak első sora: „Megcsaltak, úgy szerettek” (engem vagy téged...), amelyben a kettő közössége (minket) éppen a mindenkori másik (én és te, mi és ők viszonya) kölcsönös átláthatatlanságának felismerésében valósul meg. Mindebből arra lehet következtetni, hogy az önmegszólítás alakzata egyaránt problematizálja az „én” (a talányos hang) szerepkörét és a versben kifejtett (de néma) második személyét.

József Attila „kései” alkotásai közül emeljük még ki a *Karóval jöttél...* kezdetű verset, amely látszólag problémátlanul beilleszthető József Attila önmegszólító költeményei közé. Utalnunk kell azonban arra, hogy nem minden egyes szám második személyben megírt vers marad önmegszólító. Abban az esetben ugyanis, ha a „te” létesülése nem rendelhető hozzá maradéktalanul a szövegben beszélő „én” hangjához, akkor elképzelhető, hogy ez egyben „én” és „te” különbségét is jelzi.

A *Karóval jöttél...* mindvégig fenntartja az egyes szám második személyű alany és az öt megszólító „én” kettősségét. A beszélő nemcsak minősíti a néma „te” állapotát, hanem szembesíti múltjával és kérdőre is vonja a jelen (az „eredmények”) felől. Vagyis az „én” rálát a „te” egyes vonatkozási pontjaira, lezárt szubjektumként kezeli a most alapján. Ilyen értelemben inkább a kioktató beszéd retorikáját működteti. Rendkívül feltűnő a versen végigvonuló, gyermekségre utaló metaforika. Ebből többek között arra lehet következtetni, hogy a beszélő akár az anya (vagy az apa) szerepét is felveheti, vagyis nem biztos, hogy önmegszólításról van szó. Erre utalhat például a vers elején (a feleselés mellett) az anyának tett ígéret felemlegetése: „aranyat ígértél nagy zsákkal /

anyádnak és most itt csücsülsz”. De ennél beszédesebb lehet a „Szerettél? Magához ki fűzött?” sor, hiszen itt az első kérdés az „én”-re is vonatkozhat (szerettél engem?), a második pedig jelezheti „én” és „te” eredendő távolságát. Ezt az értelmezést támaszthatja alá a vers kifutása is, hiszen kifejezetten felidézi a megfáradt gyermekéről gondoskodó szülő képzetét: „örülj, itt van egy puha párna, / hajtsd le szépen a fejedet.” Ugyanakkor mindezt módosíthatja a börtönre („Hét Torony”) tett utalássor, mivel ez alapján úgy is olvasható a vers, hogy az anyának tett ígéret és a hozzá való ragaszkodás a jelenbeli kudarcok oka. Azonban ebben az esetben is pusztán a beszélő hang eredete lesz kétséges, elválasztottsága a „te” létesülésétől továbbra is fenntartható. Kétségtelen ugyanakkor, hogy az említett kérdés ekképpen is kiegészíthető: Szerettél valakit? Magához ki fűzött engem/minket? Eme grammatikai eldöntetlenségből viszont következhet az önmegszólítás ténye is, hiszen lehetséges, hogy ebben az esetben a beszélő hang megegyezik a lírai „te”-vel.

A *Karóval jöttél...* tehát az értékszembesítés, illetve a számon kérő retorika alapján inkább az „én” uralmát viszi színre a „te” felett. Azaz az önmegszólítás felüggesztéséből következően a beszélő és a megszólított időbeli és grammatikai különbözősége mellett azok pragmatikai elkülöníthetőségét is megjeleníti. A vers összetettségét minden bizonnyal az adja, hogy emellett az önmegszólítás nyomai képesek többszólamúvá alakítani a látszólag homogén szöveget. A *Karóval jöttél...* értelmezhetősége jó példa lehet arra, hogy az egymást keresztező olvasatok miként alkothatják újra – akár eltérő módon – a vers poétikai horizontját.

A *Téli éjszaka* retorikai sokszínűsége és az *Eszmélet* világszemlélete, poétikai tapasztalata mellett tehát az önmegszólító verstípus kivételes színvonalú alkalmazása is jelzi József Attila költészetének (nemzetközileg is mérvadó) korszerűségét. Ezek alapján kijelenthető: a József Attila-líra irodalomtörténeti jelentősége mindezidáig vitathatatlan. Versei a mai napig éreztetik megkerülhetetlen hatásukat, hozzájárulnak a magyar nyelvű költészet önértési folyamataihoz, a versszerűség kérdéseinek értelmezhetőségéhez, és nem utolsósorban a líraolvasás keretfeltételeinek kialakításához, újraszituálásához.

Irodalom

Kulcsár-Szabó Zoltán (2007): *Metapoétika. Önprezentáció és nyelv szemlélet a modern költészetben*. Pozsony: Kalligram.

H. Nagy Péter (2005): Két szonett 100 „bajt” csinál In *Én ámulok, hogy elmulok. Felvidéki anziksz*. Összeáll. Hodossy Gyula. Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó, 95–109. p.

Kabdebő Lóránt–Kulcsár Szabó Ernő–Kulcsár-Szabó Zoltán–Menyhért Anna szerk. (2001): *Tanulmányok József Attiláról*. Budapest: Anonymus.

Csilizköz családnevei

Illés Attila

Munkám célja a Csilizköz hét településének (Balony, Csiliznyárad, Csilizpatas, Csilizravány, Kulcsod, Medve, Szap) család- és utónévanyagának feldolgozása. Forrásként a lakosság-nyilvántartás (melyből a 2012-est használtam), valamint a polgári és egyházi anyakönyvek szolgáltak. Az így rendelkezésemre álló névanyagból próbáltam a legátfogóbb és legteljesebb képet nyújtani a vizsgált térség neveiről.

Csilizköz története

Fontosnak tartom bemutatni a vizsgáldásom területét, ezért pár szóban kitérek a Csallóköz és azon belül Csilizköz történetére. *Csallóköz* nemcsak a Duna, hanem egyben Európa legnagyobb folyami szigete is. Délről a Nagy-Duna, északról a Kis-Duna határolja. A tájegység az egykori *Csalló* folyóról kapta a nevét. A névadás arra utal, hogy a terület eredetileg nem sziget volt. A *-köz* összetételű tájnevek általában egy nagyobb és egy kisebb vízfolyás által közrefogott földdarabot jelölnek (Barangoló 1995, 7).

A mai *Csallóköz* nyugati fele a történeti Pozsony (vár)megyéhez tartozott. Ezt a tájegységet a népi tájmegjelölés *Főtáj*nak nevezi. Az alsó rész a volt Komárom (vár)megyéhez tartozott, melynek népies neve *Altáj*. Ezek a megnevezések tükröződnek vissza a Felső- és Alsó-Csallóköz megnevezésekben is.

„A *Csilizköz* megnevezés is tipikus tájnév. Előtagjában a *Csiliz* patak neve áll, utótagja pedig ősi *köz* szavunk. Első írásos említése tájnévként elég későn, 1773-ból ismert. A *Csiliz* név eredete tisztázatlan. A tájnév utótagja, azaz a *köz* szavunk finnugor eredetű. Jelentése ebben az esetben 'közbülső, középső', amely a folyó/k által közbezárt területre utal.” (Horváth 2000, 17) Ez a táj egykor közigazgatásilag is külön állt. A Csallóközt egykor három vármegyéhez osztották be: legnagyobb része Pozsonyhoz, kisebb, keleti területe Komáromhoz, a Csiliz-patak határolta terület pedig Győr vármegyéhez tartozott. A hajdani Győr vármegye közigazgatásilag magába foglalta Győr szabad királyi várost, a Sokoróaljai járást Tét-Szentkút székhellyel, továbbá a Győrszentmárton székhellyel rendelkező Pusttai járást, valamint Tó-Sziget-Csilizköz járást, melynek székhelye szintén Győr volt. 1854 és 1860 között rövid ideig Komárom vármegyéhez tartozott Csilizköz. „De ebbe nem nyugodtak bele a csilizköziek, és beadványokkal arra hivatkoztak, hogy számukra a Duna nem akadály, a Győrbe járást megszokták, Komáromba és Pozsonyba csak akkor utaznak, ha muszáj, tehát kérik visszahelyezésüket Győr vármegyéhez.” (Horváth 2000, 22–23)

Csilizköz 1860-tól 1920-ig – a Trianonban megkötött békeszerződésig – Győr vármegyéhez tartozott, s csak ekkor csatolták a megalakult első Csehszlovák Köztársasághoz. 1920–1938 között a Dunaszerdahelyi járáshoz tartozott, majd 1938 és 1945 között egy rövid ideig ismét visszacsatolták Magyarországhoz, de ekkor már a Komáromi megyéhez. 1945 után ismét Csehszlovákia része lett, és ekkor az újonnan létrehozott Nagymegyeri járáshoz csatolták. A járás megszüntetésével, és az új területi átszervezés következtében Csilizköz 1960 júliusától ismét a Dunaszerdahelyi járás része.

Mielőtt a részletes vizsgálatot elkezdeném, szükségesnek tartom két fogalom – családnév és az utónév – meghatározását.

A családnév fogalma alatt Hajdú Mihály megfogalmazását vettem alapul. Eszerint: „A családnév meghatározása nem egyszerű és nem is egyértelmű a magyar szakirodalomban. Családnévnek ugyanis csak akkor tekinthetünk egy névtípust, amikor az valóban a családot jelöli, tehát az egész család, fölmenők és leszármazottak viselik, vagyis öröklődik” (Hajdú 2003, 732).

Az utónév így fogalmazható meg: „Nagyon változatos a meghatározása azoknak a neveknek, amelyeket a kereszténység fölvétele előtt használt a magyarság. Az eredetei, magyar nevek azért nem felelnek meg a valóságnak, mert egy részük nem magyar etimonú, hanem jövevénynév valamely idegen nyelvből, amellyel érintkezett a magyarság” (Hajdú 2003, 347). Hajdú Mihály jobbnak tartja az „egyéni név” meghatározást, de én a munkámban a hivatalos *utónév* megfogalmazást használom.

Magyar eredetű családnevek

A magyar családnevek kialakulásának, fejlődésének, valamint régebbi és mai rendszerezésének kérdése még ma is sok tekintetben homályos. Kniezsa István így vélekedik a családnevek kialakulásáról: „A családnevek kutatásában megnyilvánuló dilettantizmus oka nyilván abban keresendő, hogy a családneveket a komoly magyar tudománykutatást nem érdekelte. A fordulat e téren az I. világháború után a 30-as években állt be azzal, hogy a helytörténetírás nálunk is tudományos alapokon indult meg. Ezt az irányt Mályusz Elemér kezdeményezte. A vizsgált területek nemzetiségi viszonyainak alakulását kutatta, legfontosabb forrásai éppen a családnevek voltak” (Kniezsa 2003, 258).

A nevek osztályozásához Hajdú Mihály: *Általános és magyar névtan* című munkájának felosztását alkalmaztam, a nevek jelentésének meghatározásához pedig Kázmér Miklós: *Régi magyar családnevek* című munkáját használtam fel.

Apanévi eredetű

„Leggyakoribb volt az apa nevének megemlézése a szóban forgó személy neve mellett. Az Ószövetségből: Es *Azarias Nathannac fia* az tizt tartóknac előtők iáró vala, és *Zabud az Nathannac fia* fő tanácsos... (I. Királyok 4: 1–5). Ugyanilyen apa nevével történő pontosításokat találunk a XII–XIII. századi magyar oklevelek-

ben is. 1200 k.: *'Tuhutum pater Horca'* (Tühütüm Horka apja), 1247: *'Chuda filius Symonis, Petrus filius Mortun'* (Simon fia Csuda, Márton fia Péter). Természetesen ezek még nem családnevek voltak, csak pontosították a szóban forgó személyt. A mai családnevek között is igen gyakori az apa nevéből keletkezett." (Hajdú 2010, 9–10) Ide a következő nevek tartoznak: *Adorján, Antal, Bartalos, Hölgye, Illés, Kázmér, Kósa, Kozmér, László, Lukács, Miklós, Rózsa, Sándor, Simon, Vida* stb.

Származási helyre utaló családnevek

A származási helyre utaló családnevek népes csoportot alkotnak. Elmondható, hogy a magyar eredetű családneveken a leggyakoribb a származási helyre utaló *-i* képző, mivel a magyar nyelvben a valahová való tartozás kifejezésére csak az *-i* képző szolgál. Hajdú Mihály szerint ezek a nevek a következőképpen alakultak ki: „Először megkülönböztető névelemként kapcsolódott az eredeti lakhely megkülönböztetése a családnévhez, majd kettős családnév alakulhatott ki, amelyből az eredetre vonatkozó került ki végérvényesnek, vagy egyszerűen fölváltotta a régi családnévet az előző lakhelyre utalás.” (Hajdú 2003, 795) Ebbe a kategóriába sorolhatók: *Écsi/Écsy, Derzsi, Szombathelyi, Bajcsi/Bajcsy, Hodosi, Csicsay, Tárkányi, Patassy, Tatai, Peredi, Lendvay, Végh, Rákóczi, Berecky, Csápai/Csápay, Tardi* stb.

Az alapszó etnikai hovatartozásra utal

„Sokszor az egyes személyek jó pontosítási szempontjának látszott a valamely néphez, népcsoporthoz való tartozás megadása.” (Hajdú 2010, 13) A magyarok között élő idegen ajkúak egykori népi elnevezése gyakran vált családnévvé, mivel az eltérő nemzetiségi jelleg megjelölése nagyon alkalmas volt a megkülönböztetésre. E csoportba tartozó nevek gyakori elterjedését Hajdú így magyarázza: „Elsősorban nem azokat nevezték el az adott népnévvel, akiknek valóban anyanyelve volt a névben szereplő nép nyelve, hanem azokat, akik bármilyen módon kapcsolatban álltak azzal: közelükből származtak, ruházatukban, viselkedésükben hasonlítottak, vagy csak beszéltek a nyelvet. Az idegen nyelvű települések általában homogének voltak még a XVIII. században is. Ahol pedig mindenki ugyanazt a nyelvet beszélte, nem volt értelme megkülönböztetni népnévvel az ottaniakat.” (Hajdú 2010, 13) Ebbe a csoportba sorolhatók: *Horváth, Orosz, Tóth, Rácz, Németh, Polák, Mórocz, Sidó, Zsidó* stb.

Iparos, kézműves mesterségre utaló nevek

Iparos, kézműves mesterségre utaló nevek közül egy gyűjtőkategóriát hoztam létre. Hajdú szerint a következő alcsoportok tartoznak ide: „Az elsőbe tartoznak az úgynevezett ősfoglalkozások, a gyűjtőgető, halász, vadász életforma foglalkozásai és azok szimbólumai, amelyek utalnak a foglalkozásra: *Halász, Kárász,*

Gémes stb. Az állattenyésztési foglalkozások köréből való családnevek: *Pásztor, Lovász, Gulyás* stb. Növénytermesztésre utalók: *Szántó, Eke, Arató* stb. Régi céhes mesterségek közül a fémmel való munkára vonatkozik: *Kovács, Lakatos, Rezműves* stb. Az áru, személy, üzenet szállításának munkái: *Kocsis, Szekeres, Révész* stb. Amint látjuk, több olyan név van közöttük, amelyekről ma már azt sem tudhatjuk teljes bizonyossággal, hogy valaha milyen foglalkozásokat jelentettek.” (Hajdú 2010, 15) Ide sorolhatók: *Álló, Varga, Szabó, Zsemlye, Takács, Molnár, Szekeres, Soós, Deák* stb.

Alapszó emeberi tulajdonságra utaló köznévi

A kezdetektől fogva az emberek legegyszerűbb megkülönböztetési módja a külső és belső tulajdonságainak vizsgálata. „Az egyik legősibb névadási mód a látható, külső tulajdonság alapján adott név. A természetközeli népeknél előfordulhatott születéskor is, de legtöbbször a név cseréjekor. Ugyanis a születési név megváltozott, ahogyan változtak viselőjének tulajdonságai: kiderült balkezessége, magassá nőtt, meghízott, megnősült vagy megkopaszodott, elvesztette valamely testrészét. Az írott forrásokban ezekből kevesebbet találunk, mert éppen a változó tulajdonság nem alkalmas az időben tartós azonosításra.” (Hajdú 2010, 16)

Testi tulajdonságra utaló családnév

A külső tulajdonságokra utaló nevek közé azokat sorolhatjuk, melyek direkt módon utalnak a termetre, testalkatra, ruházatra, bőr- és hajszínre, valamint egyéb külső testi jegyre. Itt nehéz meghúzni a határt ez egyéb más csoportok között. Például a *Kis* és *Nagy* esetében a termet milyenségének kifejezésén túl mindenekelőtt nemzedékviszonyításra is szolgálhat. (Vörös 2004, 342–343) Például: *Nagy, Csóka, Fekete, Tar, Vass, Szakál, Vörös, Bott*.

Lelki tulajdonságra utaló családnevek

„A belső tulajdonság jelentésű nevek hasonlóképpen igen kis számban fordulnak elő a Bibliában ‘...az írás tudó *Ionathannac* házában...’ (Jeremiás 37:15). Még ritkábban találkozunk velük a korai magyar oklevelekben. 1292: ‘*uir magnificus Ladislaus Banus tocius Sclavonie*’ (a *nagyszerű férfi László* egész Szlavónia bánja). A mai családnevek között előfordul egy részük predestinációs vagy kívánságnévként is: *Jó, Jámbor, Kemény* stb. Más részük pedig ragadványnévből vagy felnőtt korúnak a kialakult jelleme alapján közvetlenül vált családnévvé: *Vígh, Dalos, Tánczos* stb.” (Hajdú 2010, 16) Ide tartozik: *Vígh, Baráth, Puha, Lelkes*.

Valakihez tartozásra vagy tulajdonságra utaló családnevek

„A foglalkozásnevekhez nagyon hasonlók (de belső tulajdonságra is vonatkozhatnak metaforikusan) azok a nevek, amelyek inkább a valakihez tartozásra utalnak: háztartásban, kastélyban, földjén, birtokán élnek, dolgoznak, szolgálnak. Igen sok névviseelőjük és megtévesztő jelentésük miatt külön csoportba sorolásuk indokoltnak látszik, hiszen éppen ezeknek motivációit ismerik a névviseelők és nevek iránt érdeklődők a legkevésbé. Gyakori közöttük a *Császár, Király, Herceg* stb.” (Hajdú 2010, 15)

Idegen eredetű családnevek

Mint minden nyelvben, a magyarban is vannak jövevény családnevek, melyeknek viselői vagy azok utódai magyarrá váltak, anyanyelvük a magyar lett, nevüket azonban megtartották.

Természetes dolog, hogy családneveink között sok az idegen eredetű. Ez minden népnél előfordul, talán nálunk azért feltűnőbb, mert el tudjuk különíteni a magyar és az idegen neveket. A családnevek megjelenése óta kisebb-nagyobb számban olvadtak be népünkbe szlovákok, szerbek, horvátok, németek. Ezek nagy része megtartotta eredeti családnevét. (Hajdú 1994, 40)

Szláv/szlovák eredetű családnevek

A nem magyar családnevek közül legnagyobb számú a szláv neveket viselő csoportja. Különbég van azonban a délszláv, a szlovák, a ruszin eredetű nevek között, de egyértelműen következik a földrajzi elhelyezkedésből, hogy honnan vándorolhattak, költözökhettek be a szláv családok (Hajdú 1994, 45).

Utónevek

Az utónevek kutatásánál figyelembe vettem a név eredetét, azokat a neveket, melyekből kialakult, valamint az adott név jelentését. E szempontok alapján eredetük szerint az utóneveket a következő szempontok szerint osztályoztam:

- **belső keletkezésűek:** *Árpád, Béla, Botond, Csaba, Ernő, Gergő, Géza, Gyula, Levente, Szabolcs, Zétény, Zoltán, Zombor, Zsolt, Anikó, Aranka, Csenge, Enikő, Gyöngyi, Gyöngyvirág, Györgyi, Hajnalka, Jolán, Kincső, Tímea, Tünde, Viola, Virág* stb.

Idegen eredetűek

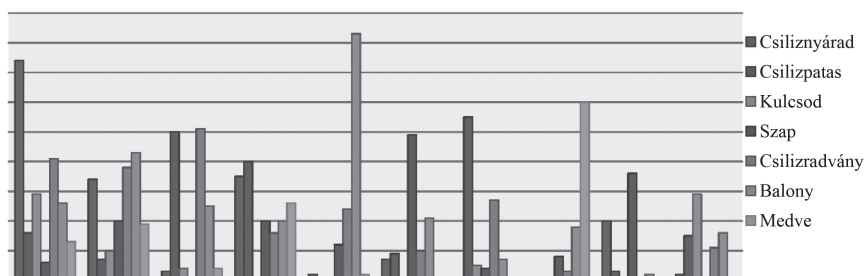
- **bibliai eredetű:** *Ádám, Barnabás, Dániel, Dávid, Gábor, János, József, Máté, Mátyás, Mihály, Péter, Tamás, Anna, Erzsébet, Eszter, Éva, Hanna, Izabella, Magdolna, Mária, Márta, Rebeka, Simona, Zsuzsanna* stb.

- **más idegen nyelvből származók:** *Adrián, Ágoston, Ákos, Aladár, Albert, Attila, Balázs, Bálint, Benedek, Dénes, Dominik, Edmund, Erik, Flórián, Christopher, István, Jaroslav, Károly, Kitti, Klára, Kornél, László, Lubomír, Marek, Marián, Márió, Márk, Maroš, Martin, Márton, Miroslav, Ottó, Pál, Richard, Róbert, Rudolf, Tibor, Tihamér, Zdenek, Adél, Adrianna, Ágnes, Alexandra, Andrea, Anett, Angelika, Beáta, Brigitta, Dóra, Edina, Edit, Elvira, Emma, Erika, Fanni, Flóra, Gabriella, Georgina, Gizella, Hilda, Ildikó, Ilona, Júlia, Karolína, Kornélia, Laura, Lenke, Lívია, Marianna, Mónika, Natália, Nikolett, Pavla, Piroska, Renáta, Rozália, Sabína, Scarlett, Stefánia, Szilvia, Tatiana, Valéria, Viktória, Zsanett, Zsófia, Zsóka* stb.
- **vegyes keletkezésű:** *Alfonz, András, Ferenc, Gergely, György, Imre, Krisztián, Lajos, Miklós, Nikolas, Olivér, Patrik, Sándor, Anita, Annamária, Barbara, Bernadett, Blanka, Henrietta, Irén, Katalin, Krisztina, Margit, Melinda, Petra, Réka, Tamara, Terézia, Veronika, Vilmos, Vivien* stb.

Összegzőképpen a családnevekről elmondható, hogy a hét csilizközi településen a következő nevek a legelterjedtebbek: *Nagy* (205), *Horváth* (171), *Csicsay/Csicsai* (157), *Szabó* (137), *Vörös* (123), *Bartalos, Takács* (96), *Kulacs* (89), *Vida* (88), *Both* (74).

A *Nagy* családnévről elmondható, hogy Csiliznyáradon a legelterjedtebb (74 személynek ez a családneve). Csilizpatason (16) a tizenegyedik, Kulcsodon (29) a harmadik, Szapon (6) a tizenegyedik, Csilizradványon (41) második, Balonyon (26) a hatodik és Medvén (13) a nyolcadik leggyakoribb név. A *Horváth* név a Csilizköz mind a hét településén előfordul, és általában a leggyakoribb öt családnév közé sorolható (ez alól Csilizpatas község a kivétel, ahol a csak a tizenhetedik leggyakoribb családnév). A *Szabó* név Szap község kivételével az összes településen előfordul, legnagyobb számban Csilizpatason (50) és Csilizradványon (51). A *Csicsai/Csicsay* név Kulcsod kivételével az összes vizsgált település névanyagában megtalálható volt. A *Vörös* névről elmondható, hogy a legtöbb ilyen nevű személy Balonyon él (83). Csilizpatason és Kulcsodon ez a családnév nem fordul elő, míg a maradék négy településen számuk nem éri el a balonyi 50%-át sem (Csiliznyárad 2, Szap 12, Csilizradvány 24, Medve 2). A *Bartalos* és *Takács* családnévet egyaránt 96 személy viseli. Míg a *Bartalos* név Szap (49) községben a legelterjedtebb, addig Kulcsod és Medve községekben nem is fordul elő. A *Kulacs* családnévről hasonló mondhatók el, mint a *Vörös* névről. Medve községben 60 személy viseli családnévként ezt a nevet. Három községben (Csiliznyárad, Csilizpatas, Kulcsod) nem található ilyen nevű személy, és fennmaradó három községben (Szap, Csilizradvány, Balony) sem tarozik a tíz leggyakoribb név közé. Érdekes még, hogy a községben a második leggyakoribb családnév a *Kovács* (27), amely név semelyik más községben nem található meg. A *Vida* családnév két település (Kulcsod és Medve) kivételével megtalálható a Csilizközben. A *Both* családnév (valamely településeken *Bott* alakban) Medve kivételével megtalálható az összes településnév személynévanyagában.

A leggyakoribb tíz családnév Csilizközben 2012-ben

Kulcsod község családneveiről elmondható, hogy a leggyakoribb három név nem tartozik a Csilizköz legerősebb nevei közé. A legnagyobb számban a *Gaál* (47), a *Bognár* (30) és a *Petőcz/Petőcz* (29) családnevek fordulnak elő. E családnevekről elmondható, hogy más csilizközi településen csak elenyésző számban fordulnak elő.

A leggyakoribb tíz családnév Csilizközben 2012-ben							
Név/Falu	Csiliznyárad	Csilizpatas	Kulcsod	Szap	Csilizradvány	Balony	Medve
Nagy	74	16	29	6	41	26	13
Horváth	34	7	10	20	38	43	19
Szabó	3	50	4	-	51	25	4
Csicsay/ Csicsai	35	40	-	20	16	20	26
Vörös	2	-	-	12	24	83	2
Bartalos	7	9	-	49	10	21	-
Takács	1	55	5	4	27	7	-
Kulacs	-	-	-	8	3	18	60
Vida	20	3	-	36	1	2	-
Both	2	15	29	1	11	16	-

Az eredetük alapján 550 magyar eredetű családnevet sikerült beazonosítanom. Ezek mellett a névanyagban található még 201 idegen eredetű családnév is, melyek közül 165 szláv/szlovák eredetű, 35 német és 1 egyéb idegen eredetű.

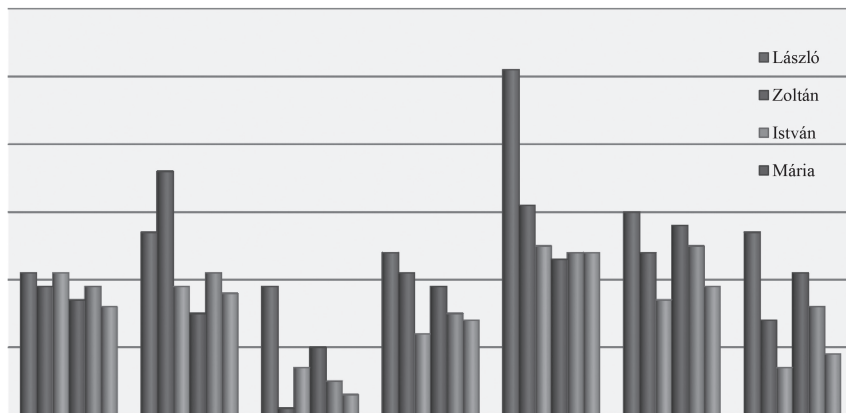
A magyar eredetű családneveket három kategóriába soroltam: személynévi alapszavú, köznévi alapszavú és emberi tulajdonságra utaló családnevek. Ezek közül a legnépesebb kategóriát a személynévi alapszavú nevek alkotják. Ebbe a kategóriába 286 családnév tartozik. E kategórián belül az apanévi eredetű (152) és a származási helyre utaló (123) családnevek kategóriája a legnépesebb. A köznévi alapszavú családnevek közül az iparos, kézműves mesterségre (110),

valamint az etnikai hovatartozásra utaló (46) családnevek közé sorolható a legtöbb név. Az emberi tulajdonságra utaló családnevek közül a testi tulajdonságra (77) és a lelki tulajdonságra (12) utaló családnevek a legelterjedtebbek.

Az utóneveknél külön vizsgáltam a férfi és a női keresztneveket gyakoriságuk és eredetük szerint a csilizközi falvakban. Vizsgálódásom alapján elmondható, hogy a tíz leggyakoribb férfi utónév a következő: *László* (199), *Zoltán* (146), *István* (108), *József* (95), *Imre* (76), *Tibor* (72), *Péter* (69), *Attila* (68), *Tamás* (65), *Ferenc* (61). A legelterjedtebb női utónevek a következők: *Mária* (133), *Erzsébet* (125), *Ilona* (103), *Éva* (93), *Katalin* (75), *Zsuzsanna* (61), *Mónika* (58), *Andrea* (56), *Margit* (48), *Judit* (44).

A leggyakoribb három férfi utónévről (*László*, *Zoltán*, *István*) elmondható, hogy: a *László* keresztnév legnagyobb számban Csilizradvány (51) községben fordul elő, míg legkevesebben Kulcsod községben (19) viselik ezen nevet. Csilizpatason 36 személy viseli a *Zoltán* nevet, míg Kulcsodon mindössze egyetlen egy személynek ez a keresztnéve. Az *István* nevet 25 személy mondhatja keresztnévének Csilizradványon, míg Kulcsod és Medve községekben 7–7 személy viseli ezt a nevet.

A leggyakoribb három férfi és női utónevek Csilizközben 2012-ben

A leggyakoribb három női utónév közül a *Mária* nevet Balonyon (28) és Csilizradványon (23) viselik a legtöbben, míg Kulcsodon (10) a legkevesebben. A legtöbb *Erzsébet* nevű személy szintén Balonyon (25) és Csilizradványon (24) él, míg a legkevesebb Kulcsod (5) községben. A legtöbb *Ilona* nevű nő Csilizradványon (24) és Balonyon (19) él, míg a legkevesebb Kulcsodon, ahol mindössze három személy viseli ezt a keresztnévet.

A leggyakoribb három férfi és női utónevek Csilizközben 2012-ben							
Név/falu	Csiliznyárad	Csilizpatas	Kulcsod	Szap	Csilizradvány	Balony	Medve
László	21	27	19	24	51	30	27
Zoltán	19	36	1	21	31	24	14
István	21	19	7	12	25	17	7
Mária	17	15	10	19	23	28	21
Erzsébet	19	21	5	15	24	25	16
Ilona	16	18	3	14	24	19	9

Az utóneveket három kategóriába soroltam: belső keletkezésű, idegen eredetű és vegyes keletkezésű. Mind a női, mind a férfi utóneveknél a legnépesebb kategória az idegen eredetű családneveké volt (a női utóneveknél 556, míg a férfi utóneveknél 391 név tartozik ide összesen). A belső keletkezésű nevekhez 111 férfi és 99 női utónév tartozott. A vegyes keletkezésűeknél 83 férfi és 137 női utónév található.

Irodalom

Bogoly János–Csáky Károly–Csík Zoltán–Danter Izabella–Gudman Ilona–Jókai Mária –Kovács István–Mihályi Molnár László–Mészáros Klára (1995): *Barangoló*. Pozsony: Terra Könyvkiadó.

Hajdú Mihály (1994): *Magyar tulajdonnevek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Hajdú Mihály (2003): *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó.

Hajdú Mihály (2010): *Családnevek enciklopédiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Kálmán Béla (1989): *A nevek világa*. Debrecen: Csokonai Kiadó.

Kázmér Miklós (1993): Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Kniezsa István (2003): *Helynév- és családnévvizsgálatok. Öt tudomány*. Budapest: Lucidus Kiadó.

Ladó János–Bíró Ágnes (2005): *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Vince Kiadó.

Vörös Ferenc (2004): *Családnévutatók Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

H. Nagy Péter

párhuzamos mintázatok

NAP Kiadó

kaleidoszkóp könyvek

A család az első (?)

Baka L. Patrik

Előszó

Minden egyes család elsősorban a sajátjait védi és óvja.

(Dean Ray Koontz)

A vérvonalak a legvastagabb, teljes mértékig soha el nem metszhető kötelékek. Ahhoz, hogy elfeledjük, honnan származunk, s hogy ilyenformán hová tartozunk, egy élet kétségkívül kevés. Ennek a dolgozatnak közel sem célja a fenti jelenség mélyrehatóbb elemzése, illetve az azt alátámasztó indokok megvédése vagy cáfolása. Tennénk azonban néhány megjegyzést a távolodás és elszigetelődés ellenében. Az alábbiakban egy olyan korba térünk vissza, ahol ha valami szent volt és sérthetetlen, úgy az a hagyomány, melynek a hit mellett az országhoz, a nemzetséghez s a családhoz való hovatartozás voltak a legfontosabb elemei. A tanulmány végére kiderül, mennyire befolyásolta az Árpád-ház királyainak politikáját a szűk családi körhöz, s az abba bekerült familiák államalakulataihoz fűződő viszony; hogy a korábban már emlegetett, soha el nem metszhető kötelékek esetükben tényleg olyan feszesek voltak-e, amint azt feltételezzük.

Három tétel

A középkorban az egyes államalakulatok kapcsolata nagyban összefonódott az országok trónján ülő dinasztikiák egymáshoz fűződő viszonyaival. Mint az köztudott, az európai keresztény királyságok csoportjába bekerült Magyarország koronás fői a hozzájuk hasonló státusszal rendelkező uralkodókkal egyetemben Istentől származtatták hatalmukat, kvázi a teremtő felkentjei voltak, kiknek hatalma megkérdőjelezhetetlen és sérthetetlen volt. Ennek a hitnek a megőrzése épp olyannyira szolgálta az ő érdekeiket, mint a kereszténység evilági fellegvárának számító Pápai Államét, ilyenformán ugyanis Róma püspöke volt az egyetlen személy, aki a koronás fők fölött állt Isten földi helytartójaként.

Az egyes dinasztikiák tagjai – kiválasztottak lévén – elvileg nem alacsonyodhattak le annyira, hogy házastársaik náluknál alacsonyabb sorból származzanak; a koronás familiák leszármazottai tehát – bizonyos kivételek mellett – csak más uralkodócsaládok utódaival házasod(hat)tak. Így jöhetett létre az a jelenség is,

mely szerint az egyes népek¹ fölött álló királyok – már ha dinasztiajuk több generáción át ült a trónon – származásukat tekintve épp az általuk vezetett néphez kötődtek a legkevésbé. Mindezt egy korábbi munkánkban támasztottuk alá.² Az Árpád-ház dinasztikus viszonyainak feltárásával ugyanis kiderült, hogy például a IV. (Kun) Lászlóhoz tartozó tizenhárom generáció (az első „szint” számításaink szerint IV. László lépcsője, tehát ő is beleszámít a személyek közé; a tizenharmadik fok pedig Taksony generációs gyűrűje) 8191 főjéből mindössze 19 (0,23%) tekinthető Árpád-házinak, s ez is csupán a betartott arányok miatt, a szám ugyanis teoretikus; az átfedéseket nem veszi figyelembe.

Az egyes dinasztiaknál plurálisabb etnikai összetételű családok nem igazán voltak elképzelhetők a korabeli Európában. Az Árpád-ház kapcsán tehát – mint a többi uralkodói ház kapcsán is – nagy általánosságban bátran lejegyezhető, hogy az épp hatalmon lévő uralkodó édesanyja, felesége és gyermekeinek házastársai más és más népek fiai/lányai voltak. Három tételünknek épp ez képezi alapját, illetve az, hogy feltételezéseink szerint e szűk családi kapcsolatok, illetve a származás jelentős ráhatással bírtak az egyes államok és népek közti kapcsolatokra, tehát a nagyvilági politika alakulására is. Mint az a tézisekben látható lesz, elsősorban nem a dinasztikához – ritkább esetben főnemesi családokhoz –, de az azokat adó államokhoz fűződő kapcsolatokra koncentrálunk. Ez azért történik így, mert amíg a más országokban regnáló uralkodóházak változhattak mindenkori Árpád-házi királyaink uralma alatt, az azokat adó államok nem. A dolgot tehát az Árpád-ház tagjainak azon népekhez fűződő viszonyaira koncentrál, ahonnan rokonai származtak.

Előfeltevéseink mindennek fényében a következők:

- I. A mindenkori magyar király édesanyja szülőhazájával nem vívott háborút.
- II. A mindenkori magyar király (a nász után) nem vívott háborút hitvese országával.
- III. A mindenkori magyar király azon országokkal, ahonnan gyermekeinek házastársai származtak (a frigy[ek] megkötése után), nem vívott háborút.

A továbbiakban nem kívánjuk részletesen elemezni az egyes államok közti kapcsolatokat, konfliktusokat, illetve azok okait, sem pedig az Árpád-ház tagjai által kötött házasságok körülményeit. Mindezeket – lévén nem a mi munkánk eredményei; az csupán táplálkozik belőlük – ismert mozzanatokként kezeljük.

1 A nép terminusát munkánk során nem feltétlenül nációként használjuk, köztudott ugyanis, hogy a nemzeti identitástudat a nagy francia forradalom terméke, nem pedig a középkoré. Mi egy bizonyos ország népe alatt az adott állam határain belül élő teljes népességet értjük, nem pedig csak a névadó nációt; a szó tehát – kissé bár sarkítva, de – dolgotunkban az ország egyfajta szinonimájaként értelmeződik.

2 BAKA L. Patrik: Vérvonalak Európa szívéhez – Az Árpád-ház dinasztikus kapcsolatainak nyomában (részlet). *Eruditio–Educatio*, 2012/4. 3-15. o.

Ahhoz, hogy a kívánt eredmény szilárd talajon álljon, releváns források használatára van szükség. Esetünkben a kor legjelesebb ismerőinek és elemzőinek, Kristó Gyulának, Engel Pálnak, Makk Ferencnek és Dümmerth Dezsőnek a munkáit hívjuk segítségül. Minden uralkodónál feltüntetjük azokat az oldalszámokat, ahol műveikben a fenti szerzők az általunk érintett téma keretein túllépve részletekbe menően foglalkoznak az adott király korával.

A mellékletben közölt genealógiai táblák megkönnyítik a tájékozódást az Árpád-ház családi ágai között, a munka eredményeit értékelő fejezetben szereplő diagramok pedig a tézisek érvényre jutásának összefoglaló, vizuális táblái.

Bár a fenti három tételén túl az általuk megrajzolt horizont újabb premiszakkal tovább volna árnyalható és bővíthető, jelen dolgozat keretei erre nem kínálnak lehetőséget. Megjegyezzük azonban, hogy egy hasonló munkában talán érdemes volna megtekinteni, hogy a mindenkori magyar uralkodók mennyiben segítették édesanyjuk, hitvesük, vagy akár gyermekeik házastársaik országát azok más állammal való konfliktusában; vagy akár fordítva, hogy a házasságok által érintett államok nyújtottak-e segítséget – s ha igen, milyen formában – a viaskodó magyar királynak? Így kirajzolódna az is, hogy a házasságok adta feltételezett szövetségek mennyire voltak erősek, s mennyire kovácsoltak azonos irányt a nász által egymáshoz közelebb került országoknak. Sőt, mindezt az államin túl talán dinasztikus horizontból is érdekes volna megnézni. Mi az alábbiakban bár ezekre nem térünk ki, a tétéleinket érintő hadi események követésével mégis úgy hisszük, sikerül majd megrajzolnunk, hogy az Árpád-ház mindenkori uralkodói mennyiben vélték úgy, hogy a család és a származás az első.

1. A Géza nagyfejedelemhez köthető királyok

Az alábbiakban téziseinket arra a három uralkodóra vonatkoztatjuk, akik ilyen-olyan formán még az utolsó nagyfejedelmünkhöz kötődtek. Mint azt látni fogjuk, a három premissza érvényre juttatása ez esetben számos akadályba ütközik, bizonyos flexibilitást ilyenformán megengedünk magunknak, az első és a második téziszból ugyanis az következne, hogy kivétel nélkül a női ág adta körülményeket vizsgáljuk, ez azonban nem lehetséges annál a két uralkodónknál, akik épphogy anyai/hitvesi szálon kötődtek az Árpád-házhoz.

I. (Szent) István

Első koronás királyunk édesanyja kapcsán rögtön kivétellel szembesülünk, Sarolt ugyanis az erdélyi gyulák leszármazottjaként, nem pedig más nép leányaként lett Géza felesége. Az általunk forgatott források szerint a korabeli Erdély ura – Sarolt testvére – azonban teljhatalmú uralkodóként regnált földjein,

a fennálló kapcsolatot ezért itt is bemutatjuk. I. István (1000/1001–1038),³ hatalmának országban belüli megszilárdításakor bizony rákényszerült, hogy Koppány után az erdélyi gyula impériumát is megtörje, tehát hadat viselt édesanyjának – bizonyos értelemben autonóm – szülőföldje ellen.⁴

Honalapító királyunk németekhez fűződő viszonya is problémás. Tény, amíg Gizella királyné bátyja, II. Henrik ült a német-római császári trónon, a viszony határozottan barátságos és segítő volt, Henrik 1024-ben bekövetkezett halálával azonban új dinasztia jutott a császári trónra, s ettől kezdve a kapcsolat ellenségessé vált; háborúkra is sor került. Minekután fentebb meghatároztuk semleges hozzáállásunkat a dinasztiaaváltás jelenségéhez, úgy István haditevékenysége második kitételünkkel is szembemegy.⁵

Első királyunk utódai kapcsán nem tudunk releváns választ lejegyezni, hisz az ifjabb, Ottó, már gyermekként meghalt, Henrik (Imre) pedig fiatalemberként jutott ugyanerre a sorsra. Mivel Imre – vélt vagy valós – feleségének származása bizonytalan, esetünkben a harmadik tézis érvényessége nem dönthető el.

(Orseolo) Péter

Mint azt családneve is mutatja, Péter királyunk (1038–1041 majd 1044–1046)⁶ nem atyai ágon kötődött az Árpád-házhoz. Az első tézis értékelését ennek okán másként kell megközelítenünk. Mivel a második magyar uralkodó szülei közül az apa, tehát Orseolo Ottó velencei dózse személye köthető más országhoz, úgy Péter király Velencéhez fűződő viszonyát értékeljük. Az első tétel ilyenformán érvényre jut, a második magyar király ugyanis nem viselt háborút a lagúnák városával szemben.

Mint ismeretes, Péter királynak két felesége volt, közülük azonban csak a másodikat, Schweinfurti Judit bajor hercegnőt ismerjük. Péter, Istvánhoz hasonlóan, többször is hadat viselt a német császárral szemben, s bár másodszori trónra jutásakor hűbért vállalt, ez a gyengeség, nem pedig a házasság hozománya volt, ami még első megkoronázása előtt esett meg. A második tétel tehát nem érvényesül.⁷

Péter királynak nem voltak utódai, a harmadik előfeltevés ilyenformán irreleváns.

3 Regnálásának kapcsán részletesebben lásd (az alábbiakban Rkrl.): KRISTÓ Gyula (főszerk.)–ENGEL Pál–MAKK Ferenc: *Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994, 291–292. illetve DÜMMERTH Dezső: *Az Árpádok nyomában*, Budapest, Panoráma, 1987, 138–215.

4 KRISTÓ Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*, Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1986, 50–52.

5 Uo. 54–58.

6 Rkrl. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 544.

7 KRISTÓ 1986, 58–60.

(Aba) Sámuel

Sámuel királyt (1041–1044)⁸ Péterrel ellentétben véri kötelék nem fűzte az Árpád-házhoz; ő csak felesége – I. István ifjabbik húga – révén szerezhette meg a koronát. Így tehát második előfeltevésünk éppúgy nem nyerhet teret – hiszen a király országa azonos volt felesége országával, ennek ellenében pedig nem viselhetett hadat –, mint ahogy az első sem, hiszen a harmadik magyar király származását tekintve nem uralkodói házból került ki, így szülei sem kötődtek más ország(ok)hoz.

A harmadik premissza az előzőekhez hasonlóan ugyancsak nem vetíthető ki Sámuelra, hiszen bár a feltételezések szerint voltak utódai, azokat más országokhoz nem fűzte kapcsolat, de még csak Magyarország hatalmi politikájához sem. Aba Sámuel ilyenformán az egyedüli olyan uralkodó, aki téziseink fényében „vakfoltnak” számít az Árpád-korban.

2. Vazul fiai és unokái

Az alábbiakban a két primer Árpád-házi ág közül a második első két generációját vizsgáljuk. Mint az látható lesz, Vazul utódainak esetében már sokkal inkább érvényre jutnak előfeltevéseink.

I. András

I. András édesanyját tekintve (1046–1060)⁹ első tételünk nem nyerhet érvényt, Vazul felesége ugyanis a magyar források szerint egy Tátyony nembeli lány volt, tehát nem idegen államhoz, de Magyarországhoz kötődött.¹⁰

A király hitvese a kijevei nagyfejedelem, I. (Bölcs) Jarosláv lánya, Anasztázia volt, akinek még üldöztetése idején nyerte el a kezét. Forrásaink nem beszélnek háborúról a keleti szláv és a magyar állam között, a második tézis így érvényes marad.

I. Andrásnak és Anasztázia királynénak három gyermeke született. A legidősebb, Adelhaid a cseh trónörökshöz, majd későbbi királyhoz, II. Vratislavhoz ment nőül. A csehek ellen viselt háborúról nincs tudomásunk. A második gyermek, azaz Salamon házassága – aki később magyar király lett – klasszikus béke-teremtő házasság volt, s mivel a német-római hercegnővel, Judittal kötött frigy

8 RkrI. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 592–593.

9 RkrI. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 42–43. ill. DÜMMERTH 1987, 215–233.

10 Korábban már említett munkánkban boncolásra kerül egy bizonyos véleménykülönbség Vazul feleségének kiléte kapcsán, egyesek ugyanis – bizonyos összhangban a Kézai-féle krónikában olvashatókkal – egy bolgár herceglányt jegyeznek a Tátyony nembeli feleség helyett. Jelen dolgozatunk azonban magyar kontextusra támaszkodik, így a Kristó-szövegekben olvasottakat hagyjuk érvényben. Mindazonáltal tény, amennyiben Vazulnak bolgár származású volt a hitvese, úgy a Bolgár Cársággal szembeni viszony békésnek számít.

után András regnálása alatt nem került sor konfliktusra a két hatalom között, a kitétel itt is helytálló marad. Ezen nem változtat a harmadik gyermek, Dávid története sem, róla ugyanis úgy tudjuk, élete végéig nőtlen maradt.

I. Béla

Mivel Béla király (1060–1063)¹¹ I. András öccse volt, édesanyjára nézve első tételünk éppúgy nem alkalmazható.

A II. Miszeko lengyel uralkodó lányával, Richezával kötött házasság jövedelmező volt I. Béla számára, a bátyja ellen vívott belháborúban ugyanis nagy segítséget kapott hitvese szülőhazájától. A lengyel-magyar viszony, rövid regnálása alatt virágzó volt, így második előfeltevésünk megerősítést nyer.¹²

A harmadik tétel megítélése már problematikusabb, az imént is említett szűk uralmi időszak miatt ugyanis Béla számos gyermekéből csupán az egyik házasságára, Zsófiáéra került sor 1062-ben, aki Ulrik karantán főúr hitvese lett. Mint azt tudjuk, Karintia a Német-római Birodalomhoz tartozott,¹³ s bár az nem ismeretes, hogy konkrétan Ulrik is csatlakozott volna a IV. Henrik császár vezette – Salamont trónra juttatni kívánó – hadjáratához (apósa ellen), a németek és a magyarok közt azonban kétségkívül sor került fegyveres konfliktusra,¹⁴ így a harmadik tételnek ez esetben ellentmond a történelem.

Salamon

Salamon (1063–1074)¹⁵ I. Béla bukásával, a német-római császár támogatásának köszönhetően szerezte meg apja elvesztett trónját, s bár néhány évig jó kapcsolatot ápolt Béla fiaival, a köztük lévő viszály elkerülhetetlen volt. Ennek alkalmával László – a későbbi I. (Szent) László – orosz segítséget kért, ám nem

11 Rkrl. KRISTÓ-ENGEL-MAKK 1994, 90. ill. DÜMMERTH 1987, 233–242.

12 KRISTÓ 1986, 62.

13 Ezen a ponton hasznosnak tartjuk lejegyezni azt a módot, ahogy munkánk a német-római, illetve az orosz fejedelemségek alkotta – mindkét esetben sokkal inkább laza, mint feszes – államszövetséget értékeli. Kétségtelen, hogy ha a Magyarország, s a vele dinasztikus kapcsolatra lépett konkrét fejedelemség, vagy tartomány viszonyát vizsgálánk (nem pedig a teljes államszövetségét), úgy – esetenként – még árnyaltabb képet kapnánk, az azok fölé rendelt összekötő hatalom – tehát a német-római császári, illetve a kijevei nagyfejedelmi cím – megléte azonban alátámasztja megközelítési módunkat. II. András németekhez fűződő viszonya például – tétéleink, s az előbb elmondottak fényében – ily módon bukik meg, hiszen bár az uralkodó házassági kapcsolatra lépett Meráni Gertrúddal – aki az egyik német-római tartomány leánya volt –, mégis nem egyszer hadat viselt a birodalom főhatalma ellen. Az egyes tartományok esetleges leválasztása, s a hozzájuk fűződő viszony állami szinten való értékelése magával vonná a magyar korona alá tartozó egyes országrészek külön tényezőkként történő kezelését, például az oligarchák elleni háborúkban, akik esetenként már kiskirályokként viselkedtek saját országrészükből.

14 KRISTÓ 1986, 62.

15 Rkrl. KRISTÓ-ENGEL-MAKK 1994, 591. ill. DÜMMERTH 1987, 242–248.

kapott Salamon ellenében.¹⁶ Látható, a király anyai rokonsága sem járult hozzá a véri kötelék illetén történő elárulásához, az első tézis ez esetben tehát érvényre jut.

Salamon házasságát már I. András fejezetében is emlegettük, így ennek itt nem szentelünk több figyelmet. A lényeg, hogy az általa fogant német szövetség és támogatás a király uralma alatt végig, sőt még annak megdöntése után is érvényben maradt.¹⁷

Az azonban, hogy a Judit császári hercegnővel kötött házasság gyermektelen volt, rányomja bélyegét a harmadik premisszára, amely esetünkben így irrelevánssá válik.

I. Géza

Géza király (1074–1076)¹⁸ rövid uralkodását végig a Salamon és szövetségesei ellen vívott hadakozás jellemezte. Talán ebből is adódik, hogy sem édesanyjának, Richeza magyar királynénak a hazájával (Lengyelhon), sem pedig feleségeinek, Loozi Zsófiának (Németalföld) és (Bizánci) Synadénének a hazájával sem került sor számottevő együttműködésre, de viszályra sem. Az első két tétel tehát érvényre jut.

I. Géza fiai uralkodása alatt még gyermekek voltak, így az ő jövődöbeli hitveseikhez, s azok országaihoz fűződő viszony itt nem vizsgálható.

I. (Szent) László

A későbbi király édesanyjának országában, Lengyelhonban látta meg a napvilágot, s bár életének első időszakában csupa pozitív szál kötötte ehhez az országhoz, később mégis egy különös konfliktusra került sor. Uralkodásának vége felé a király elfogadta Herman Ulászló felkérését, és elindult, hogy megsegítse őt lázadó alattvalói ellenében, az ország állapotát megismerve azonban felkérője ellen fordult.¹⁹ Az első premisszát tehát mindez érvényteleníti.

I. László (1077–1095)²⁰ regnálásának egyik jellegzetessége, hogy második feleségének atyja, Rajnai Rudolf német ellenkirály és ellencsászár volt, minek folytán a magyar uralkodó támogatója lett az akkor hatalmon lévő IV. Henrik elleni tevékenységnek. A németiséggel, mint etnikummal tehát – még ha az időszakunkban megosztott is volt – viszályra is sor került.²¹ A második tételnek ez a jelenség így ellentmond.

16 KRISTÓ 1986, 64.

17 Uo. 62; 65–66.

18 Rkrl. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 235–236. ill. DÜMMERTH 1987, 248–271.

19 KRISTÓ 1986, 69.

20 Rkrl. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 394–396. ill. DÜMMERTH 1987, 284–303.

21 KRISTÓ 1986, 67–68.

Lászlónak forrásaink szerint két felesége volt, s bár az első neve nem ismert, mégis tudjuk, hogy a tőle született leány Jaroszláv volhíniai herceg/fejedelem hitvese lett. A második szent király uralkodása alatt Magyarországra törő kunokról tudjuk, hogy orosz biztatásra kezdték meg fosztogatásukat. Bár tény, hogy a felbujtó nem Jaroszláv volt, hanem Vaszilkó tyerebovi fejedelem, az, hogy I. László kardot fogott ellene, esetünkben épp elég, hogy a harmadik tézisnek is ellentmondjon,²² hiába volt végig békés viszony a Bizánci Birodalommal, melynek dinasztiájába a király ismertebb lánya, Piroska (a későbbi szent) házasodott be.

3. Kálmán király oldalága

Az alábbiakban azzal a két magyar uralkodóval, s a dinasztikus kapcsolataik teremtette viszonyokkal foglalkozunk, kiket házasságuk egyaránt Itáliához fűzött.

(Könyves) Kálmán

Mivel Kálmán király (1095–1116)²³ édesanyja a távoli Németalföld vidékéről származott, már csak a területi viszonyok és távolságok fényében is kézenfekvő volna, hogy vizsályra nem kerülhetett sor a két vidék s azok népei között. Németalföld, s így Looz vidéke azonban a Német-római Birodalom fennhatósága alá tartozott, urai a császártó kapták címeiket, így Kálmán németekkel vívott csatározásai – melyekre javarészt Álmos ármánykodása révén került sor – magukban hordozták az édesanyjának országa elleni haditevékenységet.²⁴ Mindez tehát ismét ellentmond az első tételnek.

A helyzet nem lesz más a második előfeltevéssel kapcsolatban sem. Kálmán hitvese Buzilla (Felícia) Itália normann hercegnő volt, s bár a király nem konkrétan az ő családja ellen viselt hadat, de egy másik, az ifjú Szicíliai Királysághoz tartozó normann vitéz, Bohemond támadó csapatai ellen igen, mégpedig Bizánc oldalán. Itt csak mellékesen jegyezzük meg, hogy Kálmán második felesége, a kijevei nagyfejedelem, Vlagyimir Monomah leánya, Eufémia volt, kinek országával a frigy megkötése után már nem viselt háborút.²⁵ Ez azonban nem változtat a tétel bukásán.

Az előző bekezdésben jegyzett magyar-normann konfliktus ellentmondana a harmadik tézisnek is, hiszen Kálmán fiának, a későbbi II. Istvánnak a hitvese is itáliai normann volt, de mivel ez a házasság csak Kálmán halála után következett be – mint Kálmán többi, vélt vagy valós gyermekéé is –, a harmadik tétel esetünkben irreleváns marad.

22 Uo. 69.

23 Rkrl. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 314–316. ill. DÜMMERTH 1987, 303–321.

24 KRISTÓ 1986, 72–73.

25 Uo.

II. István

Az István néven másodikként regnáló magyar király (1116–1131)²⁶ uralkodását bár végig háborúk kísérték – lényegében nem volt olyan szomszédja, akivel ne került volna fegyveres konfliktusba –, édesanyjának, Feliciának, s egyben feleségének, a capuai normann herceg, Róbert leányának országával, a Szicíliai Királysággal nem lépett háborúba. Az első két tétel tehát ennek fényében egyaránt érvényre jut, a harmadik pedig megválaszolhatatlan marad, mivel II. Istvánnak nem születtek utódai.

4. Álmos herceg utódainak első három generációja

Kegyetlen belviszály volt az, amit Álmos magyar herceg, s egyben horvát király teremtett Magyarországon, hogy megszerezze a Szent Koronát. Talán a sors fintora, hogy ez – még ha egész életét áldozta is rá – nem sikerült neki. Fiának, az apja nyughatatlansága miatt megvakított (Vak) Bélának azonban igen. Az alábbiakban az ő, majd gyermekeinek, végül pedig unokáinak államközi kapcsolataival foglalkozunk, házasságaik horizontjából.

II. (Vak) Béla

„Jaropolk kijevi nagyfejedelem hívására királyi sereg jelent meg Oroszországban, hogy megvívják a Jaropolk ellenfele által tartott Csernyigov várát, de végül a szemben álló felek harc nélkül békét kötöttek”²⁷ – jegyzi meg Kristó Gyula. A citáció fényében úgy ítéljük meg, hogy a majdnem(!) kialakult konfliktus nem gátolja meg, hogy II. Béla (1131–1141)²⁸ édesanyjának országához, azaz a Kijevi Nagyfejedelemséghez fűződő viszonyát békésnek értékeljük. Így érvényre jut az első előfeltevés.

A helyzet nem változik Ilona királynénak szülőföldjével szemben sem, Béla uralma alatt ugyanis nem került sor konfliktusra a magyar és a szerb állam között. Érvényes marad tehát a második premissza is.

A harmadik az előző kettővel ellentétben nem értékelhető, mivel II. Béla gyermekeinek házasságai csak a király halálát követően köttettek meg.

26 RkrI. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 292–293. ill. DÜMMERTH 1987, 321–325.

27 KRISTÓ 1986, 78.

28 RkrI. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 90–91. ill. DÜMMERTH 1987, 325–330.

II. Géza

Elsőként II. Géza (1141–1162)²⁹ édesanyjának, Ilona királynénak hazájához, azaz Szerbiához fűződő viszonyát vizsgáljuk meg közelebbről. 1149-ben történt, hogy a Bizánc ellen fellázadó szerbek segítséget kértek és kaptak is a magyar királytól. Hogy a lázadás végül sikertelenül zárult, s hogy Magyarország maga is háborúba keveredett Róma örökösével, mit sem változtat azon, hogy az első előfeltevés teljesült.³⁰

Hítvese, Eufrozina kijevi hercegnő országához főként dinasztikus háborúk kötötték Géza királyt, de mivel munkánk az ilyen kitételeknek nem szentel különösebb figyelmet, úgy egyszerűen csak konstatálja, hogy orosz földön nem egyszer megjelentek a magyar király seregei; a második tételnek kvázi ellentmond a múlt.³¹

II. Géza gyermekei közül csupán Erzsébet kötött házasságot a király regnálása alatt, mégpedig Fridrich cseh herceggel. Bohémiával nem került sor konfliktusra, s ha a két ország bizonyos politikai kérdéseket érintően kapcsolatba is került, mindig egy oldalon álltak.³² A harmadik tézis tehát beigazolódik.

A két ellenkirály

Az, hogy III. István királyunk helyett először az uralmára törő két ellenkirály, II. László (1162–1163)³³ és IV. István (1163–1165)³⁴ dinasztikus és államközi kapcsolatait mutatjuk be, csupán a rendszerezés hozománya. Mindazonáltal mivel az ellenkirályok részint érvényesülő uralma beleesik III. István érájába, sőt ez utóbbi jócskán túlszárnyal az előbbieken, úgy a kronológia nem szenved sérülést.

Forrásaink fényében kijelenthetjük, hogy III. István helyett – aki egyébként a trón jogos várományosa volt – először az ország is annak nagybátyját, II. Lászlót fogadta el urául. Az első ellenkirály azonban féléves regnálás után elhunyt, számottevő politikai tevékenységről itt tehát nem beszélhetünk. II. László anyai ágon a szerb államhoz kötődött, s mivel rövid uralma alatt ezek a vele erős szövetséget ápoló Bizánc fennhatósága alatt álltak, konfliktusra nem került sor közöttük. Az első tézis tehát beigazolódik.

29 Rkrl. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 236. ill. DÜMMERTH 1987, 330–347.

30 KRISTÓ 1986, 82–84.

31 Uo. 82–86.

32 Uo. 87.

33 Rkrl. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 396. ill. DÜMMERTH 1987, 348–350.

34 Rkrl. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 293–294. ill. DÜMMERTH 1987, 350–352.

László (ellen)király felesége bár uralkodói dinasztiából származott (Piašt Judit, Lengyelhon), az említett félesztendő uralom alatt azonban már nem élt házasságban. A második előfeltevés ilyenformán – a harmadikkal egyetemben – hatályon kívül marad, ugyanis a lányok, Mária is csak atyjának halálát követően kötött házasságot.

IV. István szerbekhez fűződő viszonya megegyezik testvéreivel, az első feltevés tehát beigazolódik. Ugyan ez a helyzet a másodikkal is, mivel a király Komnéna Mária, bizánci hercegnővel lépett frigyre, akinek országa a végsőkig elsőrendű támogatója volt az ellenkirály uralmának.³⁵ Mivel azonban a házasságból gyermek nem született, a harmadik tételt már nem tudjuk értékelni.

III. István

István (1162–1172)³⁶ – e néven harmadikként a trónon – nagyrészt saját vérei ellen vívta háborúit, s miután azok elbuktak, a fő ellenség Bizánc lett. Talán ennek tudható be, hogy forrásaink szerint az ő idejében nem került sor különösebb véleménykülönbségre Magyarország és a Kijevi Nagyfejedelemség – tehát édesanyjának országa – között. Az első tétel így érvényre jut.

Mivel III. Istvánt beháborúiban, illetve Bizánc elleni védekező és támadó hadmozdulataiban egyaránt nagyban segítette apósa, II. (Jasomirgott) Henrik osztrák herceg, a király regnálása alatt végig jó viszony fűzte az országot a németekhez, s egyben a nyugati császársághoz.³⁷ Ennek folytán teret nyer a második tézis is.

A harmadik előfeltevés azonban az előzőekkel ellentétben már nem érvényesíthető, lévén III. István egyetlen fia, Béla herceg még kisgyermekként elhunyt.

III. Béla

Béla – e néven harmadik a magyar trónon (1172–1196)³⁸ – 1188-ban segítőként érkezett Halicsba, hogy visszaadja azt az onnan elűzött fejedelemnek, Vlagyimirnak, mire azonban győzelmet aratott, úgyszólván szívéhez nőtt a térség, s Vlagyimirt rabként vitte vissza Magyarországra, fiát, Andrást pedig Halics fejedelmévé tette.³⁹ Ez a mozzanat épp elég ahhoz, hogy ellentmondjon első előfeltevésünknek, miszerint a mindenkori uralkodó nem vezet háborút édesanyjának országa ellen.

35 KRISTÓ 1986, 88–90.

36 RkrI. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 293. ill. DÜMMERTH 1987, 348–353.

37 KRISTÓ 1986, 91.

38 RkrI. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 91–92. ill. DÜMMERTH 1987, 354–360; 368–374; 377–383.

39 KRISTÓ 1986, 97.

Béla király feleségei Chatillioni Anna (Antiochiai Fejedelemség) és Capet Margit (Francia Királyság) messzi földekről származtak, így az országaikhoz fűződő viszony – már csak a távolság figyelembevételével – sem volt ellenséges. A második tétel tehát érvényesül.

A harmadikkal ismét az a probléma, hogy bár III. Béla számos utódot nemzett, uralkodása alatt csupán legidősebb lánya, Margit lépett frigyre. A férj II. Izsák Angelosz bizánci császár volt, akit épp ez a házasság erősített meg a császári trónon. A felek közt a későbbiekben azonban majdnem összecsapásra is sor került – lévén mindketten a szerb földek bekebelezésére áhítoztak –, a csata azonban elmaradt, a hangulat lecsillapodott; viszonyuk a regnálásuk végére újfent barátságossá vált.⁴⁰ Ennek fényében tehát a harmadik tézist is érvényesnek nyilváníthatjuk.

5. Alexiosz utódai

Az alábbiakban III. Béla (Bizáncban kapott nevén Alexiosz) utódaival foglalkozunk. Először Imre király hamar kihunyt oldalágát tekintjük át, aztán rátérünk II. András, és az ő leszármazottainak családi és államközi kapcsolataira.

Imre király oldalága

Imre király (1196–1204)⁴¹ uralkodása alatt nemcsak testvérháborúra, de a szerbek, a bolgárok, illetve a németek elleni hadjáratokra is sor került. Ez azonban mit sem változtat munkánk eredményein, lévén az uralkodót kizárólagosan távoli országokhoz kötötték családi kapcsolatai. Édesanyja, Chatillioni Anna – mint azt korábban már jeleztük – a szentföldi Antiochiai Fejedelemségből származott, felesége, Konstancia pedig II. Alfonz aragóniai király leánya volt. Ezen két uradalommal Imre – mondhatni magától értetődően – nem viselt hadat. Az első két tézis tehát beigazolódik, a harmadik azonban nem értékelhető, lévén a király örököse, III. László még gyermekként, egy éves „uralkodás” után meghalt.

A gyermekkirály fennálló regnálása – legyen az bármennyire is jelképes – III. László (1204–1205)⁴² „családi” kapcsolatait is értékelendővé teszi. Édesanyjának országával, Aragóniával szemben persze nem viselt hadat, s mivel már gyermekként elhalálozott, az ő esetében a második és a harmadik előfeltevés egyaránt irreleváns lesz.

40 Uo. 98.

41 Rkrl. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 282. ill. DÜMMERTH 1987, 383–391.

42 Rkrl. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 396.

II. András

András király (1205–1235)⁴³ uralmát számos hadakozás színezte, s ha mindezt egybevetjük azzal, hogy három felesége és számos gyermeke által családi kapcsolatai is tekintélyes horizontot fogtak be, előrevetíthető, hogy tételeink érvényesülése akadályokba ütközik majd.

A király édesanyja Chatillioni Anna volt, kinek országával nem került konfliktusra. Megjegyzendő, hogy a magyar uralkodók közül András volt az egyetlen, aki az ígéreten túl valóban részt is vett egy keresztes hadjáratban, mely elvileg a keresztes államokat megsegítő akcióként is értékelhető. Az első előfeltevés tehát beigazolódik.

Az uralkodó első felesége, Gertrudis a Német-római Birodalom tartományaihoz kötődött, mint András harmadik hitvese, Estei Beatrix is, a birodalmiak államával szemben azonban több alkalommal is konfliktusba keveredett.⁴⁴ Így a második tézis nem nyer érvényt, a Konstantinápolyi Latin Császársággal – András második hitvesének, Courtenay Jolánnak államával – hiába nem került sor hadviselésre.

Ha a harmadik tételt helyezzük nagytű alá, úgy a hét királyi sarj közül egyet is elég kiemelni, hogy annak érvényessége megbukjon. András herceg, a király fia 1226-ban vette nőül Msztyiszláv novgorodi fejedelem lányát, kinek révén jogot formált a halicsi trónra. A Halics körüli viszály végig jellemzője volt II. András uralmának, s az az imént említett házasság megkötése után sem csillapodott.⁴⁵

A második honalapító

IV. Béla (1235–1270)⁴⁶ uralkodása elsősorban az országra törő mongol áradattal, s a tatárok elkövette dűlással fonódik össze. Bár dolgozatunknak eme véres mozzanat nem képezi tárgyát, az első tétel érvénytelensége mindazonáltal részben ennek a hozományra, lévén a derékba tört magyar had bukása után Frigyes osztrák herceg magyar területeket kezdett elhódítani. Béla király édesanyjának, Gertrudisnak országával és népével tehát – már a tatárjárás idején, de azon túlmenően is, még számos alkalommal – hadban állt.⁴⁷

43 Rkrl. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 43. ill. DÜMMERTH 1987, 391–404.

44 Vö. KRISTÓ 1986, 103; 108–109.

45 Uo. 106–110.

46 Rkrl. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 92–93. ill. DÜMMERTH 1987, 431–462.

47 KRISTÓ 1986, 128; 132–136.

A második premissza a hosszú, baráti viszony ellenére éppúgy nem jut érvenyre, hiszen Béla királynak még felesége, Laszkarisz Mária államával, a Nikai-ai/Bizánci Császársággal is konfliktusa támadt.⁴⁸ Döbbenetes, de mindegyre úgy került sor, hogy Róma örököse jórészt épp Magyarországnak köszönhette meg erősödését és újfent beindult térnyerését.

Nemleges eredmény születik a harmadik előfeltevés kapcsán is, lévén Béla király az orosz fejedelemségekkel, illetve az egyes német tartományokkal egyaránt hadat viselt, s viszonya éppúgy mélyen megromlott fiával, a későbbi V. Istvánnal, mint az annak hitveséhez kötődő kunokkal is.⁴⁹

V. István

István – aki e néven ötödikként lett magyar király (1270–1272)⁵⁰ – igen rövid regnálást tudhatott magáénak, s ez az általunk vizsgáltakra is nagyban rányomta a bélyegét. A nagyjából kétesztendő uralmat, és az azt követő éveket is a cseh-magyar ellentét, illetve az egyre erősödő dinasztia kívüli arisztokrácia térnyerése, majd az ellene vívott háború jellemezte.

V. Istvánt cseh-háborúiban a görögök is segítették, így édesanyja országához fűződő viszonya pozitívnak értékelhető.

Ugyanez a helyzet feleségének, Kun Erzsébet népének kapcsán is, lévén a kunok is a király seregét gyarapították.⁵¹

Az uralkodó gyermekeinek – regnálása alatt megköttetett – házasságai éppúgy békés viszonyokat hoztak, hiszen a nemrég alakult Szerb Királysággal, a Nápolyi Királysággal, a Bolgár Cársággal és a Bizánci Birodalommal szemben éppúgy harmonikus viszonyok uralkodtak. Ilyenformán V. István esetében mindhárom tételünk érvényre jut.

A kun-magyar király

IV. László (1272–1290)⁵² hadi tevékenysége nem igazán nyúlt az országhatáron túlra. Bár Habsburg Rudolf oldalán nagy sikereket ért el Otakár cseh uralkodóval szemben, további működése javarészt az ország belső problémáinak megoldására korlátozódott, inkább sikertelenül, mint sikerrel.

48 Uo. 137–138.

49 Uo. 132–134; 138–139.

50 Rkrl. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 294, ill. DÜMMERTH 1987, 483–499.

51 KRISTÓ 1986, 139–140.

52 Rkrl. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 396, ill. DÜMMERTH 1987, 499–515.

Az oligarchák ellen vívott háborúin felül éppúgy számos esetben gondjai akadtak a kunokkal, hiába kötötte hozzájuk szoros vérségi kötelék, és még a ragadványneve is. Az első premissza a kunok ellen vívott csaták okán így nem jut érvényre.⁵³

Más a helyzet a feleségének, Erzsébetnek országához fűződő viszonyal, a Nápolyi Királysággal szemben ugyanis nem került sor hadi tevékenységre. A második tézis tehát beigazolódik, a harmadik előfeltevés mindazonáltal irreleváns marad, ugyanis IV. (Kun) Lászlónak nem születtek utódai.

„Az utolsó aranyágacska”

III. András (1290–1301)⁵⁴ (feltételezhetően) az utolsó Árpád-házi sarjként került a trónra. Uralkodását kisebb mértékben külső (osztrák), nagyobb mértékben pedig belső (oligarchák) ellenséggel vívott háborúk jellemezték.

A király édesanyja, Morosini Tomasina egy velencei patríciuscsalád lánya volt, így általa a Velencéhez fűződő viszonyt vizsgáljuk. Első tételünk érvényesül; Velencével András király nem vívott háborút.

Más a helyzet a feleségekkel. Az első – Fenenna, kujáviai fejedelemlány – révén Lengyelországhoz kötődött, amivel jó viszonyt ápolt.

Az uralkodó regnálását a német tartományok, s az azok élén álló Habsburgok irányában folyamatos enyhülés, majd barátság jellemezte. Így került ki a második feleség, Ágnes is a Habsburg családból. Mivel azonban pontosan be akarjuk tartani előfeltevéseinket, a második tételt nem tekinthetjük érvényesnek, András ugyanis segítette rokonait azok Nassaui Adolf ellen vívott küzdelmében; tehát a király folytatott haditevékenységet német földön.⁵⁵

A magyar uralkodó egyetlen, Fenenna királynétól született lánya, Erzsébet bár el volt jegyezve Vencel cseh herceggel – aki e néven később harmadikként lett cseh király –, a házasságra mégsem került sor. Erzsébet domonkos apácaként élte le életét, a harmadik premissza rá nézve tehát irreleváns.

III. András halálával 1301. január 14-én véget ért az Árpád-ház közel négy évszázados uralma Magyarországon.

53 Vö. KRISTÓ 1986, 147–148.

54 Rkrl. KRISTÓ–ENGEL–MAKK 1994, 43–44. ill. DÜMMERTH 1987, 515–523.

55 KRISTÓ 1986, 151–153.

Az eredmények értékelése

A fentiekben három tézisünket arra a huszonhárom uralkodóra kiterjesztve vizsgáltuk meg, akik az I. (Szent) István királlyá koronázása (1000. karácsonya / 1001. január 1.) és III. András halála (1301. január 14.) közti időszakban regnáltak Magyarországon.

A következőkben a kapott eredményeket kívánjuk vizuálisan is összefoglalni, majd értékeljük premisszáink érvényesülési rátáját. Az IGEN, az IRRELEVÁNS, és a NEM kategóriák véleményünk szerint az eddigi textus fényében nem kívánunk különösebb magyarázatot.

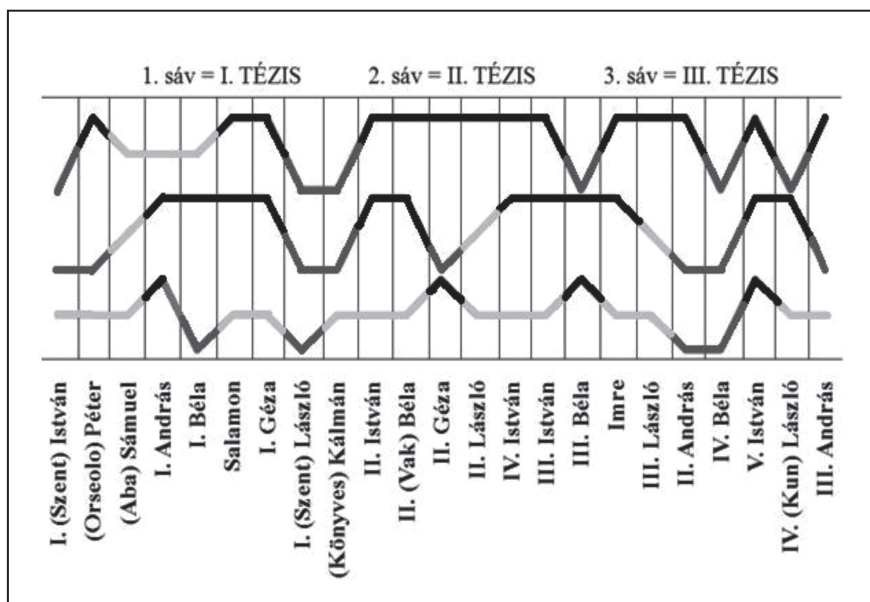
Először jöjjön egy táblázat, mely összesíti a kapott eredményeket:

ÖSSZES URALKODÓ: 23	IGEN	IRRELEVÁNS	NEM
I. TÉZIS	14 (61%)	3 (13%)	6 (26%)
II. TÉZIS	12 (52%)	3 (13%)	8 (35%)
III. TÉZIS	4 (17,5%)	15 (65%)	4 (17,5%)

Az alább következő diagramok mindegyike más és más specifikus szempontból kívánja bemutatni az iménti táblázatban egyesített eredményeket.

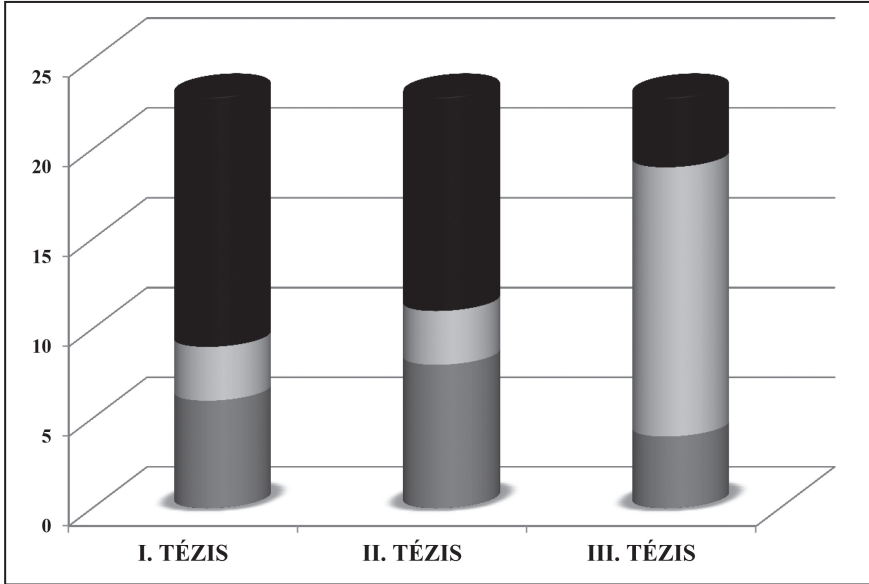
I. grafikon: *A három tézis érvényre jutásának kronologikus grafikonja*

(Jelmagyarázat: Fekete szakasz = **IGEN**; Világosszürke sz. = **IRRELEVÁNS**; Sötét-szürke sz. = **NEM**)

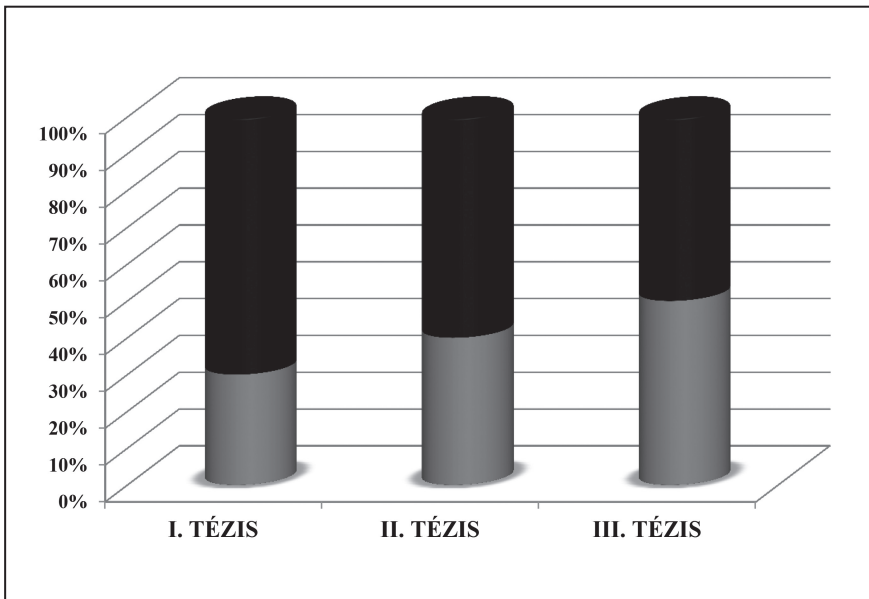
II. grafikon: A három tézis egymáshoz viszonyuló aránya

(Jelmagyarázat: Fekete szakasz = **IGEN**; Világosszürke sz. = **IRRELEVÁNS**; Sötét-szürke sz. = **NEM**)

III. grafikon: A három tézis egymáshoz viszonyuló aránya (az **IRRELEVÁNS**, kvázi nem vizsgálható blokkok feltüntetése nélkül)

(Jelmagyarázat: Fekete szakasz = **IGEN**; Szürke szakasz = **NEM**)

Mint azt láthattuk, az első két előfeltevés esetében az érvényesülés aránya egyaránt túllépte az ötven százalékot, s ha azokat az uralkodókat nem kísérvük figyelemmel, akikre az adott tétel valamilyen okból kifolyólag nem volt kivetít-hető, úgy ez az arányszám az első tézisénel a hetven, a másodiknál pedig a hatvan százalékot is eléri. Persze ehhez nagyban hozzájárul az a magától értetődő tény, hogy az uralkodók édesanyjainak számottevő többsége más és más országból származott, illetve hogy a királyok mindegyike – leszámítva a gyermekként elhunyt III. Lászlót – legalább egyszer házasságot is kötött élete folyamán. Az első két premissza tehát az esetek döntő többségében értékelhető maradt.

Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy az első két tétel érvényesülésének alapján nagyobb volt az esélye, lévén az édesanya esetén kizárólagosan csak egyetlen országhoz fűződő viszonyt kellett figyelemmel kísérvnünk, s ez a jelen-ség a legtöbb esetben a feleségekre nézve is érvényben volt, igen nagy ugyanis azoknak az uralkodóknak az aránya, akik csak egyszer kötöttek házasságot.

A harmadik tételünknek épp itt keresendők a buktatói. Egyfelől a huszonhárom király esetében megfigyelhető egyfajta tendencia, miszerint a mindenkori uralkodónak vagy számos, vagy pedig egyetlen gyermeke sem volt. A premissza sok esetben tehát épp azért irreleváns, mert az érintett királyoknak nem volt utódjuk, s ha volt is, az rövid élete folyamán nem kötött házasságot. Amennyiben pedig nagyobb családdal rendelkező királyról beszélünk, még akkor is fennáll az az akadály, hogy az utódok elég idősök voltak-e ahhoz, hogy még atyjuk regnálása alatt házasságot kössenek. Ha ugyanis a frigyre az apa halála után került sor, úgy a tétel megint csak értékelhetetlenné vált.

Mint azt a számok is mutatják, huszonhárom királyunkból csupán nyolc esetben volt értékelhető a harmadik premissza. Az eredmény, azaz az 50-50%-os eloszlás azonban – mely első ránézésre bár egyenlőséget mutat – kétségkívül a pozitív összeredmény irányába dől el, hisz mint ahogy azt fentebb emlegettük, amíg az első két tétel esetében általában csak egy országhoz fűződő viszonyt vizsgáltunk, úgy az utódoknál ez sokszor jóval több államot jelentett.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt a jelenséget sem, hogy a tézisekkel szembemenő esetek aránya átlagosan 30% és 50% között mozog. Ebben persze ott vannak a dinasztiaaváltások eredményeként létesülő hirtelen jött konfliktusok, illetve a 13-as lábjegyzetben boncolgatott – akár enyhe torzító jelenségként is említhető – két laza államszövetséghez – a Német-római Birodalomhoz és az orosz fejedelemségekhez – fűződő viszony. Nem egyszer azonban kvázi közeli rokonok elleni hadmozdulatokra is sor került, mondhatnánk a politika és a hatalomvágy időnként mégiscsak lebirta a családi kötődést.

Mindent összevetve mégis azt állíthatjuk, hogy a dolgozat elején felvázolt három tézis, mely a mindenkori uralkodó közeli családtagjainak szülőházájához és népéhez fűződő viszonyát pozitívnak, azaz barátságosnak vagy legalább is békésnek feltételezte, ha minden esetben nem is, de döntő többségben érvényre jutott.

Zárszó

Kétség sem fér hozzá, hogy a család és az otthon az, amely által az emberi társadalom legnagyobb erényei születnek, erősödnek és táplálkoznak.

(Winston Churchill)

Úgy tűnik, a munkánk címében megfogalmazottak beigazolódtak. A család az első! Egy dolgot mindazonáltal bátran állíthatunk. Lehet, hogy számtalanszor dúlta az országot belviszály, lehet, hogy a hatalom, a vagyon, s a mindenkori érdek sokszor szembeállította a család, a dinasztia tagjait, a rokoni szálak és a feszes származási kötelek végérvényes elmetszése azonban soha nem sikerült teljesen.

MONOGRAPHIAE COMAROMIENSES 12.

Liszka József
Átmenetek
Folklór és nem-folklór határán

UNIVERZITA J. SELYEHO – SELYE JÁNOS EGYETEM

25 év krónikája (Egy grófnő nyomában)

Tóth Gábor

Bevezető

Szombathelyen (Vas megye, Magyarország) a volt domonkosrendi Szent Márton- plébániatemplomban dr. Kiss Gábor és dr. Tóth Endre régészek 1984 és 1991 között régészeti és műemléki kutatásokat végeztek. Ennek kapcsán a templomhoz tartozó, egykori templom körüli temetőnek több sírját is feltárták. Ezek legnagyobb része a mai templom szentélyében, a Szent Mártonról elnevezett oldalkápolnában és a sekrestyében került napvilágra. A feltárás eredményeivel és a templom történetével több közlemény is foglalkozik [a teljesség igénye nélkül: 6, 7, 8, 9, 10]. A feltárt sírok közül az antropológiai vizsgálatokba 59 sír anyagát lehetett bevonni. Ezek a sírok a régészeti anyag és a szuperpozíciók alapján a római kortól a 18. századig pontosan datálhatók [19].

Ezekhez a munkálatokhoz kapcsolódóan a szerző 1986-tól indította el azt a kutatási projektet, amely immár 25 éve Erdődy Györgyné (szül. Batthyány Erzsébet) földi maradványainak azonosítását, feltárását, biológiai és tárgyi emlékeinek rekonstrukcióját tűzte ki célul.

Anyag és módszer

A Szent Márton-templom Szombathely keleti városrészében, a korábban önálló településként létezett Szentmártonban áll. Az előbbieken hivatkozott irodalmak alapján ismert, hogy a templom a középkorban a város egyik plébániatemploma volt. A templom előtt, annak nyugati oldalán terült el eredetileg a piactér, a hetipiac helye, amelyen ott állt a gyaníthatóan szintén római eredetű „Szent Márton kútja”. A római alapokon épült templomot az idők folyamán többször átépítették. A hagyomány szerint itt állt a templom védőszentjének, Szent Mártonnak (316–397) a szülőháza [14, 15]. Az újabb régészeti ásatások eredményei alapján megállapítható, hogy a templom Savaria római kori keleti temetőjének területén áll, előzménye pedig valószínűleg nem egy lakóház, hanem egy halotti kápolna lehetett. Régészetileg a templom történetében az alábbi fontosabb periódusokat lehet elkülöníteni:

- Karoling kori templom (9–10. sz.)
- Szent István-kori templom (11. sz.)

- Szent László-kori templom (11–13. sz.)
- Késő román kőtemplom (13–15. sz.)
- Gótikus templom (15–16. sz.)
- Renoválás korszaka (17. sz.)
- Barokk templom (17. sz.)

A Szent Márton-templom a Kárpát-medence egyetlen, a római kor óta folyamatosan használt kultuszépülete. Hasonlóképpen egyedülálló a körülötte levő temető, ahol az 1. század óta 1962-ig folyamatos volt a temetkezés. A vizsgálatok szerint a temető kiterjedése a középkor későbbi századaiban nem lehetett nagyobb 25 x 50 méternél, amely területen maga a templom is helyet kapott. Így érthető az egymásra következő betemetések miatt a korai sírrétegek nagyfokú pusztultsága, a sírok bolygatottsága.

Külön közlemények foglalkoznak a templom régészeti eredményeinek 17. századhoz köthető egyes szeleteivel, így a kriptával [13], a viseletmaradványokkal [2, 3, 4], a rózsafüzérekkel és tartozékaival [16], valamint a templomban található sírkövekkel [22]. A 18–19. századi harangok [5] és egy a 19. századból származó felmérési rajz elemzése [1] szintén érdekes adalék.

Batthyány Erzsébet (1619–1674), Batthyány II. Ferenc és Poppel Lobkowitz Éva leányaként, a korabeli Magyarország egyik meghatározó családjának tagja volt. Férje, Erdődy III. György tárnokmester, az országgyűlés több rendbeli választmányának tagja. Négy gyermekük közül a három lány domonkos apáca, egyikük a studeniczi zárda perjelnöje lett. Erzsébetet vallásos buzgósága miatt, mint „Szent Erzsébet nevének és erényeinek örökösét” ismerték. Már özvegyen, 1668-ban, a szombathelyi Szent Márton-templom újjáépítésének költségeit is vállalta. Ennek köszönhető a templom barokk köntösben való megújulása. Halála után a templom kriptájában helyezték örök nyugalomra [21, 22].

Az embertani maradványok vizsgálata *lege artis anthropologiae* történt [11].

Eredmények összefoglalása

Az 1986. június 18-i állapotfelmérő vizsgálatunkkor pontosítottuk a tényt, miszerint a feltételezhetően Batthyány Erzsébet grófnő maradványait rejtő bronzkoporsót az elmúlt évszázadok alatt többször kirabolták, feldúlták; máskor véletlen folytán kiégett. A bronzkoporsó peremezéssel zárva, ezen a záráson feltérési kísérletnek nyoma nincs. A koporsó egyik vége részben kivágva, felfeszítve. Feltételezhető, hogy a koporsót a nyíláson át kapaszerű eszközzel kirabolták.

Síremléke [22] a templom oldalkápolnájában fellelhető. Ennek felirata (Bőle K. fordításában): „Vándor állj meg, olvasd és csodálkozz! Ebben az urnában (sír-boltban) pihen Erdődy Erzsébet grófnő, született Batthyány grófnő, Szent Erzsébet nevének és erényeinek örököse. Szíve nyughatatlan volt mindenkor, míg nem a halál felszabadítása által központjával Istennel egyesülve elnyugodott. Szabadságát bőkezűségével váltotta meg. Védld róla, hogy pelikán, akinek keble, szíve és lelkülete a szerzetesek szükségletei, a szűkölködők nyomorúságai és legfőképpen az isteni sugallatok iránt mindig nyitva állt. De meg ne zavarodj pihenését! Esdekeldj örök nyugalmaért és távozzál.”

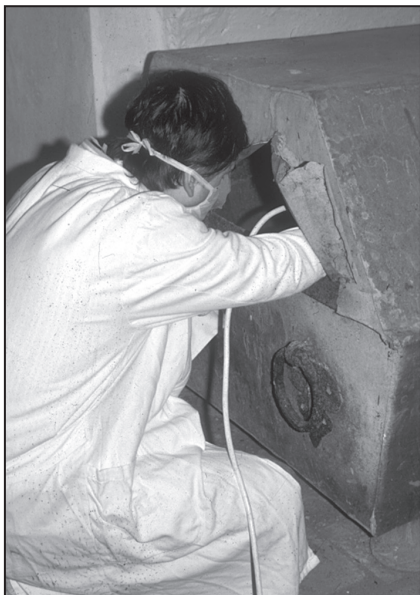
Ugyanebben a kápolnában, a Szent Mártont ábrázoló egész alakos festményen – a hagyomány szerint – a szent arcképeként Batthyány Erzsébetet festették meg.

A továbbiakban összegeztük a rendelkezésre álló történeti adatokat, majd művészettörténész segítségével (Zsámbéky Monika) kritikai elemzés tárgyává tettük hitelesség szempontjából a fennmaradt képi ábrázolásokat.

Hitelesítettük a fennmaradt bronz koporsót, amely egykorú a mellette elhelyezett másik, szintén megrongált koporsóval, amely Hedly Mátyás maradványait tartalmazza.

Meghatároztuk a feltárás lehetőségeit, megterveztük és megszerveztük az elvégzendő vizsgálatok lehetséges körét (embertani vizsgálat, paleoökológiai vizsgálat, hajvizsgálat, arcreekonstrukció, genetikai vizsgálat, belszervi tárolóedények kérdésköre, viseletrekonstrukció, a belső fa koporsó rekonstrukciója).

A szükséges engedélyek megszerzése után, 1995. június 8-án dr. Kiss Gáborral és két fős segédszeméllyel (esetleges gombafertőzöttség felkészülve – botanikus jelenlétében), kiemeltük a megmaradt töredékes és hiányos csontanyagot, valamint a ruhafoszlányok és mellékletek egy részét (1. és 2. ábra). További vizsgálatokra a mellékletek a Savaria Múzeumba, a csontanyag pedig az akkori Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolára került (ma Nyugat-magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ) [17, 18].

1. ábra: Batthyány Erzsébet grófnő bronz koporsójának vizsgálata

2. ábra: Szétdőlt maradványok a bronz koporsóban

Az anatómiai rendben történő rendszerezés kapcsán további, a koporsóba utólagosan bedobált, másodlagosan bekerült, más személyekhez tartozó csontanyagot is sikerült elkülöníteni. Az eredetileg betemetett holttest csontmaradványaként pizlékeny, mállékony calvariumot, sérült állkapcsot és vázcsont-töredékeket sikerült a vizsgálatokba bevinni. A bomlás és a klimatikus viszonyok következtében a koponya lapos csontjainak mindkét felszíne lemezesen erodált. A bal oldali parietalén a tuber parietale és a lambda pont között oldódásos felmaródás, a közepén lyukkal. A planum occipitale területén baloldalt oldódásos, horpadt lyuk. Bal processus mastoideus csúcsa letört. Bal oldali járomív hiátussal járó törése. Orrcsontok sérültek. Arckoponyán füstös jellegű elszíneződések. A koponya egésze barnás (szürkésen), sötétben elszíneződött. Állkapocs jobb oldali ramusa törött, hiányzik, vége elszenesedett. Jobb oldali fognyegyedben a fogak hő hatására széttöredeztek. Az M7-es különálló koronája elszenesedett. A rövid fogívben a bölcsességfogak anatómiailag hiányoznak. Az életben történt részleges fogvesztéseken kívül a felső fogívben két cystosus abscessus nyoma felismerhető. A koponya nem deformálódott, felülnézeti alakja pentago-rhomboid, hátulnézetben ház alakú. A homlok előreugró, a három jellegzetes anatómiai tájon depressio nincs. A nyakszirt íve curvoccipitalis.

Sutura metopica nincs, kevés Worm-csont. A pterion tájék sfeno-parietális kontaktus mutat. A szemüreg kerekedő. Erős torus palatinus. A felső fogsorív szétartató. Az orrcsontok formája 1-es fokozatú. Az orrgyök sekély. Az orrprofil egyenes. A spina nasalis anterior 2-es fejlettségű. Az apertura piriformis anthropin. Mérsékelt alveolaris prognathia. A fossa canina mély. A koponya fontosabb méretei és jelzői: M1: 167 mm, M5: 89 mm, M8: 142 mm, M9: 94 mm, M10: 122 mm, M11: 123 mm, M12: 111 mm, M17: 122 mm, M20: 111 mm, M23: 498 mm, M25: 263 mm, M26: 121 mm, M27: 120 mm, M28: 107 mm, M40: 91 mm, M43: 102 mm, M45: (119) mm, M46: 87 mm, M47: 109 mm, M48: 67 mm, M51: 41 mm, M52: 33 mm, M54: 25 mm, M55: 49 mm, M60: 42 mm, M61: 56 mm, M62: 44 mm, M63: 32 mm, M69: 27 mm, M70: 55 mm, M71: 27 mm, M72: 80°. 8/1: 85,03, 17/1: 73,05, 17/8: 85,92, 9/8: 66,20, 47/45: 91,60, 48/45: 56,30, 52/51: 80,49, 54/55: 51,02, 61/60: 133,33, 63/62: 72,73. A vázcsontok rossz megtartásúak, töredékesek, hiányosak. A csöves csontok alapján – összehasonlító sorozat segítségével – becsült testmagasság 160-165 cm. A térdízületek fokozott igénybevételről tanúskodnak. A csigolyákon gyulladásoz jelek és osteophyták (valamint égésnyomok) ismerhetők fel. Kyphotikus testtartásra utaló csigolyaméretek.

A nemi hovatarozás eldöntéséhez, a koponyán és a vázon, 16 jelleget lehetett súlyozás nélkül értékelni. Ez alapján a nemi hovatarozás (-0,69 értékkel) a feminin kategóriába tartozik. A biológiai életkort a belső koponyavarratok elcsontosodása, a száypad elcsontosodása, a külső kis koponyavarratok életkorfüggő képe és a fogkopás mértéke alapján 40-55 évnek sikerült meghatározni [17, 18, 20].

A koponyát a feltárás után egy héttel a szerző Budapestre, a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tárába szállította plasztikus arcrekonstrukció készítése céljából. A tényleges rekonstrukció csaknem tíz évvel később készült el Kustár Ágnes és Árpás Károly közös munkájaként¹; Árpás Károly módszerével, ami alapján a lágyrészek felépítése az eredeti koponyán történik [12].

Az elkészült arcrekonstrukcióhoz tartozó viselet rekonstrukciója egy ausztriai magángyűjteményben lévő, hitelesnek tartott képi ábrázolás alapján történt (3. ábra).

1 Az arcrekonstrukcióval kapcsolatos képanyagot Dr. Kustár Ágnes engedte át közlésre. Köszönet érte.

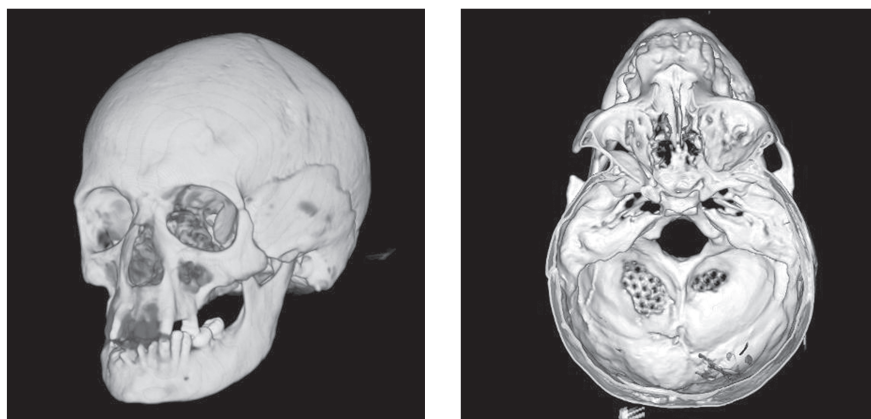

3. ábra: Plasztikus arckonstrukció és egy hitelesnek tartott képi ábrázolás

2011-ben Hesztera Aladár restaurátor a fém koporsót teljesen kiürítette, hogy a viselet- és koporsó rekonstrukcióhoz szükséges valamennyi fennmaradt tárgyi emlék rendelkezésre állhasson.

A dr. Kiss Gábor által visszaszállított koponyán dr. Puskás Tamás radiológus (Diagnosztikai Központ vezető) főorvos segítségével 3D-s CT vizsgálatot végeztünk 0,75 mm-es szeletek készítésével – Siemens Somatom Emotion készüléken. Célunk az volt, hogy más módszerrel (számítógépes rekonstrukció) is lehetővé tegyük az arckonstrukció elkészítését, illetve esetleges betegségekre, sérülésekre is fényt deríthessünk; ilyen jellegű elváltozásokat azonban nem találtunk (4. ábra).

Terveink szerint a maradványokat, illő módon és formában, liturgikus kerektek között temetjük vissza.

4. ábra: A koponya 3D-s CT-felvétele

Irodalom

- [1] KISS, G. *Paul Schlopter 1898. évi felmérési rajza a szombathelyi Szent Márton templomról*. Panniculus Ser. C. 20: 1–2. 1992. ISSN 1216 2027.
- [2] KISS, G., KISS, E. CS. *17. századi női viseletmaradványok a szombathelyi Szent Márton templomban*. Panniculus Ser. C. 14: 1–2. 1992. ISSN 1216 2027.
- [3] KISS, G., KISS, E. CS. *17. századi férfi viseletmaradványok a szombathelyi Szent Márton templomban*. Panniculus Ser. C. 15: 1–2. 1992. ISSN 1216 2027.
- [4] KISS, G., KISS, E. CS. *17-18. századi gyöngyös párták a szombathelyi Szent Márton templomból*. Panniculus Ser. C. 29: 1–2. 1994. ISSN 1216 2027.
- [5] KISS, G., SZILÁGYI, I. *A szombathelyi Szent Márton templom 18-19. századi hangrangjai*. Panniculus Ser. C. 19: 1–2. 1992. ISSN 1216 2027.
- [6] KISS, G., TÓTH, E. *A szombathelyi Szent Márton-templom régészeti kutatásának eredményei (1984-1991)*. Vasi Szemle, 45: 385–394. ISSN 0505 0332.
- [7] KISS, G., TÓTH, E. *Gótikus faragványok a szombathelyi Szent Márton templomból*. Panniculus Ser. C. 12: 1–4. 1992. ISSN 1216 2027.
- [8] KISS, G., TÓTH, E. *A szombathelyi Szent Márton templom története*. Panniculus Ser. C. 13: 1–6. 1992. ISSN 1216 2027.
- [9] KISS, G., TÓTH, E. *A szombathelyi Szent Márton templom régészeti kutatása 1984–1992. (Előzetes jelentés a feltárt 9-13. századi emlékekről)*. ComArchHung. 175–199. 1993. ISSN 0231 133X.
- [10] KISS, G., TÓTH, E., ZÁGORHIDI CZIGÁNY, B. *Savaria-Szombathely története. Szombathely története 1., Szombathely, 1998. ISBN 963 036131 0.*
- [11] KNUßMANN, R. *Anthropologie I. Wesen und Methoden der Anthropologie*. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart–New York, 1988. ISBN 3 437 30505 0.
- [12] KUSTÁR, Á., ÁRPÁS, K. *Batthyány Erzsébet grófnő arckonstrukciója*. In: Nagy Z. (szerk.): *A Bathhyányak évszázadai. Tudományos Konferencia Körmen-den. Körmen-d, Szombathely, 2006. 249–256. ISBN 978 963 87325 0 7.*
- [13] NUSSZER, P. (1927): *Levél a szombathelyi Szent Márton templom kriptájáról*. Panniculus Ser. C. 40. (1995): 1–2. 1927. ISSN 1216 2027.
- [14] PAULOVICS, I. *A szombathelyi Szent Márton egyháznak, savariai Szent Márton születéshelyének római kori eredete*. Acta Savariensia: 4. 1944. 5–54.
- [15] SOSZTARITS, O. *Hicne natus est? Régészeti adatok Szent Márton savariai szülőházának legendájához*. Panniculus Ser. C. 11: 1–6. 1992. ISSN 1216 2027.

- [16] SZILÁGYI, I. *Rózsafüzérek és tartozékaik a szombathelyi Szent Márton templomból*. Panniculus Ser. C. 17: 1–4. 1992. ISSN 1216 2027.
- [17] TÓTH, G. *Gróf Erdődy Györgyné, született gróf Batthyány Erzsébet karitatív tevékenysége és földi maradványainak sorsa*. In: Lendvai, R., Varga, L. (szerk.): A II. Máltai Országos Elsősegélynyújtó Konferencia elhangzott előadásai, Körmend, 1996. 152–153. ISBN 963 046225 7.
- [18] TÓTH, G. *Gróf Erdődy Györgyné született gróf Batthyány Erzsébet földi maradványainak vizsgálatáról*. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények: 1. 60–63. 1997. ISSN 1219 2783.
- [19] TÓTH, G. *Előzetes beszámoló a szombathelyi Szent Márton templomban 1989-1991-ben feltárt sírok embertani vizsgálatáról*. Panniculus Ser. C. 170: 1–4. 2003. ISSN 1216 2027.
- [20] TÓTH, G. *Gróf Batthyány Erzsébet földi maradványainak embertani vizsgálata*. Panniculus Ser. C. 171: 1–2. 2003. ISSN 1216 2027.
- [21] ZSÁMBÉKY, M. *17. századi sírkövek Szombathelyen*. Vasi Szemle: 44. 1990. 429–442. ISSN 0505 0332.
- [22] ZSÁMBÉKY, M. *17. századi sírkövek a szombathelyi Szent Márton templomban*. Panniculus Ser. C. 18: 1–4. 1992. ISSN 1216 2027.

Parlamentarizmus Magyarországon

Választójogi reformtervek és viták 1912–1918 között

Sakáč Roland

Magyarország 1912–1918 közötti időszaka a dualista államrendszernek az irodalomban válságkorszakként is emlegetett utolsó periódusa. Ebben a közel hat esztendőben a Magyar Királyság addigi belpolitikai viszonyai fokozatosan szétzilálódtak, a hatalmon lévő kormányok egyre nehezebben tudták megoldani a válságos helyzetet.

A vizsgált korszak leghosszabb ideig kormányzó kormánya a Tisza István által vezetett kabinet (1913. június–1917. június) volt. Tisza „háborús kormányának” első időszakában némelyest gyengítette az ellenzék képviselőházi pozícióit, azonban kormányzása második felében már nem volt teljesen ura a belpolitikai helyzetnek. IV. Károly trónra lépte után, 1917 tavaszán távozni kényszerült a miniszterelnöki székből, de az utána kinevezett kormányok sem voltak képesek kezelni a belpolitikai szituációt. Továbbra is a választójogi csatározások alakították a politikai légkört, és megegyezésre csak nagy lemondások árán kerülhetett sor. Minden politikai pártnak megvoltak az okai, amiért a választójogi javaslat bizonyos részeit elégtelennek minősíthették. A Wekerle-kormánynak és a közben megalakuló Választójogi Blokknak 1917 nyarára sikerült megegyeznie, így új fordulatot vett a választójog kérdése. A Választójogi Blokkot képviselő Vázsonyi Vilmos új javaslatot dolgozott ki, mely módosította volna az 1913-as törvényt. A választójogi törvény reformja azonban ekkor még korántsem fejeződött be.

A belpolitikai események mellett a Magyar Királyságnak a világháborúban is helyt kellett állnia. A kezdeti felemás sikerek után (pl. Olaszország és Románia hadba lépése), illetve a Monarchia belső kohéziójának gyorsuló erodálódása hatására a vereség egyre inkább elkerülhetetlenné vált. A háború megroppantotta a dualista szerkezetben egyenként folyamatosan erősödő történeti magyar állam gazdaságát, a nélkülözések és megszorítások pedig egyre nagyobb társadalmi feszültségeket generáltak. A háborúból való kilépési kísérletek sikertelenek voltak, a szoros osztrák-német kapcsolatok mindent felülírtak.

IV. Károly, az utolsó magyar király próbálkozásai sem hoztak eredményeket, a kialakult helyzetben nehéz volt az előrelépés. Ennek a dolgozatnak azonban nem az ország felbomlásáért viselt politikai felelősség megállapítása a célja – sokkal inkább a demokratikus parlamentarizmus és a magyarországi képviseleti rendszer szempontjából is meghatározó jelentőségű *választójogi fejlődés* egy szakaszának az elemzése.

A *dualizmus* kori Magyarországon viszonylag jól működött a választási rendszer (néhány kivételtől eltekintve, pl. parlamenti obstrukció, *ex lex* állapot), vagyis a parlamentarizmus feltételei részben érvényesültek. A 19. és 20. század fordulóján nemcsak Magyarországon, de Nyugat-Európa fejlett kaptalista államaiban is csak a lakosság kis része rendelkezett választójoggal, s az ehhez tartozó „kiváltságokkal”, de a kérdés mindenütt hatalmas politikai viták, tömegmozgalmak kiváltója volt. Jóllehet a társadalmi elit (arisztokrácia, hivatalnokok, katonák) a saját „játékszereként” próbálta kezelni a politikát, tehát a választójogot és a választás lehetőségét. A baloldali pártok, kivált a szociáldemokraták, mindent elkövettek annak érdekében, hogy minden felnőtt kapjon választójogot.¹

A *választójog* kiterjesztésére csak a 20. század első évtizedeiben került sor Európa valamennyi parlamentáris demokráciájában. Amíg a magyar választójog meglehetősen szűk társadalmi osztály kiváltsága volt, addig Európa nyugati régióinak politikusai már a tömegdemokrácia kiépítésén és működtetésén fáradoztak.

Persze ennek a folyamatnak megvoltak a sajátosan magyar belpolitikai okai, hiszen a mindenkori kormányok a magyar nemzeti hegemonia megtartását mindennél előbbre valónak tekintették.² Tehát fontos kérdésnek számított a magyar szupremácia hangoztatása és ennek fogadtatása. Abban a pontban, hogy a szupremáciát fent kell tartani, kivétel nélkül minden párt egyetértett, legyen az szociáldemokrata, liberális vagy konzervatív irányultságú. Viszont a szupremácia intenzitásának kérdésében már közel sem volt ekkora az egyetértés. Minden pártcsoportosulás más és más lehetőséget látott az intenzitás kezelését illetően.

A *Justh-párt* például a *Kossuth-párt*tal és a katolikus *Néppárt*tal együttműködve képzelte a politikai és társadalmi tér „uralását”, ellenben a Nemzeti Munkapárt kizárólag egyedül akarta érvényesíteni a magyar dominanciát. *Károlyi Mihály* (1875–1955), *Justh Gyula* (1850–1917) és párttársaik, vagyis a köréjük

1 Sente Zoltán (2010): *Kormányforma és parlamentáris kormányzás a XIX. századi európai és duallizmus kori magyar közjogban*. Budapest: Doktori értekezés, 217. p.

2 Uo. 220. p.

csoportosulók számítottak leginkább a szupremácia és a magyar nacionalizmus rendíthetetlen képviselőinek.³ Ők egyre inkább szorgalmazták az Auszriával fennálló viszony lazítását, de mindeközben nem óhajtották elveszíteni Bécs védelmét, mert saját pozíciójukat féltve érezték.⁴

A parlamenti viszonyok bemutatása után térjünk át a választójog kérdésére és annak előzményeire. Az 1913. évi XIV. tc. megalkotásának előzményeként egy korábbi törvényt és két el nem fogadott törvényjavaslatot érdemes megjegyeznünk. Az 1874: XXXIII. tc. gyakorlatilag a korszak egészében érvényben volt (néhány módosítással). A két törvényjavaslat, az első 1905-ben Kristóffy, a második pedig 1907-ben ifj. Andrássy által szerkesztett változat gyakorlati megvalósítására soha nem került sor.

1910 után a választójog sorsa is más irányt vett, hiszen a Nemzeti Munkapárt választási győzelme új lehetőségeket kínált. Tisza által kijelölt vékony politikai mezsgye viszont nem volt veszélytelen és akadálymentes.

1912-ben Tisza a saját lapjában, a *Magyar Figyelő*ben két jeles cikket fogalmazott meg a választójoggal kapcsolatban. Tisza felismerte a munkásosztály nehéz életkörülményeit és tarthatatlan helyzetét. Véleménye szerint a választójog kiterjesztése elsősorban nem az elnyomás ellen védené a munkásosztály rétegét, hanem „indokolt, szükséges és célszerű az egyszerűen azért, mert olyan új réteget nyert az ipari munkásosztályban a magyar társadalom, amelyik kereseti viszonyainál, szellemi fejlettségénél s a benne felébredt önérzetnél és tettváagnál fogva a politikai életbe való bebocsáttatást joggal igényelheti”⁵.

Tehát leszögezhetjük, hogy a választójogi törvény mindenképp segítené a munkások fokozatos *politikai integrációját*, s lehetőséget biztosítana arra, hogy válasszanak. A magyar munkásosztály a szürke hétköznapi megélése során ugyanis bizonyította „hazafiasságát” és nemzetfenntartó szerepét – választójog nélkül is. Nyíltan kimondhatjuk, hogy Tiszának nem állt szándékában választójogot biztosítani a *falusi néprétegek* számára, ez az osztály szerinte „nem érett meg” arra, hogy politikai részvételhez jusson. Fontos megkülönböztetnünk az ipari munkásosztályt és a falusi dolgozó néprétegeket, akiket teljesen eltérő módon honorált volna. A falusi néprétegek számára a művelődés útját tanácsolta, minél több népiskola felállítását és az ifjú generációk szellemi képzését.

3 A korszak egyik jeles politikusának számított Justh Gyula, a Függetlenségi és 48-as Párt vezéralakja. Mindig kiállt az általános választójogi és parlamenti reformok mellett annak reményében, hogy egyszer egy jobb és demokratikusabb Magyarországra ébredhet. Tiszta jellemű, céltudatos és erkölcsös politikus volt. 1917-ben rövid cikk jelent meg Justh Gyula emlékére. *Huszadik Század*, 1917. XVIII. évf. 11. sz., 326–329. p. Az utolsó kurucvezér.

4 Vermes Gábor (2001): *Tisza István*. Budapest: Osiris, 211–212. p.

5 *Magyar Figyelő*, 1912. november 16. II. évf., 249–256. p. A választójog reformja és az ipari munkásság.

Ezzel szemben a munkásság rétegének választójogot kívánt biztosítani,⁶ ezáltal tehát a munkásság új választóközösségként integrálódhatott volna a politikai életbe, jóllehet még egyelőre tapasztalatlanul.⁷

Tisza megítélése ezen a ponton ambivalens, hiszen progresszív nézetei olykor retrográd elemekkel vannak fűszerezve, s így kirajzolódik arisztokrata volta és azon félelme, hogy a falusi néprétegek politikai erőként működjenek.

1913. március 6. jeles nap a magyar parlamentarizmus történetében. A várt országgyűlésre szinte az egész főváros készült. Elsősorban a karhatalmi erők álltak készenlétben – kordonok ekkor már nem voltak az Országház előtt –, de zavargásokra nem került sor.⁸ A márciusi ülészak kezdetén heves viták közepette tárgyalták az ellenzék választójogi törvényjavaslatát. Az ellenzék egyik erős pártja, a Justh-párt úgy érvelt ezen az országgyűlésen, hogy a reform mielőbbi elfogadása alapján lehet más törvényjavaslatokat érdemben megvitatni (pl. véderőreform). A választójog alapján megválasztott országgyűlés hozhat érdemleges és mindenki számára elfogadható törvényt.⁹ Házelnökként Tisza is szót kért, s keményen bírálta az ellenzékot, ugyanis amennyiben rossznak tartják a törvényjavaslatot, miért nem jelölnék meg néhány kivetni való pontot, hogy ezek vita tárgyává váljanak. Beszédében utalt arra is, hogy a reform súlypontja lehet az iparosok és a munkásosztály számának növekedése. Számításai szerint a választóközösségek felét tette ki a földbirtokos osztály, egynegyedét az intelligencia és egynegyedét a munkásosztály.

Sokak számára úgy tűnt, a választójogi reformjavaslat vitájának vége lett, hiszen március 7–8-án sikerült a javaslatot részlegesen megtárgyalni. Ezt követően április 30-án a főrendiház szentesítette a javaslatot, s ebből május 4-én megszületett az *1913. évi XIV. törvénycikkely*, mely immár legális, ratifikált törvényként funkcionált. Tisza a választójogi reform megalkotásakor figyelembe vette a szomszédos Ausztriában 1906-ban érvénybe léptetett általános választójogi törvényt, hogy az miként gyakorolt hatást az osztrák pártstruktúrára, magára a kormányzásra.¹⁰

6 Tisza mindezek mellett kétségbe vonja a munkásság törvényhozásban való reális részvételét.

7 *Gróf Tisza István összes munkái. Tanulmányok és értekezések. Naplószerű feljegyzések* (1923). Budapest: Franklin Társulat, 199–206. p.; *Magyar Figyelő*, 1912. november 16. II. évf., 249–256. p.

8 *KN* 1910. XVIII. köt. 1913. március 6.

9 Khuen-Héderváry Károly szerint: „...az általános választó jog elvei alapján, de úgy, hogy ez által a magyar nemzet történelmi szupremáciája kárt ne szenvedjen, és hogy az értelmiségnek járó befolyást is biztosítsuk.” *KN* 1910. XV. köt. 1912. március 8.

10 Lásd *Magyar Figyelő*, 1913. január 1., 1–10. p. Az általános választójog és a dinasztia; *Magyar Figyelő*, II. köt. 97–109. p. Az osztrák képviselőválasztás; *Választójog* című köt., 150–158. p.

A választójog pusztán megléte feljogosította a megjelölt társadalmi osztályokat a jog használatára, amennyiben rendelkeztek az írás-olvasás képességével. Ennek a szellemi-értelmi képességnek a megállapítására létrehozták az egyes állandó bizottságokat. Ezek a bizottságok járási székhellyel, városi tanácsokkal rendelkeztek, Budapest pedig sajátos közjogi státussal bírt.¹¹ A bizottság vezetői polgármesterek, kerületi előjárók és főszolgabírók voltak. A bizottság vizsgatárgyát képezte egy ötsoros magyar szöveg nyomtatott verziója, amelyet fel kellett olvasni, valamint tollbamondás készítése a hallottak alapján.¹² Így lehetett igazolni az írni-olvasni tudást.

A törvény tehát szigorúan csak a műveltségi cenzus keretein belül érvényesülhetett, erős társadalmi elégedetlenséget eredményezve.¹³ Azok a polgárok, akik nem tudták bizonyítani iskolai végzettségüket, a magasabb adócenzus kategóriájába kerültek. Az írni-olvasni nem tudók – amennyiben választani akartak – *16 kat. hold* földtulajdonnal vagy *40 korona* egyenes adófizetéssel ezt megtehették.¹⁴

Magyarország az első világháború kezdetekor európai viszonylatban még a legszűkebb választói réteggel rendelkezett, s a képviselőház is meglehetősen homogén képet mutatott.¹⁵ A háború kitörése utáni képviselőházi ülések megélénkültek, ugyanis a háborús veszteségek részben „összekovácsolták” a képviselőházat egyetlen cél érdekében.¹⁶ A haditörvények és rendelkezések mellett ismételten prioritást élvező kérdésként szolgált a választójogi reform. A háború éveiben viták zajlottak a választójog reformjáról, ezek közül mi most csak a legjelesebb javaslatokat részletezzük. Több képviselő is hevesen bírálta a háborús politikát és a nemrégiben elfogadott választójogi törvényt. Úgy gondolták, ez így nem elégséges, s a további jogkiterjesztés azonnal szükséges. Például *Bakonyi Samu* (1862–1922) képviselő így nyilatkozott az ügygel kapcsolatban: „Az egész felfegyverzett nemzet az, amelynek erejéből, amelynek bátorságától függ a mi nemzetünk sorsa, nos, hát, ha önekik joguk van a mi sorsunkat életük kockáztatásával intézni háború idején, legyen joguk arra is, hogy hazatérve a békében is intézhessék.” Bakonyi idézetéből kitűnik, hogy a képviselőház

11 <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7210> [2012-12-29; 21:37], 1913: XIV. tc. 112. §

12 Uo. 50. §

13 Pölöskei Ferenc (2001): *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*. Budapest: História Könyvtár, 168–170. p.

14 <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7210> [2012-12-29; 21:37], 1913: XIV. tc. 7. §

15 Niederhauser Emil: A dualista állam és a kelet-európai polgári államtípusok. In: Pölöskei Ferenc–Ránki György (1981): *Magyarországi polgári államrendszerek*. Budapest: Tankönyvkiadó, 162–164. p.

16 Gondolok itt a „treuga Dei” elvére, amit 1896-ban a millennium alkalmából fogadott el valamennyi párt. Ekkor példa nélküli összefogásra került sor. A háborús helyzet is ilyen volt, igaz nem nevezhető hosszantartó állapotnak, csupán időlegesnek.

a választójogot a frontról hazatérő 20 év feletti katonák számára is kiterjesztette volna, ez volt az ún. „hősök választójoga”, melyet *Rakovszky István* (1858–1931) vetett fel és dolgozott ki. A „hősök választójoga” 1915 végére zátonyra futott, a kormánypárt ugyanis igyekezett szűkíteni a választójogi kereteket, míg az ellenzék az általánosság tételben látta a főbb lehetőségeket.¹⁷

A háború javában zajlott, mikor 1917-ben az ellenzék is rendezte sorait, s két táborba tömörültek – a mérsékeltek Apponyi és Andrássy vezetésével, a radikálisok Giesswein és Károlyi vezetésével –, amelyekkel a miniszterelnöknek szembe kellett néznie. Andrássy így látta a választójogi harc alakulását: „Roppant veszedelmesnek tartom, ha kizárjuk az alkotmány sáncaiból azokat, akiknek van politikai akaratuk, politikai szándékuk, politikai neveltségük és érdekük, mert ha féltém is az országot az ő befolyásuktól, jobb, ha szavazati joggal bírnak, és így próbáljuk őket leküzdeni, mintha kizárjuk őket ebből a jogkörből oda-dobjuk őket a végzetes elkeseredésnek, és ezáltal az állam alapjait ássuk alá.”

A választójogi harc egyik érintettje a munkásság rétege volt, akik az oroszországi események hatására itthon erőteljes mozgólódásba kezdtek, amit a politikai elit árgus szemekkel figyelt. A belső ellentéteket az is fokozta, hogy a frissen megválasztott IV. Károly király bizalma megingott Tisza és pártja iránt, de a leváltásukat egyelőre igyekezett elkerülni.¹⁸

1917 májusában a munkásság és proletariátus egyre többször tüntetett a választójog reformja mellett, ami Károly királyt komoly elhatározásra készítette: a Tisza-kormányt le kell mondatni, a válságos helyzetet pedig rendezni szükséges. A Munkapárt társadalmi támogatottsága jelentősen csökkent. Az ellenzék reakciója azonnali lépéseket eredményezett, napirenden volt a Választójogi Blokk megalakítása, mely a mihamarabbi jogkiterjesztést szorgalmazta.

A júniusi hónap politikai fordulatokban bővelkedett. 6-án megalakult a Választójogi Blokk, melynek elnöke Károlyi Mihály, alelnökei pedig *Garbai Sándor* (1879–1947) és *Vázsonyi Vilmos* lettek.¹⁹ IV. Károly egy Andrássy köréhez tartozó új miniszterelnököt nevezett ki *Esterházy Móric* (1881–1960) személyében. Az új kormányban csak *Szurmay Sándor* (1860–1945) honvédelmi miniszter maradt régi pozíciójában, a többi posztot Andrássy-, Vázsonyi- és Károlyi-hívek foglalták el.²⁰ Az Esterházy-kormány programja egyik sarkalatos pontjának

17 Vázsonyi Vilmos (1918): *Miért kell és milyen lesz a választójog reformja?* Budapest: Athenaeum. 66. p.

18 *Jogtörténeti Értekezések*, 1983. 13. szám. Budapest: ELTE-ÁJTK. 44. p.

19 A Választójogi Blokk munkájában a következő pártok vettek részt: Szociáldemokrata Párt, Polgári Demokrata Párt, Polgári Radikális Párt, Károlyi-párt, illetve a Giesswein Sándor és kisebbségi egyesületek.

20 *Jogtörténeti Értekezések*, 46. p.

a választójogi törvényjavaslatot jelölte meg, azonban hatalomra kerülésekor ez irányban nem történtek komoly és értékelhető lépések, pedig a tüntető tömeg ezt követelte.

A rövid életű kormány nem tudott megfelelni az elvárásoknak, és augusztusban *Wekerle Sándort* (1848–1921) nevezték ki miniszterelnöknek. A kormány összetétele alig változott. *Wekerle Sándor* a kormányváltást követően nem alakított saját kormányt, hanem inkább megörökölte elődjétől, gyakorlatilag ő számított új embernek a saját kabinetjében. Többek között ezért is igyekezett 1917 késő ősztől olyan szervezésbe bocsátkozni, melynek eredményeképpen majd saját híveiből alakíthat kormányt, elméleti programját megvalósítva. A kormányalakításba nem szándékozott konkrét pártokat bevonni, csupán azok egyes személyeit, akiktől támogatást remélt. Programját továbbá nem kívánta összeegyeztetni a pártok programjaival, meglátása szerint az alakuló kormánypárt és a pártok között kialakítható egyfajta laza átjárhatóság, így a személyek nem köthetők szorosan egyik politikai formációhoz sem.²¹

A *Wekerle-kormány* a *Vázsonyi* által vezetett Választójogi Blokkal többszöri egyeztetések után megkezdte a törvényjavaslat kidolgozását.²² A javaslat kidolgozójának *Vázsonyi Vilmos* demokrata párti politikus tekinthető. A *Vázsonyi-féle* javaslat érdemben kis változásokat hozott az 1913-as törvényhez képest. A törvénytervezet alapján a nők is választójoghoz jutottak – különböző feltételek mellett –, valamint az eddigi 30 éves korhatár helyett a férfiak 24. életévük betöltése és 4 elemi elvégzése után választhattak. A törvényjavaslat továbbra sem biztosított választójogot a falusi néprétegek és az írni-olvasni nem tudók számára, illetve azoknak sem, akik nem tudtak a 4 elemi népiskola elvégzéséről bizonylatot felmutatni. A jogkiterjesztés tehát alig-alig nevezhető valódi jogkiterjesztésnek. *Vázsonyi* előzetes számításai szerint közel félmillióval növekedhet a választópolgárok száma, ez jóval több, mint amennyit az 1913-as törvény rendelkezései meghatároztak.²³ A *Vázsonyi-féle* javaslat alapján 18,5 millió lakosból (Horvátország nélkül, ahol külön választójogi rendszer működött, de Fiumével együtt, amely különálló státussal bíró corpus separatumnak számított) 3,5 millióan kaptak volna választójogot, vagyis ennek az összegnek a lakosság 19%-a

21 Varga Lajos (2004): *Kormányok, pártok és a választójog Magyarországon 1916–1918*. Politika-történeti Füzetek, Budapest: Napvilág Kiadó, 124–125. p.

22 „Ma tehát nem vitás kérdés többé sem a választójogi reform időpontja, sem ennek elodázhatatlan szükségessége. ...a parlament eredete és története is igazat ad annak a felfogásnak, hogy a terhek szaporodását nyomon kell kísérnie a jogok növekedésének.” *Vázsonyi: i.m.* 67–69. p.

23 Uo. 71–86. p.

felelt meg. A választókerületek száma ezáltal növekedett, de kétharmadukban még mindig nyílt szavazást alkalmaztak volna.²⁴ A titkos szavazás elve továbbra is korlátozottan érvényesült.

A háború utolsó évében, 1918 első hónapjaiban a képviselőház – Vázsonyi javaslatára – kinevezett egy 48 tagú bizottságot, feladatuként pedig a javaslat törvénybeiktatását jelölte meg.²⁵ A bizottság tervmegvalósítása lassan haladt, Tisza és pártja újra erőre kapott, és nem hagyta a javaslat elfogadását. A korábbi ellenzékéből kormánypárti támogatóvá lett Apponyi és csoportja egyesült Andrássy híveivel, a kooperációhoz csatlakozott a Keresztény Szociális Néppárt és a Demokrata Párt, így megalakult a Wekerlét támogató *48-as Alkotmány-párt*.²⁶ A kormánypárt a Vázsonyi-féle javaslat elfogadáshoz megnyerni készült a Munkapártot, amely nehezen állt kötélnek. A Nemzeti Munkapárt nem tündökölt már régi fényében, a társadalmi támogatottsága sem volt olyan mértékű, mint korábban, így a kormánypárttal való szövetkezés ügyes politikai fogás lehetett. 1918 április–májusára sikerült tárgyalásokat folytatnia a kormánypártnak és a Munkapártnak, ezeket a tárgyalásokat a két vezető politikus így értékelte: „Kölcsönös megegyezéssel a választójogot minél előbb érvényre kell, hogy juttassuk. Juttassuk érvényre legalább addig a határig, ameddig az a felállított magyar elv sérelme nélkül lehetséges” – mondotta Wekerle. Tisza erre a következőket reagálta: „A tisztelt kormány a választójog megegyezés útján való békek megoldásának nyílt programjával lép a ház elé.”²⁷

1918. június 25-e és július 19-e között zajlott az a képviselőházi vita, amely a törvény elfogadását szolgálta. A pártok képviselői is felszólaltak a vita során. Július 19-én a képviselőház elfogadta a javaslatot, s megkezdődött annak törvénybe iktatása. A megalkotott *1918: XVII. tc.* tulajdonképpen az 1913. évi törvény részben átfogalmazó és a Vázsonyi-féle javaslatot átalakító rendelkezésként

24 A választókerületek alakítása a háború kezdetétől megoldásra várt. Lásd bővebben *Huszádik Század*, 1914. XV. évf. 2. sz., 171–192. p. Törvényjavaslat a választókerületek megállapításáról.

25 „Tisztelettel betérjesztem az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvényjavaslatot. Minthogy a törvényjavaslat mellékleteivel együtt nyomtatásban rendelkezésre áll [...] a törvényjavaslat további tárgyalására nézve pedig bátor vagyok, azt a javaslatot tenni méltóztassék a törvényjavaslat tárgyalására egy külön e célra választandó negyvennyolc tagú bizottságot kiküldeni és a javaslatot ahhoz letárgyalás céljából utasítani.” Dr. Csergő Hugó–Balassa József (1927): *Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai*. II. köt. (1914–1926) Budapest: Országos Vázsonyi-émlékbizottság kiadása, 147–148. p.

26 Keresztény Szociális Néppárt két korábbi önálló párt fúziójából alakult, ezek voltak a Zichy vezette katolikus Néppárt és a Giesswein-féle Keresztényszocialista Párt.

27 KN 1910. XL. köt. 1918. május 11.

értelmezhető.²⁸ A megalkotott törvény még messze állt a ma is elfogadott általános, egyenlő és titkos választójogtól, de a kaotikus belpolitikai és külpolitikai helyzet enyhítésére bizonyos részletekig elegendőnek bizonyult.

A Wekerle-kormány és támogatói tehát részben egységére jutottak az ellenzékkel, ezzel azonban a Monarchia alkotmányjogi és közjogi problémái még nem oldódtak meg. A fennmaradó jogi kérdések rendezésére az őszi események adták meg a megfelelő válaszokat. Magyarország történetében új fejezet kezdődött, mely a jövő bizonytalanságát rejtve újabb feladatok elé állította a politikai vezetést és a magyar társadalmat.

Irodalom

I. Sajtóforrások:

Képviselőházi Napló, 1910. XV. köt. 1912. március 8.

XVI. köt. 1912. június 1.

XVIII. köt. 1913. március 6.

XL. köt. 1918. május 11.

XL. köt. 1918. június 25.

XL. köt. 1918. július 2; 5; 9; 11.

A Nyugat, 1917. X. évf. 6. szám; 10. szám

Az Újság, 1913. február 7.

Budapesti Hírlap, 1912. június 4.

História, 1981. III. évf. 2. szám; 1985. VII. évf. 5–6. szám

Huszedik Század, 1910. XI. évf. 1–2. szám, 5. szám

1914. XV. évf. 2. szám, 10–12. szám

1917. XVIII. évf. 11. szám

1918. XIX. évf. 1. szám

Kommentár, 2009. 4. szám

Magyar Figyelő, I. évf. II. köt.; II. évf. 17. szám; II. évf. 1912. november 16; III. köt. 1913. január 1.

Népszava, 1918. január 17.

Pesti Hírlap, 1918. február 1.

28 <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7409> [2013-07-24; 12:34], 1918: XVII. tc.

II. Publikált források és kiadványok:

Barabási Kun József (1937): *TIKB* IV. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Barabási Kun József–Illés Gábor–Maruzsa Zoltán (2011): *TIKB* VI. köt. Budapest: Tisza István Baráti Társaság.

Dr. Csergő Hugó–Balassa József (1927): *Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai*. I–II. köt. (1889–1926) Budapest: Országos Vázsonyi-emlékbizottság kiadása.

Gróf Tisza István összes munkái. Tanulmányok és értekezések. Naplószerű feljegyzések. (1923) Budapest: Franklin Társulat.

Jogtörténeti Értekezések, 1983. 13. szám, Budapest: ELTE-ÁJTK.

III. Internetes források:

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7210> [2012. 12. 29.]
1913: XIV. tc.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7409> [2013. 7. 24.]
1918: XVII. tc.

<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> [2013. 7. 21.]

IV. Szakirodalom:

Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel (2008): *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó Kft. ISBN 9789 6328 4043 7

Gratz Gusztáv (1934): *A dualizmus kora. 1867–1918*. Budapest: Magyar Szemle Társaság.

Katus László (2010): *A modern Magyarország születése*. Pécs: Pécsi Történettudományi Kulturális Egyesület. ISBN 978-963-06-7969-9

Kozári Mónika (2005): *A dualista rendszer (1867–1918)*. Budapest: Pannonica. ISBN 963 7319 12 3

Kristóffy József (1927): *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja, politikai emlékek.* (1890–1926) Budapest: Wodianer.

Pölöskei Ferenc (2001): *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*. Budapest: História Könyvtár. ISBN 963 8312 70x

Pölöskei Ferenc–Ránki György (1981): *Magyarországi polgári állam-rendszerek*. Budapest: Tankönyvkiadó. ISBN 963 1755 584

Szente Zoltán (2010): *Kormányforma és parlamentáris kormányzás a XIX. századi európai és a dualizmus kori magyar közjogban*. Budapest: Doktori értekezés.

Tókéczki László (2000): *Tisza István eszmei, politikai arca*. Budapest: Kairosz Kiadó. ISBN 963 9137 95 2

Varga Lajos (2004): *Kormányok, pártok és a választójog Magyarországon 1916–1918*. Politikatörténeti Füzetek, Budapest: Napvilág Kiadó. ISBN 963 9350 27 3

Vázsonyi Vilmos (1918): *Miért kell és milyen lesz a választójog reformja?* Budapest: Athenaeum.

Vermes Gábor (2001): *Tisza István*. Budapest: Osiris. ISBN 963 389 152 3

MONOGRAPHIAE COMAROMIENSES 8.

...m animi, tamen non parvam habet pedituram
...lum animis in prefa, gratiam, quatenus usu
...m vitam gubernat. Hac itaq; de causa
...m hoc loco dicere Concordia matre medietatis
...m utrumque. Illa .n. omnium humanarum
...m societatem, et potè tranquillitatis Reipub. V
...m Deo religionis, felicitatis domesticæ & ab
...m bonorum & Conservatrix, qua sublata societas
...m mana stare non potest. Vos itaq; sanctissimi
...m illi mibi est hanc mibi speram delis mei tum mei

Szabó András

Szepességétől Biharig

Protestantizmus, irodalom és művelődés
Magyarországon a 16–18. században

...bus facit. Vocabulum Cabulum & Concord
ab adiectivo Concordis deductum est, quod a preposi
ni separabili Con & nomine Con componitur et
animorum consensus à coniunctione. Et dicitur origi
ducit. Græcè sonat Βιληβουσία à Βιληβου
Ο ηβουσία τ' tranquillitas, tranquillitas. Dicitur
ēis όνοθεοβουή ab όουη quai

UNIVERZITA J. SELYEHO – SELYE JÁNOS EGYETEM

Az „antidemokratikus demokráciától” a kommunista hatalomátvételig – Csehszlovákia politikai rendszere (1945–1948)¹

Gaucsík István

A második világháború végén – a Szlovákiával kapcsolatos kevésbé reális vagy a valóságtól elrugaszkodott különféle államjogi tervek kavalkádjában – a hazai és a külföldi ellenállásban politikai potenciállal rendelkező cseh és szlovák politikai erők egy új állammodellben és -eszmében gondolkodtak.

A nemzeti(ségi) „problémakör” két vetületének rendezését tervezték. Az első tervet a szláv nemzetállamot megszilárdítani hivatott radikális kisebbségpolitika megvalósítása jelentette: a magyar és német kisebbség felszámolása. (Brandes 2007, 243) A másikat a cseh–szlovák államjogi viszony rendezése, a politikai rendszer új alapokra való helyezése, illetve az ebből származó politikai és gazdasági „kiegyezés” kompromisszumai alkották, melyekben nyíltan vagy rejtetten a cseh szupremácia és központosítás térfelnyerése érvényesült. Tény, hogy 1945-ben a hagyományos demokratikus hatalommegosztás két világháború közötti csehszlovákiai mintáját az új politikai elit, egyfajta történelmi vereség gyanánt, kategorikusan elvetette. A cseh és szlovák politikai elit számára a müncheni és az első bécsi döntés tapasztalata (ahogyan a háború végén fogalmaztak: „a nemzeti megaláztatás Golgotája”) nemcsak a masaryki demokráciát, a politikai intézményrendszert, kisebbségpolitikát, hanem a volt gazdasági és szociális struktúrát is megkérdőjelezte. A masaryki Csehszlovákia utolsó évei inkább kudarcélményt, nemzeti megaláztatást és egy új München

1 Az „antidemokratikus demokrácia” szóösszetétel a Le Figaro egyik cikkében szerepelt, mely a kelet-európai és balkáni demokráciák ellen intézett – a Demokrata Párt lapja, a Nové prúdy szerint – méltatlanul „éles támadást”. A szlovák lap elutasítóan írt a demokrácia eme francia értelmezéséről, pedig a cikk éppen a politikai tisztogatásokra, az ellenzék elhallgattatására és a kommunisták előretörésére mutatott rá. *Nové prúdy* 1947. 10. 26., 541.

bekövetkezését invokálták.² Hét év elteltével a pártoligarchia egyedurialma, a koalíciók ingatagsága, a pártok közötti széthúzás, a gazdasági válság elhúzódása és a nyugat árulása vált maradandó emlékké. A szlovákok pedig a cseh centralizációt és a csehszlovakizmus idológiáját nem felejtették el.

A háború után a népi demokrácia politikai rendszere az előzőekben jelzett hibákat volt hivatott kiküszöbölni. A rendszer alapja a cseh és szlovák pártok koalíciója, a Nemzeti Front lett, amelynek genezise a háború éveire nyúlt vissza.³ A csehszlovák népi demokráciát (vagy ahogyan még nevezték: „szabályozott”, illetve Beneš meghatározásában: „szociális” demokráciát) a demokratikus deficitek sokasága és a totalitárius jegyek jellemezték, amelyek azonban nem voltak gátjai a cseh és szlovák nemzetépítésnek. (Arburg 1999, 12–13, 40)

A Nemzeti Front eszmei és intézményi gyökerei a háborús évekre nyúltak vissza, amikor az ideológiailag különböző politikai táborokat a náci- és németellenesség közelítette egymáshoz. A kormány kezében szinte korlátlan politikai és gazdasági hatalom összpontosult. A rendszer új eleme, a Nemzeti Front vált az új berendezkedés legfontosabb politikai tényezőjévé, amely parlamenti ellenzék hiányában, demokratikus ellenőrzés nélkül működött. A parlamentet nem tekinthetjük valódi parlamentnek, hiszen az a kormánypártok egyezségéhez asszisztált, és ezzel a hatalom ellenőrzése lehetetlenné vált. A tulajdonképeni politikai vitákra a parlamenti bizottságokban kerülhetett sor. (Kocian 2001, 380)

Két illúzió komoly táptalajra talált. Egyrészt az, hogy a kommunista pártot megfelelő taktikával és a Nemzeti Fronttal a demokrácia útján tudják tartani. Bár nem demokratikus gondolkodásuk csoportosulása, de tagjai kénytelenek elfogadni a demokratikus játékszabályokat. Másrészt azt lehetett tapasztalni, hogy a hazai kommunisták nemzeti identitása „erősebbé” vált a háború alatt,

2 Csehszlovákia restitúciójának külpolitikai lépései Edvard Beneš nevéhez fűződnek, aki 1939-től – az európai háború kiszélesedését látva – tett diplomáciai lépéseket a németellenes szövetségbe való belépés eléréseért és a müncheni, illetve első bécsi döntés érvénytelenítéséért. Érvrendszerében a Németországgal és Magyarországgal szembeni háborús állapot igazolása kapott kiemelt helyet. Szerinte Csehszlovákia 1938 szeptember végétől került hadiállapotba a két országgal, mert jogtalanul annektáltak csehszlovák területeket. Az első lépés München annullálása felé csehszlovák részről az Atlanti charta aláírása volt 1941 szeptemberében, ami szövetségi pozíciójának az elismerését is jelentette. Ezután Beneš – a szovjet pártfogás tudatában – a müncheni döntéssel kapcsolatos 1938-as brit és francia álláspont revideálására törekedett, és a régi határok visszaállításának ígéretét igyekezett elérni. A londoni csehszlovák emigráció számára az 1942-es év diplomáciai győzelmet hozott. A britek 1942. augusztus 5-én, a Francia Nemzeti Bizottság szeptember 29-én ismerte el Csehszlovákia 1938. szeptember 30-a előtti határait, a csehszlovák állam politikai és területi egységét. Benešnek a müncheni döntés további politikai-jogi következményei, a Lengyelország által 1938 végén megszállt, gazdaságilag fontos Těšín (Zaolzie) és a Magyarországhoz csatolt felvidéki területek vonatkozásában szintén diplomáciai offenzívát kellett kifejtenie. A csehszlovák állam biztonsága végett a szudétánémetek kitelepítését központi kérdésnek tekintette.

3 Korabeli hivatalos megnevezése Národný front Čechov a Slovákov.

így immár hazafiaknak is tekinthetők. A nemzetközi példa ekkor még szintén követendőnek látszott. A nyugati demokráciák a Szovjetunióval közösen győzték le Németországot, és úgy látszott, hogy együttműködésük hosszú távon megmarad. Úgy vélekedtek, hogy a másik oldalon Sztálinnak jól felfogott érdeke az összefogás, mert a kelet-közép-európai térség talpra állása gazdaságilag segítheti a Szovjetuniót. Emellett Csehszlovákia és a Szovjetunió szövetségesek, természetes partnerei egymásnak, ugyanakkor Moszkva új geopolitikai tényezőként a térségben a „szláv testvérállam” határait képes garantálni. (Kaplan 2004, 392, 394)

A nem kommunista erők azonban a háború utáni helyzetet a müncheni döntés traumáján és torzító optikáján keresztül nézték. A kelet-közép-európai szovjet katonai jelenléttel, a győztes szövetséges koalíció szétesésével és kezdődő rivalizálásával, a hidegháború kezdetének következményeivel nem számoltak. A Beneš diplomáciai sikereként elkönyvelt 1943. decemberi csehszlovák–szovjet szövetségi szerződés és a szovjetbarát külpolitikai kurzus nem odázhatta el az ország belsejébe, és nem védhette ki a szovjet nagyhatalmi ambíciók megvalósulását. (Beneš 1946, 374–375) A cseh politikai elit reménye egy demokratizálódó Szovjetunióval kapcsolatban alaptalannak bizonyult. A belpolitikában a polgári erők aránytévésztése és téves helyzetfelmérése vált valósággá. A csehszlovák kommunista párt már 1945 tavaszán előnyös kiindulási pozíciókkal rendelkezett és legitim, centralizált szervezeti előnyét hatékonyan kihasználó tömegpártként lépett fel. (Kocian 2001, 378–379, 381)

A legfelsőbb politikai szervezet, egyben koalíciót, a Nemzeti Frontot 1945-ben négy cseh (kommunista, nemzeti-szocialista, szociáldemokrata, néppárt) és két szlovák párt (demokrata, kommunista) alkotta. Szlovákiában 1946-ban még két párt jött létre, a Munkapárt (Strana práce) és Szabadságpárt (Strana slobody). A koalícióba való bekerülés alapfeltétele volt a kassai kormányprogramban foglaltakkal való egyetértés és azok támogatása. A Nemzeti Front keretein kívül politikai párt nem működhetett. Ezzel az első köztársaság „párthipertrófiáját” akarták megakadályozni. A sok pártban az állam destabilizáló tényezőjét látták. Ez azonban a politikai riválisok kisakkozására és ellehetetlenítésére is alkalmas eszköz volt. Például a két világháború közötti pártrendszer egyik fontos láncszemének, a csehszlovák kormányok magját alkotó agrárpártnak – éppen társadalmi befolyása miatt – nem engedték meg, hogy a Nemzeti Front keretein belül szerveződjön (ebben Benešnek volt komoly szerepe). A „legitim” politikai játéktér oktrojált kijelölésével lehetőség nyílt arra, hogy az agrárpártot törvényen kívülre helyezték, vezetőit illetve tisztviselőit – főképpen Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) nyomásgyakorlására és konspiratív eljárásainak eredményeképpen – koncepciók perében elítélték. (Rokovský 2005, 144–153)

A Nemzeti Front az irreális elvárások szerint egyfajta kiegyenlítő-koordináló szereppel rendelkezett volna. Olyan fórum szerepét töltötte volna be, ahol az elmentéses pártérdekek egymáshoz közelíthetők. Az üléseken, a megtárgyalandó témáknak megfelelően, a pártok elnökei és titkárai, ritkább esetekben többtagú delegációi vettek részt. A pártok képviselői nem szavaztak, a döntéshozatalhoz egységes állásfoglalásra volt szükség. Abban az esetben, ha ilyen egyöntetű vélemény nem alakult ki, a parlament hozott döntést. Erre azonban ritkán került sor. A Nemzeti Frontnak a területi megoszlás szerint három szervezete működött: az állami, a csehországi és a szlovákiai formáció. Ez a képlet föderatív viszonyt sugallt, de gyakorlatilag álföderációról volt szó, ugyanis a pártok társadalmi súlya és befolyása volt döntő fontosságú. A Nemzeti Front gyakorlatilag bármilyen fajta parlamenti és demokratikus ellenőrzésen kívül állt. (Kaplan 1993, 42–50)

A Nemzeti Front a kommunista retorika eszköztárában a mindenkori politikai helyzetnek megfelelően lett vagy a nemzeti egység kifejezője, vagy egy szűkebben vett koalíciós szerv, melyre a tömegszervezetek nyomást gyakorolhattak a politikai vetélytársak meggyengítése végett. Gottwaldék tehát a Nemzeti Frontban a hatalom megszerzésének megfelelő eszközt látták. A kommunisták a jobboldallal szemben – Beneš pártmodelljét alkalmazva, de saját hatalmi aspirációikat érvényesítve – már korán egy szocialista blokk kialakításával kísérleteztek, amely a szocializmus eszméjét „támogató” baloldali pártokból, így a kommunista párt mellett a nemzeti-szocialistákból és a szociáldemokratákból szerveződött volna. Ennek a tervnek a kudarcát, illetve működésképtelenségét felismerve fokozatosan stratégiát váltottak. A Nemzeti Front kibővítését kezdeményezték azokkal a szervezetekkel, melyek a holdudvarukba tartoztak (szakszervezetek, nő- és ifjúsági szervezetek, partizánszövetségek).

A többi párt szintén taktikázott. A Nemzeti Front „pódiumát” kisebbik rossznak tartották, a kommunista párt ellenőrzésének eszköztét vélték felfedezni benne, miközben a kommunistákkal való együttműködést – saját erejük növekedésében bízva – átmenetinek tekintették. Szlovákiában a kommunista-demokrata „kiegyezést” a sikeres „nemzeti forradalom” feltételének tartották. Ezt a Szlovák Nemzeti Front (SZNF) 1945. június 26-i ülésén elfogadott közös nyilatkozattal deklarálták. (Šutaj 2002, 12. sz. dokumentum) Az egység azonban jelképes volt és maradt. A Nemzeti Front a hatalom megszerzése érdekében vívott pártharcok csataterévé vált. A kontrollmechanizmusok hiánya és a pártérdekek érvényesítése végett ez a folyamat azt eredményezte, hogy az egyezéseket a felek nem tartották be. (Barnovský 2008, 231–244)

A politikai pártok egymáshoz való viszonyát a kölcsönös bizalmatlanság hatotta át. A kommunisták tisztában voltak azzal, hogy politikai partnereik egy szovjet típusú szocializmust nem támogatnak, annak kiépítését nem tolerálják. Ezért már 1945 tavaszától monitorozták politikai ellenfeleiket, beépített informátoraikon keresztül figyelemmel kísérték a pártok belső életét. A kommunista vezetés egyik legfontosabb célja volt 1947-től, hogy a többi párt vezetésében ne csak passzív, alkalomadtán híreket szolgáltató személyek foglaljanak helyet, hanem aktív, titokban a kommunista stratégia szolgálatában álló, a párhierarchiában nem elhanyagolható pozíciót elfoglaló politikusok támogassák őket. A pártokon belüli kommunistabarát frakciók létrehozásával kísérleteztek, melyeken keresztül a vetélytársak meggyengíthetők és megoszthatók voltak, ezáltal módosítani lehetett a polgári pártok politikai irányvonalát. (Kaplan 1996, 11–27)

Azon kommunista elképzelések, hogy a demokraták a pártszervezés terén jócskán lemaradtak, és később csupán majd valamiféle társadalmi szervezetként lesznek képesek működni, rövid időn belül megbuktak. 1945 végére a demokraták alapszervezetei és tagsága száma is meghaladta a kommunistákét. Szlovákia a cseh kommunista vezetés szemében ezért vált „gyenge láncszemé”. Gottwaldék nem bíztak sem a Szlovák Nemzeti Tanácsban (SZNT), sem a szlovák kommunista politikai elitben. Jól érzékelték, hogy a Demokrata Párt (DP) 1945 júliusára már szervezett politikai erőként volt képes megnyilvánulni. Ezenkívül a szlovák kommunisták türelmetlen stratégiája keresztelte a cseh elképzeléseket. A radikális szlovák földreform-követelés és a parlamenti rendszer erőszakos megváltoztatása a rövid ideig működő csehországi szocialista blokk működését veszélyeztette.

Egyébként mindkét meghatározó szlovák politikai erő 1947 tavaszára jól érzékelte a hatalmi harc kiújulását. A demokraták Szlovákia Kommunista Pártjának (SZKP), mint politikai pártnak a „kivonására” tettek provokatív javaslatot. Azzal érveltek, hogy a szlovák kommunisták a CSKP tagjai, és csak egy kommunista pártszerkezet létezik. Alapjában véve nem is tévedtek, mert a cseh és szlovák kommunisták 1945. június 1-jei tárgyalásán egyetértés született arról, hogy az SZKP a CSKP része. Az augusztusi országos konferencián az új vezetés megválasztásával a prágai központnak való alárendelődés és az SZKP „fiókpárttá” válása realitássá vált. (Vartíková 1971, 409, 1. lábjegyzet; Barnovský 1993, 58) A DP így az egyedüli szlovák pártként léphetett volna fel. Gustáv Husák ellenkező előjellel, de hasonlóan gondolkodott. Klement Gottwaldnak azt javasolta, hogy a szlovák pártrendszert egyszerűsítsék és csak a kommunista párt működjön. (Syrný 2010, 324)

A Nemzeti Fronton belül a kommunisták radikalizmusa 1947 közepétől – a megváltozott nemzetközi helyzet, a Szovjetunióval kapcsolatos nyugati politika változásai és a Marshall-terv körüli ellentétek miatt – már komoly akadályokba ütközött. A kommunisták fokozatosan belső izolációba kerültek. A CSKP a nem kommunista pártok összehangoltabb fellépését hatalmi pozícióinak semmibevételeként értelmezte, ezért a belügyminisztériumi poszt birtokában fokozottabban nyúlt fegyveréhez, „a forradalmi tömegek” mozgósításához. Ezenkívül az állambiztonsági és karhatalmi erők sokrétű arzenáljára is szívesen támaszkodott. A másik hatékonynak tartott eszközt a rivális pártokon belül létrehozott és támogatott „baloldali frakciók” alkották. Ezek megfelelő helyzetben palotaforradalmakat robbanhattak ki, és a pártosztódást segíthették. Az erről szóló döntést a CSKP központi bizottsága 1947. augusztus 21-én hozta meg. A számos konspiratív feladat között találjuk a szocialista blokk felújítására irányuló kampányt vagy a reakciók kizárását a Nemzeti Frontból. (Kaplan 1996, 28–29) A csehországi pártok vezető politikusai mellett a demokraták is gyorsan a célkeresztbe kerültek.

A szlovákiai politikai helyzet egyik kulcskérdését alkotta a katolikusok politikai képviseletének módja. A szlovák nemzeti felkelés alatt és a háború végén még a szlovák kommunista politikusok is fontosnak vélték a katolikusok politikai aktivizálását, és egy Csehszlovákia iránt lojális katolikus párt megalakulását (valójában a kommunisták általi gleichschaltolását), amely a volt szlovák néppárt választóit szerezte volna meg.

A DP-én belül a kezdetektől felekezeti törésvonal húzódott. A pártban megalakulása óta jelentős pozíciókkal rendelkeztek a luteránusok, ami a politikai katolicizmus artikulálódását akadályozta. A katolikus-luteránus paktum ellenben késett, amit a szlovák klérus egyes tagjai nehezményeztek. A katolikus oktatási intézmények államosítása – melyről a katolikus egyházzal nem egyeztettek – és a katolikus ellenpropaganda erőszakos elfojtása, illetve a társadalmi aktivitások akadályozása következtében felgyorsult az önálló katolikus párt létrehozásának igyekezete. Egy, a katolikus politikai érdekvédelmet felvállaló párt kontúrjai kezdtek kirajzolódni. A keresztényszocialista párt konkrét terve 1945 őszén merült fel. Szervezői a fiatalabb katolikus értelmiségiek köréből kerültek ki. Szlovák nemzetprogramot fogalmaztak meg, keresztény szolidaritást és a magántulajdon szabadságát hirdették. A csehszlovákizmus ideológiáját elutasították, de az egységes csehszlovák államot támogatták. A demokráciát általános közösségépítő elvként értelmezték. A pártalapítók számára komoly motivációt jelentett a franciaországi és ausztriai katolikus pártok előretörése. (Šutaj 1999, 119–122)

A kommunisták a katolikus-luteránus ellentétre alapoztak, és bíztak benne, hogy nemzeti és szociális programjukkal katolikus szavazatokat is szerezhetnek. A DP ellenben a katolikusok antikommunizmusára apellált. A szlovákiai kétpártrendszer nem akarta bővíteni még egy párttal. A katolikusok így kénytelen-kelletlen csakis ezen a pártkereten belül aktivizálódhattak. Ez korlátozott mozgásteret, a katolikus társadalomszervezés alárendelődését jelentette volna. A kommunista párt hallgatólagos jóváhagyása, semlegessége volt azonban döntő. Az SZKP 1945 derekától számítható, a CSKP vezetőségének indítására alkalmazott új taktikájának lényege volt, hogy egy új párttal a demokraták pártegységét bomlasszák. Az SZKP a demokraták meggyengítése végett a katolikus politikai akciókat (titkárság és „haladó szellemű” újság létrehozása) még támogatta is. A szlovák pártstruktúra így bővíthetett 1946 márciusában még egy párttal, a Szabadságpárttal. Az alapítóknak a keresztényszocialista megnevezést meg kellett változtatniuk, és a Nemzeti Frontba való felvételt, tehát elismerésüket, feltételekhez kötötték (a kassai kormányprogram elfogadása, államhűség, államosítás támogatása stb.). Az SZNF a „keresztény” jelzőt azért kifogásolta, mert egyértelműen vallásos jelleget mutatott, míg a „köztársasági” az egykori agrárpárt nevét idézte. A Szabadságpárt Nemzeti Frontba való felvételét a CSKP a közeledő választások miatt húzta-halasztotta, hogy – az egyébként túlzott kommunista remények szerint – egy nekik alárendelhető szatellitpárt szülessen. A párt 1946. április 1-jén lett a Nemzeti Front tagja. (Minarovič 1990, 194)

A további fejlemények azonban ezeket a számításokat keresztülhúzták. A demokrata pártvezetőségnek, hogy a választásokon sikert érjen el, tárgyalnia kellett a katolikus csoporttal. A cél egyértelmű volt: el kellett kerülniük a párt meggyengülését, a választási erőpróba előtt nem kockáztathatták a párt instabillá tételét, és valamilyen formában meg kellett egyezniük. A paktumot a szlovákiai parlamenti választások előestéjén, 1946. április 7-én tették közzé. A szlovák katolikus püspökök is jóváhagyták a megegyezést. (Barnovský 1993, 75–81) A párton belül felekezeti és személyi kérdésekben egyezség született, de a párt ideológiai irányultsága nem képezte vita tárgyát. A pártszervekben 7:3 arányban a katolikusok kaptak képviselést, és a szűkebb vezetőségben is fontos pozíciókat szereztek.

Végül a DP-ben inkább ateista, mint katolikus Vavro Šrobár körül csoportosuló katolikus ellenzékiek alkották a Szabadságpárt vezetőségének gerincét, de egy politikailag marginalizálódott csoportosulást vezettek. A szlovák katolikus politikai és egyházi elit számára a Šrobár-féle eklektikus program (katolicizmus és szociáldemokrácia „egybegyűrése” a csehszlovakizmus talaján, illetve egy új

centralista ideológia) elfogadhatatlan volt. (Šutaj 1999, 134–136, 162) A Šrobár-irányzat a párton belül fokozatosan kisebbségbe szorult és a szlovák federalista irányzat kerekedett felül.

A demokraták helyzete azonban csak rövid időre konszolidálódott. A katolikus pártkezdeményezéseken és általában a felekezeti jellegű politikai aktivitásokon rajta maradt a katolikusok és a Tiso-rendszer összefonódásának, illetve a Hlinka-párt nemzetvesztő politikai gyakorlatának a bélyege. Az SZKP az áprilisi egyezményt egy agrár-néppárti blokk megszületéseként, látens politikai válság kezdeteként és a reakció térnyeréseként közvetítette a közvélemény felé, pedig az inkább volt pragmatikus politikai, mint felekezeti jellegű kompromisszum. A csehországi pártok sem üdvözltek a DP és ezzel a szlovák nemzeti politika átmeneti megerősödését. Ezek a tényezők vezettek a demokraták politikai elszigetelődéséhez, amelyet a kommunisták a demokratákat lejárató kampányukban 1947 nyarán-őszén hatékonyan ki is használtak. (Kaplan 1981, 154–178)

Az 1946. május 26-i – a szlovák történeti munkákban „1989-ig az első és utolsó szabad és demokratikus” – parlamenti választás, melyen kizárólag a cseh, szlovák és más szláv nemzetiségű csehszlovák állampolgárok vehettek részt, meglepő eredménnyel végződött.⁴ A szlovákiai választók nem a programok közül választottak, hanem a kommunizmusra adtak igenlő vagy elutasító feleletet. Egyben az a kérdés is eldőlt, hogy melyik tömegpárt szerzi meg az egykori agrár-, illetve szlovák néppárti szavazatokat. Szlovákiában a demokraták a szavazatok 61,43%-át szerezték meg, nem csekély fejtörést okozva a CSKP vezetésének. A szlovák kommunisták ugyan vereséget szenvedtek, de a megszerzett szavazatok 30,37%-a mégsem számított elhanyagolható eredménynek. A kommunisták frusztrációja abból fakadt, hogy nem sikerült a DP-ot felbomlasztani. A demokraták fölényes győzelméhez jelentősen hozzájárult a volt Hlinka-párti, zömmel katolikus választók kommunistaellenessége, valamint az, hogy a választások előestéjén alakult két kisebb párt még nem tudott megerősödni. Csehországban a kommunista párt győzött, és a szociáldemokratákkal együtt kétharmados többséget (40,17% és 15,58%) ért el. Ez az eredmény várható volt, azonban a nem kommunista pártokat mégis meglepte a kommunistákra

4 Az általános választójog szigorú korlátozásáról volt szó. A csehszlovák állampolgársággal rendelkező vagy az antifasiszta ellenállásban részt vett magyarok sem választhattak. Libor Vykoupil kétségbe vonja a választások szabad voltát. Azzal érvel, hogy a két világháború között működött választási rendszer egyes elemeit csak formálisan vették át. A választóközöket kerületi szinten összevonták, és a mandátumok számát a népességmozgás következtében nehezen tudták meghatározni. A széles körű társadalmi vita hiányzott, a Nemzeti Front politikája és a kassai kormányprogram nem képezhette diskurzus tárgyát. A nézetek pluralizmusa nem kaphatott teret. (Vykoupil 2005, 170–173)

leadott szavazatok nagy száma. A balközép (szocdemek és nemzeti szocialisták) összesített eredménye egyes vélemények szerint pozitív hatású is lehetett, mert majdnem elérte a kommunista párt eredményét. A nem kommunista pártok vezetői abban bíztak, hogy ezek után a CSKP-t a parlamenti demokrácia keretei között tudják tartani, és a következő választásokon legyőzhetik a kommunistákat. A közös ellenzéki fellépés gondolatának megvalósítására azonban csak egy év múlva történtek gyakorlati lépések. (Barnovský 1993, 89–98; Rychlík 1998, 39–44)

A következmények a demokraták szempontjából azonban nem voltak rózsásak. A kormányban a cseh és szlovák kommunisták támadásai megsokszorozódtak. Az utóbbiak kétségbe vonták a demokraták államhűségét – az önálló szlovák állam felújításának kísérletével és néppárti szeparatizmussal vádolták őket. Ez utóbbi a cseh közvélemény számára irritáló volt. A kommunista párt befolyása alatt álló szakszervezetek utcai megmozdulásokat szerveztek. A választási eredményeknek megfelelően kellett volna átalakítani a Megbízottak Testületét, de a kiéleződő hatalmi harc eme mellékfrontján a szlovák kommunisták győztek.⁵ A választások másik fontos következménye az SZNT hatásköreinek fokozatos megnyirbálása és a prágai központosítás keresztülvitele volt.

A DP elleni támadás 1946 júniusától bontakozott ki. Jozef Tiso 1947. április 18-i kivégzése is gyengítette a szervezetet. A katolikus választók nagy része csalódott a pártban, de a demokraták pártszervezete ennek ellenére nem esett szét. A CSKP új stratégiát választott. A demokraták lejáratására készültek kompromittáló anyagok kidolgozásával. A csehszlovák állam ellen szőtt „demokrata összeesküvést” az állambiztonsági szervek készítették elő. Ezeket körülbelül egyéves szünet után használták fel, 1947 őszén, amikor a DP két tisztviselőjét, egyben parlamenti képviselőjét összefüggésbe hozták egy illegális, Csehszlovákia-ellenes szervezkedéssel és felforgató tevékenységgel. Ezt a párt elnöke, Ján Ursíny elleni lejárató kampány követte, melynek eredményképpen az elnök távozott a kormányból, így 1948 februárjáig a kommunista-demokrata viszonyban egyfajta „érzékeny kompromisszum” maradt érvényben, miközben a CSKP stratégiája nem változott: legfőbb célja a demokraták szétzúzása maradt. (Kaplan 1996, 133–149)

5 A Megbízottak Testületének elnöke 1946. június 16-án Gustáv Husák lett. A demokraták ugyan több helyet szereztek (nyolcat), azonban a stratégiai fontosságú belügyi megbízott a kommunistákat támogató „pártonkívüli” Mikuláš Ferjenčík tábornok volt.

A szlovák szociáldemokrácia útja sem volt akadálymentes. A beszercebányai kongresszuson 1944. szeptember 17-én az SZKP és a szlovák szociáldemokrata párt egyesült. Sok szocdem azonban a kommunista párton belüli „feloldódással”, önálló frakció kialakításának esélye nélkül, és egy reformista baloldali alternatíva végleges megszűnésével nem értett egyet. Az ellenzők a pártfúziót korainak tartották, és nem tekintették a szociáldemokraták többségi akaratának, mert a kongresszuson sok járási szervezet nem is képviseltette magát. A szlovák szociáldemokrata párt újraindításának terve ezért már 1945 tavaszán felmerült. (Cesta ke květnu 1965a, 219–221, 228–233; Vartíková 1971, 39–42, 45–54)

A szociáldemokrata szervezetalapítások elsőként a kelet-szlovákiai területeken kezdődtek, főleg Kassán és környékén. (Cesta ke květnu 1965b, 507, 1. lábjegyzet) A kezdeményezések egyszerre tekinthetők az önálló szociáldemokrata politika helykeresésének és a kommunista-demokrata kétpártrendszerrel szemben megfogalmazott kritikának. A háttérben a cseh szociáldemokraták azon igyekezete is munkált, hogy pártjuk befolyását kiterjesszék Szlovákiára, ezért pénzügyi és politikai segítséget nyújtottak a szlovákiai testvérszervezetnek. A támogatás azonban nem volt önzetlen. A cseh szociáldemokrata párt nem értett egyet a szervezetileg önálló szlovák szociáldemokrata párt létrehozására irányuló szervezkedéssel, hanem csupán a saját keretein belül ellenőrizhető szlovák szekció gondolatát pártolta. Ez végül is egy országos párt megszületését jelentette volna. Az SZKP a szociáldemokrata párt újbóli megjelenése ellen kategorikusan tiltakozott, de az 1944-es fúzióval elégedetlen szociáldemokrata csoportot nem tudták teljes mértékben semlegesíteni. (Vartíková 1971, 331–332, 338–339, 2. lábjegyzet)

Az új pártkezdeményezést, miután a kommunisták tárgyalásokat folytattak a cseh szociáldemokratákkal, közös felügyelet alá vonták. Egyik fél sem kívánta, hogy az új párt vetélytársként jelenjen meg a politikai színpadon. A szociáldemokraták egy részét tömörítő, de a szlovák kommunisták (kényszerű) beleegyezésével működő és a cseh szociáldemokraták patronátusa alatt álló Munkapárt 1946. január 20-án alakult meg és március 13-án felvételt nyert a Nemzeti Frontba. (Šutaj 1999, 94–95, 101) Az SZKP a Szabadságpárt és a Munkapárt megalakulásával lezártnak tekintette a szlovákiai pártrendszer fejlődését. A jövőbeli pártalapítási kezdeményezéseket a Nemzeti Frontnak kellett semlegesítenie.

A kommunisták számára az ún. szlovák válság több alapvető fontosságú tanulsággal szolgált. A „forradalmi tömegek” nem maradhattak csupán a politikai nyomásgyakorlásnál, hanem a hatalom megszerzésére kell törekedniük. A közbeszédet monopolizálni kellett, hogy a cseh és szlovák nacionalizmus

mozgatójává váljon. A pártrendszer és a hatalmi struktúrák átalakításához az ellenzéki pártokban a belső, kommunistabarát frakciók széles körű segítése vált szükségessé. A hatalmi harc kezdetén új hatalomgyakorló szervezetet kell létrehozni, melyek megfelelő jogkörökkel rendelkeznek, vagy a pártnak a végrehajtó hatalom legfontosabb szerveit kell az ellenőrzése alá vonnia. (Znoj 2005, 176)

Csehszlovákiában a politikai életet 1947 és 1948 fordulóján a mindjobban kiéleződő feszültség és hatalmi harc jellemezte. A kommunisták a hatalmi monopólium elérésének érdekében a Nemzeti Fronton és a kormányon belüli egyeztetéseket igyekeztek megkerülni, és felelős miniszterek szintjén akartak egyoldalú döntéseket hozni. A nem kommunista miniszterek ezeket a lépéseket kormánybizottságok útján szándékoztak megállítani. 1947 decemberétől a kormányon belül éles nézetkülönbségekre, szócsatákra és a kommunista politikusok konspirációira, obstrukcióira, agresszív fellépéseire került sor. Ennek eredményeképpen a kormány cselekvőképessége fokozatosan gyengült, az egyes kérdések megvitatása nem vezetett eredményre, megegyezések nem születettek. (Kaplan 1996, 269) A súlyosbodó konfliktusok következtében 1948 februárjára kérdésessé vált a kormány működése. A csehszlovák kommunista vezetés tudatosan a párt befolyása és irányítása alatt álló tömegszervezeteknek és a munkások üzemi bizottságainak szánt fontos feladatot. Ezzel parlamenten kívüli terepre akarta vinni a hatalomért folytatott küzdelmet.

A hatalmi zavar és a kormányválság visszafordíthatatlan jelzései közé tartozott, hogy az állambiztonság az 1948. február 13-i kormányhatározatot teljesen figyelmen kívül hagyva megtagadta azoknak az ügynököknek a kiadását, akik részt vettek a polgári pártok elleni provokációkban. A másik fontos jelzés az volt, hogy míg a nem kommunista politikusok a kompromisszumoktól nem riadtak volna vissza, a kommunisták elhatárolódtak bármilyen megegyezéstől. A kommunista taktika a következő volt: a kormányon belül elveszített vitákat vagy az utcára viszik, vagy egyszerűen ignorálják a kormányhatározatok teljesítését. A cseh pártok ezért taktikai okokból, számolva az utóbbi lehetőséggel, fontolóra vették miniszterek lemondását, a kormány tevékenységének bojkottálását, és Beneš támogatásában bízva egy hivatalnokkormány felállítására gondoltak. A kommunista párttal szemben a nemzeti szocialisták, a néppártiak és a demokraták közös álláspontra helyezkedtek. A mérleg nyelvét azonban a szociáldemokraták játszották, akik a viták rendezésének megegyezései változatát támogatták. Ugyanakkor a néppártiak és a nemzeti szocialisták miniszterek lemondásának tervéről nem tájékoztatták a szocdemeket. Gyorsan kiderült, hogy a szociáldemokraták által betölteni hivatott közvetítő szerepnek már nem is volt reális alapja.

A polgári pártok arra nem gondoltak, hogy erőszakos politikai államfordulatra kerülhet sor. Szerintük a kommunista taktika a következő választások megnyerésére irányult. A kommunista párt központi bizottsága a pártot azonban már „készenléti” állapotba helyezte. Ez két dolgot jelentett: rögzítették az alapszervezetek feladatait a tömegek mozgósítása céljából, és felkészítették a prágai állambiztonságot, annak területi és járási szintű hírszerzési szerveit. Öt határőrezrednél riadókézsültséget rendeltek el, és az üzemek védelmére munkásegységeket fegyvereztek fel. 1948. február 19-re olyan drámaivá vált a belpolitikai helyzet, hogy a nagyhatalmak érdeklődését is felkeltette. A szovjet külügyminiszter-helyettes, Valerij Alekszandrovics Zorin és az amerikai nagykövet, Laurence A. Steinhardt is az országba érkezett. (Kaplan 1996, 311)

A polgári blokk február 20-án jelentette be 12 miniszterének a lemondását, ami Beneš meglepte. Ebben a politikai játékban egyébként Benešnek fontos szerep jutott. Mivel nem akart szembehelyezkedni a köztársaság legerősebb pártjával, célja az volt, hogy a két fél megegyezzen, vagy ha ez már nem lehetséges, új választásokat kelljen kiírni. A Benešsel folytatott tárgyaláson Gottwald megígérte, hogy a parlamenti játékszabályokat betartva, a Nemzeti Front keretein belül oldja meg a válságot, tehát átalakítja a kormányát, de ez csak elterelő gesztus volt. (Kaplan 1996, 323–324)

A Nemzeti Front nem a parlamenti demokráciákra jellemző koalíciós szerv volt, kényszerhelyzet szülte. A polgári pártok és Beneš a megőrzésére törekedtek. A CSKP az abszolút hatalom megragadását segítő egyik eszköznek tekintette. A februári válság, ahogyan Kaplan találóan jellemezte, a népi demokrácia rendszerének a válsága is volt. A kommunista propaganda által „Jégtörő Februárnak” nevezett államfordulat hat napja alatt (február 20-tól 25-ig) a hatalmi harc egyszerre folyt „fent”, a politikai pártvezetésekben, a Várban, és „lent” a községekben, városokban, üzemekben és a nyilvános tereken. A legfontosabb események Prágában zajlottak. Tömeggyűlésekre, tüntetésekre került sor, új kommunista hatalmi szervek kreálódtak, melyek legfőbb célja a politikai tisztogatás lett. Prágában összpontosították az állambiztonság és rendőrség erőit, a közhivatalokat, a minisztériumokat őrizték, a polgári pártok politikusait és minisztereit, illetve a lakosság reakcióit figyelték. Megkezdték az ún. népi milíciák, a munkások felfegyverzett egyégeinek szervezését. Szlovákiában a partizánszövetség helyezte készenlétebe egységeit. A hadsereg és az állambiztonság tisztjeinek letartóztatására is sor került. A megfélemlítések napirenden voltak. Vidéken a polgári pártok titkárságai alig működtek, ellenben a kommunista szervezetek állandó készségben voltak.

A CSKP mind radikálisabb eszközökhöz nyúlt: a polgári pártok sajtóját betiltották és a Nemzeti Front akcióbizottságainak felállításába kezdtek, melyek úgymond a közélet megtisztítására alakultak. A valóságban nemcsak a társadalmi szervezetek és pártok működését lehetetlenítették el, hanem a közéleti szereplőket is átvilágították, ellenőrizték. A polgári pártok elitjei tanácstalank voltak. Számukra Beneš taktikázása csalódást okozott. A szociáldemokraták lavírozása és óvatos közeledése a kommunistákhoz a polgári egységfront ütőképességét tette illuzórikussá. A szlovák Megbízottak Testületében prágai rendezés érvényesült. Husák a kormányban benyújtott lemondásokat kötelezőknek mondta ki, és levélben értesítette a demokraták megbízottjait, hogy funkcióiktól megfosztotta őket.

A kommunisták által szervezett február 24-i országos általános sztrájk volt a legnagyobb politikai nyomásgyakorlás, amelyben mintegy 2,5 millió alkalmazott vett részt. Ez csírájában fojtotta el a nemzeti szocialisták éppenhogy szerveződő mozgalmait. A polgári pártok és a szociáldemokraták irodáit a biztonsági szervek vagy a milicisták átkutatták, a funkcionáriusokat megfélemlítették, a sajtótermékeiket elkobozták, melyek következtében a pártvezetőségek elszigetelődtek.

1948. február 25-én a hatalmi harc eldőlt. A Vencel térre a kommunisták munkástüntetést szervezték. Nagyszámú karhatalmi erőt mozgósítottak, és kirendelték a népi milícia egységeit is, így fel tudták oszlatni a legnagyobb szabású kommunistaellenes, 4–5 ezer fős ellenzéki főiskolás tünetést. Délutánra Gottwald már megkapta Beneš hozzájárulását kabinetje átalakításához.⁶ Estére a népi milícia egységei felvonultak Prága központjában, ezzel is demonstrálva a kommunista párt győzelmét. Február 25-én, miután az előző napokban a kommunistákkal szembeni egységfront köddé vált, a polgári pártok apparátusai megbénultak, Beneš magára maradt. (Fejtő 1972, 228–229)

A csehszlovák kommunisták 1947 őszétől tudatosan készültek a hatalomátvételre, ami államfordulatba torkollott. Egy velük szemben formálódó ellenzéki csoport kialakulására nem volt esély. Lényegében hiányzott a kommunistákkal szembeni szervezett erő. A nem kommunista pártok nemzetközileg elszigeteltek maradtak, a nyugati demokráciák segítségére nem számíhattak. Vezetői nem ismerték fel, hogy a kommunisták a kormányválságot a döntő hatalmi küzdelemre használják fel.

6 Beneš a polgárháborútól tartva és a nemzetközi helyzetet mérlegelve hozta meg döntését.

Irodalom

Arburg, Adrian (1999): *Die Tschechoslowakei von 1945 bis 1953. Politische, demographische und wirtschaftliche Transformation*. München: Grin Verlag.

Barnovský, Michal (1993): *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava: Archa.

Barnovský, Michal (2008): Národný front na Slovensku v rokoch 1945–1948. In *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a Československu v 20. storočí. Historik Ivan Kamenec 70-ročný*. Ivaničková, Edita szerk. Bratislava: Historický ústav SAV, 231–244.

Beneš, Edvard (1946): *Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938–1945*. Praha: Družstevní práce.

Brandes, Detlef (2007): Die Vertreibung und Zwangsaussiedlung der Deutschen aus der Tschechoslowakei. In *Wendepunkte in den Beziehungen Deutschen, Tschechen und Slowaken 1848–1989*. Brandes, Detlef–Kováč, Dušan–Pešek, Jiří szerk. Essen: Klartext Verlag, 223–248. p.

Cesta ke květnu (1965a): *Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu*. 1. kötet, Klimeš, Miloš–Lesjuk, Petr–Malá, Irena–Prečan, Vilém szerk. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Cesta ke květnu (1965b): *Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu*. 2. kötet, Klimeš, Miloš–Lesjuk, Petr–Malá, Irena–Prečan, Vilém szerk. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Fejtő, François (1972): *Die Geschichte der Volksdemokratien. Band I. Die Ära Stalin 1945–1953*. Graz: Verlag Styria.

Kaplan, Karel (1981): *Der kurze March. Kommunistische Machtübernahme in der Tschechoslowakei*. München–Wien: Oldenbourg.

Kaplan, Karel (1993): *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá fronta.

Kaplan, Karel (1996): *Pět kapitol o únoru*. Brno: Doplněk.

Kaplan, Karel (2004): *Československo v poválečné Evropě*. Praha: Univerzita Karlova – Karolinum.

Kocian, Jiří (2001): Politické strany v Československu a sovětizace zemí střední a východní Evropy v letech 1945–1948. In *Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny*. Harna, Josef–Prokš, Peter szerk. Praha: Historický ústav AV ČR, 377–391. p.

Minarovič, Silvester (1990): Vznik a vývoj Strany slobody a jej miesto na Slovensku. *Historický časopis* 38/2, 190–209. p.

Rokovský, Jaroslav (2005): Agrárníci–politíci vězni Národní fronty. In *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Kokošková, Zdeňka–Kocian, Jiří–Kokoška, Stanislav szerk. Praha: Národní archiv–Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 144–153. p.

Rychlík, Jan (1998): *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*. Bratislava: Academic Electronic Press–Ústav T. G. Masaryka.

Šutaj, Štefan (1999): *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944–1948*. Bratislava: Veda.

Šutaj, Štefan (2002): *Slovenské občianske strany v dokumentoch (1944–1948)*. Košice: SAV –Spoločenskovedný ústav.

Syrný, Marek (2010): *Slovenskí demokrati '44–48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944–1948*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania.

Vartíková, Marta (1971): *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944–1948*. Bratislava: Pravda.

Vykoupil, Libor (2005): Volby v květnu 1946. In *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*. Kocian, Jiří – Kokoška, Stanislav szerk. Praha: Národní archiv–Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 168–169. p.

Znoj, Milan (2005): Politický systém třetí republiky a ideová úskalí jeho interpretace. In *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Kokošková, Zdeňka–Kocian, Jiří–Kokoška, Stanislav szerk. Praha: Národní archiv–Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 174–184. p.

MONOGRAPHIAE COMAROMIENSES 11.

Barnabás Vajda

Rádio Slobodná Európa a jeho činnosť vo východnej Európe

A távoktatás formái, lehetőségei a 21. században

Takács István

A távoktatás fogalma, előnyei, hátrányai

Napjaink egyik gyakran emlegetett és előtérbe került pedagógiai problémája a távoktatás ill. távtanulás. A megváltozott társadalmi, gazdasági körülmények, a munkaerőpiac átrendeződése, a rohamos iramú technikai fejlődés, az „életen át tartó tanulás” elvének meghonosodása szükségessé tette a hagyományos képzési formák újraértelmezését, megújítását. Az életen át tartó tanulás elvének megvalósítása, az ismeretek folyamatos bővítése, aktualizálása, a munkaerőpiac változó igényeihez való folyamatos alkalmazkodás nem valósítható meg kizárólag a hagyományos oktatás keretein belül. Az ICDE¹ adatai szerint már a 90-es években mintegy 11 millió ember vett részt a távoktatás valamilyen formájában világszerte. Szlovákiában ez a képzési forma a 90-es évek elején kezdett szélesebb körben elterjedni, amikor is a munkaerőpiac átrendeződésének következtében egyes szakmák iránt megnőtt a kereslet, mások háttérbe szorultak, s megnőtt az igény a különböző átképzések iránt (vö. Lengyel 2008).

De mit is értünk távoktatás alatt? A távoktatás fogalmába soroljuk mindazok a képzési formákat, amelyekben az egyéni tanulásnak kiemelt szerep jut, lehetővé téve ezáltal a munka melletti képzést, továbbképzést.

Fokozatosan az egyes oktatási intézmények is ráébredtek, hogy a hagyományos oktatási formák már nem minden esetben felelnek meg a kor kihívásainak, és igyekeznek alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez és igényekhez: többek között a különböző távoktatási formák bevezetésével. Napjainkban már az iskolarendszeren belüli intézmények is egyre több távoktatásos képzési formát kínálnak, az iskolarendszeren kívüli intézményekben pedig megnőtt a különböző tanfolyamok, továbbképzések száma.

A távoktatási forma nemcsak a benne részt vevő tanulók, diákok számára, hanem az oktatási intézmény számára is sok szempontból előnyös, pl.:

- lehetővé teszi rövid idő alatt nagyszámú tanuló képzését;
- takarékosan bánik az anyagi és emberi erőforrásokkal;
- lehetővé teszi a tananyag és a képzés rugalmasságát;
- maga a képzési folyamat nem helyhez kötött.

1 International Council for Distance Education (Nemzetközi Távoktatási Tanács)

Ugyanakkor a tanulók számára is számos előnye van:

- lehetővé teszi, hogy lakóhelyüktől és munkabeosztásuktól függetlenül vegyenek részt a képzésben;
- tanulmányaikat a munka- és életkörülményeikhez igazíthatják;
- mivel nem igényel rendszeres részvételt a foglalkozásokon, a képzés ideje alatt is fenntarthatják szokásos életvitelüket;
- lehetőségük van összekapcsolni az éppen tanultakat munkahelyi tapasztalataikkal.

Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a távtanulás hátrányait sem:

- személyes kapcsolat hiányában nehezebb a tanulók motiválása és az ellenőrzés végrehajtása;
- speciális képzések esetében (mint amilyenek pl. a rendőrségi vagy katonai képzések) nem minden tantárgy oktatható távoktatási formában, így ezt a kettősséget kezelni kell;
- a távoktatási forma új módszereket, más feltételeket igényel, a tanári állomány részéről más szemléletmódot feltételez, ill. megfelelő technikai háttér kiépítését teszi szükségessé (géppark, hálózat, oktatási segédanyagok, tananyagok stb.), ami nem kis anyagi ráfordítást kíván.

Az e-learning fogalma, formái, összetevői

A távoktatás egyik lehetséges, és pillanatnyilag legmodernebb fajtája az e-learning, amely napjainkra ismert és elismert képzési formává vált, és az általános és középiskolákban, a felsőoktatásban ill. a felnőttképzésben egyaránt hatékonyan alkalmazzák.² Az e-learninget az egyes szakemberek más-más szempontból közelítik meg, összefoglalóan talán úgy határozhatnánk meg: Az e-learning tulajdonképpen egy számítógépes hálózaton keresztül megvalósítható, a multimédiás technológiára és az internetre támaszkodó, tér- és időkorlátoktól mentes képzési forma, amely nyílt hozzáférést biztosít, lehetővé teszi a távoli információ cseréjét, és döntően a nyitottság és a rugalmasság jellemzi.

Az e-learning számos különböző formában valósulhat meg, formáit többféle szempont szerint osztályozhatjuk:

² Az e-learning és a digitális tananyagfejlesztés témájával folyóiratunk már korábban is foglalkozott (lásd pl. Vajda Barnabás: Didaktikai szempontok a történelem-tananyag digitális fejlesztéséhez. *Eruditio–Educatio* 2007/2, 85–95, valamint Csöllei Veronika: Érvék a digitális történelem-oktatás mellett és ellen. *Eruditio–Educatio* 2008/, 85–95. A szerk. megj.)

- a. Az oktatás módja szerint megkülönböztetünk CD-ROM alapú képzést, virtuális oktatótermek, videokonferencia, számítógépesített szintfelmérés, vizsgáztatás, valamint virtuális oktatási hálózatok segítségével megvalósított képzést.
- b. Az e-learninget a tanár és a tanuló egymással való időbeni és térbeli kapcsolata alapján feloszthatjuk szinkron és aszinkron módszerekre.
- c. Egy másik szempont a tanulónak a tanulási folyamatban való részvételét veszi figyelembe, ennek alapján megkülönböztet egyéni, saját ütemben történő tanulást és ún. együttműködő tanulási módot.
- d. Ismét más nézőpontból megközelítve beszélhetünk a tanuló által irányított, az elősegített, az oktató által irányított, a beágyazott e-learningről, ill. telementoringról és e-coachingról.

Függetlenül attól, hogy az e-learningnek melyik típusa valósul meg, három fontos tényezőt mindenképpen figyelembe kell venni bevezetése során:

- a. az infrastruktúrát,
- b. az oktatáshoz kapcsolódó szolgáltatásokat,
- c. és az elektronikus oktatási anyagot.

Infrastruktúra alatt elsősorban azokat a hardver és szoftver elemeket értjük, amelyek lehetővé teszik a hallgatók nyilvántartását, az oktatási anyagok szolgáltatását, a számonkérést, tehát tulajdonképpen az egész oktatási folyamat lebonyolítását biztosítják. Szolgáltatások alatt a különböző kiegészítő lehetőségeket értjük, mint pl. a megfelelő oktatási tervek elkészítése, a képzések testre szabása, ill. az egész e-learning folyamat integrálása a hagyományos tantermi képzési rendszerbe. De ide tartozik annak a lehetőségnek a megteremtése is, hogy a hallgatók kapcsolatba léphessenek az adott terület szakértőivel, problémáikat, észrevételeiket egymás között is megoszthassák. Az elektronikus oktatási anyag pedig azon ismeretanyagok összessége, amelyet a hallgatók a kiépített infrastruktúrán keresztül elérhetnek. Megjelenésüket tekintve igen sokfélék lehetnek: a formázott szöveges tananyagtól kezdve a képi és videotámogatással ellátott anyagokon keresztül egészen a bonyolult szimulációkat megjelenítő oktatási csomagokig.

Az e-learning követelményei, az elektronikus tananyag

Az e-learning gyakorlatban történő alkalmazása során számos tényezőt kell figyelembe vennünk. Először is bevezetése előtt mindenképpen fel kell mérni, hogy mely tananyagok oktathatók ilyen módon. Vannak ugyanis olyan képzési területek, ahol elengedhetetlen a diák és az oktató személyes kapcsolata. Arra kell törekedni, hogy egyfajta egyensúly alakuljon ki a hagyományos tantermi oktatás és az e-learning között. Az e-learninggel szemben támasztott elsődleges követelmény tehát a jelenlegi oktatási rendszerbe történő integrálhatóság.

Másik elengedhetetlen követelménye az elektronikus tananyagok megbízható és gyors szolgáltatása, amihez elsősorban a hardver és szoftver összetevőket kell megfelelően megválasztani. Ennek során nem szabad megfeledezni a későbbi bővítési lehetőségekről sem, tehát nem csak a jelenlegi keretek közt kell gondolkodni, a rendszernek lehetővé kell tennie a változó igények rugalmas követését is. A gyorsaság és a bővíthetőség mellett azonban ügyelni kell a biztonságra is – a rendszert védeni kell egyrészt a külső behatolásokkal szemben, másrészt úgy kell kidolgozni, hogy minden hallgató csak az őt érintő információkhoz juthasson hozzá.

Az oktatási tananyag kiválasztásakor két lehetősége van az érintett intézménynek: vannak tananyagfejlesztő cégek által már kifejlesztett és minősített kész tananyagok, amelyek azonnal rendelkezésre állnak, vagy pedig a fejlesztő céggel aktívan együttműködve a saját igényeinek megfelelő tananyagokat állít elő. Ez utóbbi megoldás akkor ajánlott, ha valamilyen speciális képzési terület szeretnénk e-learning módszerekkel oktatni. Az e-learning rendszert lehetőleg úgy kell kialakítani, hogy a hallgató minden tevékenysége nyomon követhető legyen, ill. ne csak a számonkérésre biztosítson lehetőséget, hanem az egyes tananyagrészek szükség szerinti fejlesztésére, átdolgozására is. A nyomon követés és a visszacsatolás legfőbb eszköze természetesen továbbra is a vizsgáztatás. Az e-learning keretein belül a vizsgáztatásnak kétféle módja van: a kérdés-felelet jellegű vagy a szimulációs jellegű számonkérési forma. Azt, hogy ezek közül melyiket célszerű alkalmazni, az adott képzési terület tartalma dönti el. (Vö. Négyesi 2006)

A hagyományos számítógépes oktatóprogramokban a tananyag tárolása, közvetítése, a tanulói eredmények visszajelzése egyedi megoldásokkal történik, emiatt a kész tananyag általában nem alkalmazható más kontextusban vagy más tananyag részeként. Tovább bonyolítja a helyzetet, ha esetleg más operációs rendszer alatt szeretnénk használni. Ezért az oktatóprogramok újrahasonosítására, hordozhatóságára kell törekedni, amit a szabványosítás tud biztosítani. A szabványosítás teszi lehetővé ugyanis az átjárhatóságot a tananya-

gok számára a különböző e-learning alkalmazások között. Ez annyit jelent, hogy amennyiben egy tananyag megfelel egy adott szabványnak, akkor bármely, az adott szabványt támogató keretrendszerben lejátszható, vagyis átjárható. Az újrahasonosíthatóságot pedig az teremti meg, ha a tananyagot tananyagelemekből építjük fel. Amennyiben a tananyagelemek teljesítik a rájuk vonatkozó megszorításokat, akkor akár ugyanabban, akár más tananyagban tetszőlegesen felhasználhatók különböző kontextusokban. A szabványok alkalmazásának köszönhetően csökkenhet a tananyag előállításának ideje, egy kritikus tömegű tananyagelem előállítását követően pedig radikálisan csökkennek az előállítási költségek. Míg a hagyományos osztálytermi képzés költségei a tanulók létszámának növekedésével arányosan növekednek, az e-learning képzések esetében a ráfordítás és a létszám viszonya fordított arányban van.

A világon számos testület foglalkozik az e-learning szabványok fejlesztésével. Legismertebb szabványok: AICC szabvány (Aviation Industry CBT Committee – Repüléssipari CBT Bizottság), IMS Global Learning Consortium szabványa (Instructional management System – Oktatási menedzsmentrendszer), IEEE szabvány, ADL szabvány (Advanced Distributed Learning – Fejlett elosztott tanulás), ARIADNE szabvány, PROMETEUS szabvány, LOM szabvány, a SCORM ajánlás stb.

Az e-learning tananyagot a jobb elsajátíthatóság érdekében érdemes témakörökre, szintekre, modulokra tagolni. Ez lehetővé teszi, hogy a már bizonyos ismeretekkel rendelkező tanulóknak csak a számukra új ismereteket kelljen elsajátítani. Ennek megfelelően általában megkülönböztetünk alapszintet, középszintet és haladó szintet. A tananyag felosztása függ annak hosszától, de alapvetően az alábbi részekre bontható:

- témakörök (a tananyag főbb részei);
- szintek (alap-, közép-, haladó szint);
- modulok (a tanulók koncentrációs képességeihez igazodó kb. 20-25 perces anyagok).

Az egyes szinteknél feltételként szabhatjuk meg az előképzettséget, valamint azt is meghatározhatjuk, hogy az egyes szintek sorrendje kötött vagy tetszőlegesen felcserélhető legyen.

A hálózaton keresztül elérhető elektronikus oktatási anyagok kétféleképpen terjeszthetők: letölthető, lejátszható módon ill. folyamatos lejátszással. A letölthető, lejátszható annyit jelent, hogy a hallgatónak az adott videóanyagot először le kell töltenie a saját gépére, azután tudja lejátszani. Lejátszás után a anyag a hallgató számítógépén mindaddig megmarad, amíg azt le nem törli. Folyamatos lejátszás esetében a már letöltött rész lejátszása elindul, és a háttérben folyamatosan töltődik le a hátralévő rész.

Az elektronikus tananyag megvalósulási formái

Az e-learning bevezetése során fontos előre meghatározni a felhasznált oktatási tananyag típusát és fizikai jellemzőit. A minőség szempontjából meghatározó az adathordozók mérete is, ezért a gyártás megkezdése előtt meg kell határozni, hogy a tananyag milyen adathordozón és milyen sávszélességen érhető majd el. Az e-learning tartalmakat technológiai megvalósításuktól függően többféle kategóriába sorolhatjuk:

- a. szöveges-képes, böngészhető tartalom;
- b. animációk és filmek;
- c. interaktív gyakorlatok.

a. Szöveges-képes, böngészhető tartalom

Az információátadásnak ez a legszélesebb körben elterjedt módja, és technológiai szempontból is ez a legegyszerűbben előállítható. Az elterjedtségét valószínűleg az is befolyásolja, hogy a felhasználók nagy többségének tanulási beállítottsága elsősorban az olvasáson, ill. az írott szövegbe beillesztett képek, ábrák áttekintésén alapul. Ez azt jelenti, hogy ennél a formánál a felhasználó passzív olvasóként szerzi meg a tudást. A tanulás hatékonysága a multimédiában rejlő lehetőségek kihasználásával fokozható.

b. Animációk és filmek

A szöveges-képes tartalom kiegészíthető animációkkal, filmekkel. Ebben az esetben a felhasználó továbbra is passzív befogadó marad, a mozgó képinformációknak köszönhetően azonban a tananyag látványosabb, könnyebben befogadhatóvá válik. Filmes információátadás alkalmazása esetén mindenképp szükség van a film tömörítésére, minek során technológiai szempontból kulcskérdés a tömörítés módjának megválasztása.

c. Interaktív gyakorlatok

A multimédiás tartalom az interaktív gyakorlatok alkalmazásával válik teljessé. Ebben az esetben az ismeretátadás közben interaktív elemek beépítésével (a felhasználó aktív részvételével) fokozható a tanulás hatékonysága. Ilyen interaktív elem lehet pl. egy adott szoftver működését bemutató tananyagban a szoftvert szimuláló interaktív animáció, ami az adott program felületét szimulálja, és a jellemző helyzeteket gyakoroltatja a felhasználóval.

Az elektronikus oktatás módszertana

Elektronikus oktatóanyagok kifejlesztésekor a következő alapelveket kell figyelembe venni:

- Információ prezentálása: a hallgató számára hozzáférhetővé tesszük az adott témakörhöz kapcsolódó összes lényeges tudnivalót.
- A hallgató végigvezetése példákön: a korábban ismertetett információkat példákkal szemléltetjük, aminek köszönhetően a hallgató megérti a lényeges alapfogalmakat, alapelveket és eljárásokat.
- A hallgató gyakoroltatása: gyakorlatok segítségével a tananyag a hallgatók rövid távú memóriájából átkerül a hosszú távú memóriájába.

Számonkérés: a képzés hatékonyságának és eredményességének ellenőrzése, az ismétlést igénylő anyagok meghatározása. (Vö. Négyesi 2006)

A tananyag elsajátítása során a tanulóknak az önálló tanulás módszerét kell alkalmazniuk, tehát tulajdonképpen csak magukra hagyatkozhatnak. Ebből adódóan a tananyag kifejlesztése során törekedni kell arra, hogy:

- az anyag világos, könnyen követhető legyen;
- széles körű multimédia támogatású legyen (hangalámondás, animációk, videóbejátszások, szimulációs gyakorlatok stb.);
- minden modul előtt érdemes szintfelmérést beiktatni, amiből kiderül, hogy a hallgatónak az adott modult végig kell-e járnia vagy sem;
- a modulok végén ellenőrző feladatokkal kell felmérni az elsajátítás mértékét;
- az egész tananyag végén záróvizsgálattal kell ellenőrizni a képzés hatékonyságát.

A szintfelmérő és záróvizsgákon a következő kérdéstípusok alkalmazhatók: választó típus, igen/nem vagy igaz/hamis típus, párosító típus, kiegészítendő típus, szimulációs típus. A szimulációs típusú vizsgákat a könnyebb megértés érdekében érdemes képekkel és animációkkal ellátni.

A tananyag elsajátításának másik módszere a csoportos tanulás (aszinkron módszer), amikor a hallgatók nincsenek teljesen magukra utalva, e-mailen vagy különböző vitafórumokon keresztül tartják egymással és az oktatókkal a kapcsolatot. Ebből adódóan ez a képzési forma már hálózati támogatást is igényel, valamint szükség van olyan személy bekapcsolására, aki mint oktató részt vesz a képzésben.

A képzés harmadik fajtája a szinkron képzés (virtuális oktatóterem) lehet. Ez a képzési forma hasonlít leginkább a hagyományos tantermi oktatáshoz: a képzés egy előre megadott időpontban kezdődik, menetét oktató felügyeli. A hallgatók az adott időpontban hálózaton keresztül csatlakoznak az oktatáshoz, és a saját gépükön keresztül nyomon követik a megjelenő információkat. Ennek megvalósulásához nagy sebességű hálózati támogatásra és jól kiépített hardver infrastruktúrára van szükség. A szinkron képzés során a következő lehetőségeket vehetik igénybe:

- Elektronikusan megosztott tábla – a hagyományos tantermi tábla elektronikus változata. Egy olyan ablak a képernyőn, amely az oktatónál és a hallgatónál egyaránt megjelenik, és amit az oktató ír, minden hallgató látja.
- Megosztott alkalmazások – olyan alkalmazás, olyan műveletek, amelyeket az oktató indít el a saját gépén, de a hallgató is látja.
- Élő audio- és videokapcsolat – a telefonos konferenciabeszélgetésekhez vagy videokonferenciákhoz hasonló, csak számítógépes hálózaton keresztül történik. Az oktató hangja és képe a hallgatók gépén is megjelenik, de akár a hallgatók is láthatják-hallhatják egymást.
- Elektronikus jelentkezés – ha a képzés során egy hallgatónak kérdése van, elektronikusan jelentkezhet.
- Üzenet az oktatónak – a hallgató bármikor üzenetet küldhet az oktatónak, az nála rögtön megjelenik.
- Chat (csevegés) – a hallgatók az oktatóval és egymással is élő kapcsolatba tudnak lépni üzenet küldése által, így élő párbeszéd alakulhat ki köztük.

A felsorolt eszközök tetszés szerint kombinálhatók egy képzésen belül. (Vö. Négyesi Imre 2006)

Mint láthatjuk, az e-learning hatékony megvalósításához számos tényezőt kell figyelembe vennünk, ám a megfelelő technikai és fizikai eszközök biztosításával nagyon hatékony módja lehet a tanulásnak. A távoktatás különböző formái közül nem véletlenül helyeztem eme tanulmányomban az e-learningre a hangsúlyt. Ma már a hagyományos, intézményes keretek között megvalósuló oktatásban is egyre nagyobb szerepet kapnak a különböző informatikai eszközök, a távoktatás terén pedig egyértelműen az e-learninget minősíthetjük a legmodernebb oktatási formának.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az elmúlt években az oktatás terén nagymértékű paradigmaváltás figyelhető meg: a hagyományos ismeretátadásról áthelyeződik a hangsúly az információk kezelésével kapcsolatos képességek, kommunikációs és szociális kompetenciák, illetve a változásokkal szembeni pozitív beállítódás kialakítására. Egyre nagyobb szerepet játszik az önálló kezdeményezőképeség és az új feladatokhoz való alkalmazkodás képessége is. Ki kell alakítani az egész életen át tartó tanulás készségét, és ennek alapfeltételként a tanulással szembeni pozitív beállítódást. Mindennek a paradigmaváltásnak a megvalósításában pedig kulcsszerepet játszanak a különböző távoktatási formák, ill. informatikai eszközök felhasználása az oktatásban.

Irodalom

Bates, Tony (2004): Technology and lifelong learning: myths and realities. In *Lifelong Learning in a Networked World 21st ICDE*. World Conference on Open Learning and Distance Education. International Council for Open and Distance, Hong Kong, 18–21. february 2004. Hong Kong: Education.

Bodnár Gabriella (2009): A felnőtt tanuló tanulási környezettel való aktív, hatékony kapcsolatépítésének feltételrendszere. In Henczi Lajos (szerk.): *Felnőttoktató*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 252–263. p.

Bögel György (2003): Innováció és üzlet az elektronikus oktatásban. *Educatio* 12/3, 364–376. p.

Feketéné Szakos Éva (2009): A felnőttképzés didaktikai alapelveiről. In Henczi Lajos (szerk.): *Felnőttoktató*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 276–284. p.

Lengyel Zsuzsánna (2004a): *A felnőttkori tanulási módszerek, stratégiák hatása a tartalomfejlesztésre és a tananyag didaktikai felépítésére e-környezetben*. Szakdolgozat. Budapest: ELTE PPK.

Lengyel Zsuzsánna (2004b): *Távtanuló*. Főiskolai jegyzet. Budapest: Gábor Dénes Főiskola.

Lengyel Zsuzsánna (2008): *Kompetenciakövetelmény és egyéni kompetenciakészlet kapcsolata a felnőttoktatásban*. Budapest: ZMNE HDI.

Négyesi Imre (2006): *A távoktatás informatikai támogatásának követelményei, elvei és módszerei a katonai képzésben és továbbképzésben*. Budapest: ZMNE HDI.

Szűcs András–Zarka Dénes (2006): *A távoktatás módszertanának fejlesztése*. Budapest: Nemzeti felnőttképzési Intézet.

MONOGRAPHIAE COMAROMIENSES 9.

Kinga Horváthová – István Szókö
**Kontrola a hodnotenie
žiackych výkonov**
v národnostných školách na Slovensku

UNIVERZITA J. SELYEHO – SELYE JÁNOS EGYETEM

**A TANKÖNYVEK SZAKMAISÁGA,
MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI C. NEMZETKÖZI
SZIMPÓZIUM ELŐADÁSAIBÓL**

Komárom, 2013. október 25.
Selye János Egyetem Tanárképző Kar

Magyar nyelvtankönyv az I. Csehszlovák Köztársaságban és ma

Szabó Tünde

1. Bevezetés

A jelen tanulmány két tankönyv összehasonlító elemzésére összpontosít, melynek alapját két szempontrendszer képezi. Az egyik a pozsonyi Országos Pedagógiai Intézet által kiadott *Értékelési kritériumrendszer* (Kritériá na hodnotenie kvality učebnice pre všeobecno-vzdelávacie predmety). A másik pedig Kojanitz László *A tankönyvek minőségének megítélése* (2007) című tanulmánya. E témával napjainkban meglehetősen tág szakirodalom foglalkozik. Kutatásunkhoz segédanyagként használtuk még Karlovitz János *Tankönyvtípusok, tankönyvmodellek* (2009) című írását, és Simon Szabolcs *Szempontok, irányzatok a tankönyvek és egyéb iskolai dokumentumok elemzésével kapcsolatos szlovákiai magyar szakirodalomban* (2011) című tanulmányát. A két forrásdokumentum részletes ismertetésével a tanulmány következő alpontja foglalkozik.

2. A vizsgált tankönyvek bemutatása és összehasonlítása

Írásunkban két tankönyv didaktikai szempontú összehasonlítására törekszünk, melyek megjelenése közt csaknem 72 év telt el. Nemcsak a didaktikai kimunkáltság szempontjából figyelhetők meg eltérések, hanem egyéb tekintetben is. Az egyik forrásanyag 1925-ben jelent meg, *Rendszeres magyar nyelvtan a középiskolák III. osztálya számára* címmel. Szerzője Keresztes Pál gimnáziumi tanár volt. A tankönyv terjedelme 118 oldal és három tananyagegységre oszlik. A nyelvi szintek közül a hangtan, a szótan és a mondatban kérdésköreit tárgyalja. A másik tankönyv a Kovács László által írt *Magyar nyelv a középiskolák számára*, melynek első kiadása 1997-ben látott napvilágot és vált az oktatási folyamat segédeszközévé. (Vizsgálataink során mi a 2005-ös 4. kiadással dolgoztunk.) A tankönyv a középiskola mind a négy évfolyamának tananyagát tárgyalja, ezért összterjedelme (236 o.) jelentősen eltér a Keresztes-féle tankönyvétől. Véleményünk szerint e tekintetben érdemes mélyebben megvizsgálni az ebből adódó különbségeket.

2.1. A tankönyv mint didaktikai segédeszköz

A tananyagátadás sikeressége nemcsak a tananyagtartalom összeállítástól, érthetőségétől függ. Több más összetevő befolyásolja ezt a folyamatot. Kojanitz László szerint e tényezők a következők: *„Először is az érthetőség érdekében minden új dolgot úgy kell megjeleníteni, hogy az minél több kapcsolódási pontot találhasson a tanulók meglévő tudásával: szókinccsükkel, személyes tapasztalataikkal, előzetes ismereteikkel, magyarázó modelljeikkel stb. Ezek a kapcsolódási pontok biztosítják az ismerős kiinduló alapot az új dolog megtanulásához. Másodszor fontos, hogy ne csak ismerős, hanem érdekes is legyen a tanuló számára az, amit tanul. Az érdeklődés felkeltését a szerző élvezetes előadásmódja, a tanulóhoz alkalmazkodó témaválasztás, a tankönyvben található látványos illusztrációk és a gondolkodásra ösztönző feladatok egyaránt jól szolgálhatják. Az érthetőség harmadik feltétele a strukturáltság. A tematika logikus elrendezése e tekintetben éppen annyira lényeges, mint a lecke tartalmának strukturált formában történő megszövegezése.”* (Kojanitz 2007, 119) A szakirodalomban e kérdéskört érintően több megfogalmazás, értelmezés is olvasható (vö. Simon 2011, 125–126)

A fentebb idézett gondolatból kiindulva vizsgáljuk a továbbiakban tankönyveket a didaktikai apparátus szempontjából, azaz a minőségük és funkcionális megközelítésük alapján. Mindkét perspektíva az idézett szerző tanulmányának szempontrendszerét követi (lásd Kojanitz 2007, 3–4). A tankönyvek bírálói a szlovák Országos Pedagógiai Intézet által kiadott kritériumrendszer alapján értékelik a tankönyv alkalmasságát, amely 6 fő szempontot jelöl meg:

1. Az első, mely a többihez hasonlóan alpontokra osztható, arra összpontosul, hogy megfelel-e a tankönyv tananyagtartalma az Állami művelődési programban előírt feltételeknek.
2. A második szempont az egyén személyiségének fejlesztésre irányul, amely magába foglalja a kulcskompetenciák és a szociális kompetenciák fejlesztését, továbbá a valós élet helyzeteinek kezelésére történő felkészítést.
3. A harmadik pontban a tankönyv tartalmi részének értékelése áll, amely a szöveg tudományos pontosságát, a főszöveg és kiegészítő szövegek arányosan történő elosztását értékeli.
4. Ezután következik a tankönyv didaktikai kimunkáltsága, mely alapján megállapítható, hogy a tankönyv megfelel-e a tanulók életkorának, továbbá a különböző pedagógiai stratégiáknak, a tananyagot az oktatási és tanulási folyamatnak megfelelően dolgozza-e fel, és társít-e hozzá egy komplex kérdésekből és feladatokból álló rendszert.

5. Az ötödik szempont a tankönyv grafikáját illeti, amely magába foglalja a szöveget és a szemléltetésre alkalmas eszközöket, valamint ezek esztétikus mivoltát.
6. Az utolsó aspektus a társadalmi korrektség kérdést fogalmazza meg, amely kizár mindenfajta diszkriminációt. (A szerző saját fordítása. Vö. Simon 2011, 129–130)

Az első szempont vizsgálatára a tanulmányban nem kerül sor, mégpedig az 1925-ben kiadott Keresztes-féle tankönyvhöz tartozó tanterv hiányából kifolyólag, amelyet sajnálatos módon nem sikerült felkutatnunk. Úgy gondoljuk, hogy a tankönyvet nem lenne célszerű az 2013/14-es tanévben érvényes Állami művelődési program követelményrendszere alapján vizsgálni, mert nyilvánvalóan nem tenne eleget annak. Bár az összefoglalt kritériumrendszer tanulmányunk szerves részét képezi, mégsem követjük szorosan az általa előírt szempontok sorát.

2.2. A tankönyvek tananyagtartalma

A tankönyvek tananyagtartalmának vizsgálata során az előbb felsoroltakból több értékelési szempontot is érvényesíthetünk. A tananyagtartalom terjedelméből adódó kérdések elemzését követi a részletes tartalmi bemutatás. Az első könyv a középiskola III. évfolyama számára íródott, míg a második a négy évfolyam magyar nyelvtan tananyagát öleli fel. A részletes elemzés érdekében két tananyagegységet emeltünk ki: a szótant és a mondattant. A jelen tanulmányban e két nyelvi szintet érintő témakörök feldolgozását vizsgáljuk. A kutatás során a következő eltérésekre lettünk figyelmesek:

- A Keresztes-féle tankönyvben a szótani rész 47 oldal terjedelmű a mondattan pedig 42 oldal. A szótanon belül a következő résztémákkal foglalkozik: az egyszerű és összetett szavak, a képzett és nem képzett szavak, a ragos és ragtalan szavak, a tőváltozások, a rokonalakú és rokonértelmű (sic!) szavak, az eredeti és átvittértelmű (sic!) szavak. A szófajok rendszerét is a szótanhoz sorolja a szerző, kisebb egységeit az alábbi táblázat (1. táblázat) szemlélteti.
- Összevetve a Kovács-féle tankönyvvel, amely a szótant 12 oldal terjedelemben ismerteti, több vonatkozásban figyelhetünk meg eltéréseket. *A nyelv egysége: a szó* című fejezet tartalmilag teljesen eltérő. A következő alcímeket jelöli meg: *A szó meghatározása; A szó jelentése; A szókészlet és a szókincs; A szókészlet tagolódása és mozgása; Szóalkotás és szókincsbővülés.*

- A belső tagolódás szempontjából a Kovács-féle tankönyv sokkal kidolgozottabb. A tananyag tartalmát illetően is jelentős eltérések észlelhetők. A megjelenített tananyag a Kovács-féle tankönyvben egyfajta logikus felépítést követ, amely az alcímek alapján is jól megfigyelhető.
- A Szekeres-féle könyv a szó fogalmát, jelentését, a szókincset vagy annak mozgását egyáltalán meg sem említi. Továbbá a szóalkotás és szókincsbővülés kérdéskörét sem veti fel. Ismerteti ugyan a képzett és nem képzett szavakat, de nem helyezi bele a szóalkotás, szókincsbővülés kontextusába. E tananyagrészt a ragos és ragtalan szavak követik, s ez alapján arra következtethetünk, hogy a képzőket és a ragokat toldalékként tárgyalja, viszont a jel nem szerepel itt.
- A Szekeres-féle tankönyv azonban példákkal szemléltetve nagy hangsúlyt fektet az összetett szavak, helységnevek írására. Külön felhívja a figyelmet az összetett csehszlovák helységnevek írásmódjára.
- A Kovács-féle könyv csak az utalás szintjén említi meg A magyar helyesírás szabályainak témát érintő pontjait. Ez tulajdonítható annak is, hogy a Kovács-féle tankönyvben *A szókészlet és a szókincs* című alfejezet egy része ismerteti azokat a szótárakat, amelyek a nyelvi feladatok megoldásában a tanulók segítségére lehetnek.
- A Szekeres-féle tankönyv a szótárakat, mint a nyelvtan tanulás segédeszközét meg sem említi.
- A tananyag tartalmát vizsgálva kiemeltük azokat a fontosabb eltéréseket, noha nem mindet, amelyek jól szemléltetik a *Szótan* fejezet összetételének változását. Az egyszerűbb összevetés érdekében célszerűnek tartjuk a Keresztes-féle tankönyv *Szótan* fejezetében található szófajok rendszerét táblázat formájában szemléltetni. Mivel nem a mondatanon belül tárgyalja a szóban forgó résztémát, arra a következtetésre jutottunk, hogy a szófajokat, valamint a mondatban betöltött szerepüket teljesen elkülöníti egymástól.

1. táblázat

Ige	Főnév	Melléknév	További szófajok
Az ige, osztályozása	A főnév, fajai	A melléknév és képzése	A számnév, ragozása
Az igeképzés	A főnévképzés	A melléknév ragozása, fokozása	A névmás fajtái
Az igemódok, az igeidők, igeszemélyek	A főnév ragozása, az alanyeset		A névelők és használatuk
Az igeragozás, felosztása	A birtokos személyragok		A határozószó
Iktelen alanyi ragozás és ikes	A tárgyeset		A névutó, igekötő, határozóigenév (sic!)
Tárgyas ragozás és használata	A határozók ragjai		A kötőszó
Régies idők			Az indulatszó

A szófajok rendszere a *Rendszeres magyar nyelvtan a középiskolák III. osztálya számára* című könyv alapján

Az újabb, Kovács-féle tankönyv *A beszéd egysége: a mondat* című fejezet részeként, *A szó a mondatban* alcímen tárgyalja a szófajokat és azok mondatbeli szerepét. Az 1925-ös tankönyv az ige osztályozása során megkülönböztet az alany viselkedése alapján cselekvő, visszaható és szenvedő igét. Nem különíti el azonban a műveltető igét, amelyet a Kovács-féle tankönyv jelöl. Ezt követi az ige tárgyasra és tárgyatlanra történő felosztása mindkét tankönyvben, bár az elsöben a két jelenség megfogalmazása véleményünk szerint nem elégséges. A Keresztes-féle segédeszköz az igeképzéssel folytatja, amely alapján megállapítja, hogy beszélhetünk gyakorító, mozzanatos, kezdő, műveltető, szenvedő és visszaható igékről. E felosztás nagyban ellenszegül a Kovács-féle tankönyvnek, ahol is a szerző három szempont alapján osztályozza a szóban forgó szófajt. Mégpedig: a cselekvő és a cselekvés egymásra való viszonya alapján; a cselekvés irányulása, a tárgy szempontjából; és a cselekvés lefolyásának módja alapján. Az utóbbi szerint lehetnek az igék tartós, huzamos történésű igék (folyamatos és gyakorító igék) és mozzanatos történésű igék. A Keresztes-féle tankönyv folytatja tovább az igemódokkal és az igeidőkkel, majd pedig az igeragozással. Nem csoportosítja a szófajt jelek és ragok szempontjából, mint ahogy ezt a másik tankönyv teszi, bár megjelöli a jel jelentését. Az igemódokat hasonlóan osztja fel Keresztes Pál és Kovács László is. Eltérés csak a terminológia használatában figyelhető meg: jelentő – kijelentő mód, föltételes – feltételes mód, fölszólító – felszólító mód. Az igeidőket mindkét tankönyv egyformán tárgyalja. A ragozást illetően az alanyi és tárgyas ragozás hasonlóképpen mindkét segédeszközben szerepel, viszont az 1925-ös könyv még részletesen ismerteti az ikes és iktelen ragozás paradigmáit. A Kovács-féle tankönyv azonban

megjegyzí: „Igeragozásunk nyelvünk története folyamán sokban egyszerűsödött. Régebben például következetesen megkülönböztették egymástól az íkes és íktelen ragozást. ... A kétféle ígeragozás különbsége – főleg a feltételes és felszólító módban – évszázadok óta megszűnőben van.” (Kovács 2005, 88) A Keresztes-féle könyv az ígét érintő utolsó tananyagrésze a *Régies igeidők* címet kapta. Ismerteti azokat a múlt és jövő idejű alakokat, amelyeket a mai és az akkori magyar nyelv sem használt. A szerző szerint ezek ismertek azért fontos, hogy könnyebb legyen a régebbi irodalom megértése. E szemléltetés is jól láttatja a különbségeket a két tankönyv tananyagtartalma között. Konkrét megfogalmazások, szabályok, szövegrészek kiemelésére a tanulmány utolsó előtti fejezetében kerül sor.

A továbbiakban a névszók tananyagát nem kívánjuk ilyen részletesen összevetni, mint az ígénél tettük, de néhány eltérést kiemelünk. Ha összehasonlítjuk a főnév fajtáinak megnevezését, akkor máris egy különbség szembetűnik. Az újabb tankönyv a főnevet, ahogy az ismeretes, köznévre és tulajdonnévre osztja. A konkrét és elvont csoportosítás nem szerepel. Ugyanakkor a régebbi tankönyvben magánvaló (konkrét) és elvont (absztrakt) főneveket különböztet meg a szerző. Majd a magánvaló főnevek lehetnek tulajdonnevek és köznevek, ezután következik a részletesebb felosztás, amely mindkét tankönyvben megegyező. A táblázat fentebb részletesen szemlélteti a főnévhez tartozó további tananyagegységeket, amelyeket Keresztes Pál megjelöl. Kovács László ezt követően már csak a főnévi ígénév és a főnév mondatbeli szerepét írja le.

A melléknév kérdéskörét a Kovács-féle tankönyv mindössze másfél oldal terjedelemben tárgyalja, melyet a melléknévi ígénévvel zár. Összevetve a Keresztes-féle tankönyvvel, amely a megjelölt szófaj jellemzőit öt és fél oldalon mutatja be. Elsősorban a melléknévképzésre fordít jelentős figyelmet, majd pedig a szófaj ragozására, ahol is a fokozást tárgyalja. A melléknévi ígénév, mint olyan nem szerepel e tananyagegységben. A számnevek felosztása annyiban különbözik a két könyvben, hogy a régebbi nem különíti el a törtszámnevet, viszont az újabb igen. A régebbi részletesen tárgyalja a számnevek helyesírását, ugyanakkor az újabb csak utal a szabályzatra és annak szabálypontjaira. A Kovács-féle tankönyv a névszók ragozását *A névszók* című fejezet egyik pontjaként tárgyalja, összevonva benne a névszók fajtáit. A határozószókat mindkét könyv hasonló terjedelemben ismerteti. Azzal a különbséggel, hogy a Kovács-féle tankönyv az öt elemből álló felosztást alkalmazza, ahol is elkülöníti az ígéket, névszókat, határozószókat, viszonyzókat és mondatzókat. Az utóbbi kettőt nem részletezzük, mert nem lelhető fel különbség köztük csak annyiban, hogy a Keresztes-féle tankönyv nem foglalkozik a névelővel.

A szófajokat a *Mondattan* című fejezet követi az 1925-ös tankönyvben. Fentebb már említettük, a szófajok rendszerénél nem foglalkozott azok mondatbeli szerepével, a mondattanon belül tárgyalja ezt. A Kovács László által írt tankönyv

a mondatot és a fajtáit két szempont szerint csoportosítja: a mondat felosztása tartalom és minőség szerint, valamint a szerkezet szerint. Ebben a fejezetben ez a tankönyv is részletesebben foglalkozik a mondatok helyesírásával, mint az előző tananyagegységekben. Keresztes Pál könyve azonban nem alkalmaz logikus rendszert a mondatok csoportosítására. Egymás után felsorolja, hogy milyen mondatfajtákat ismerünk. Először néhány mondattal ismerteti az összetett, valamint az egyszerű mondatot, majd ezen keresztül mutatja be a mondatok fajtáit a tartalom szerint. E rész végén egy mondattal jelöli, hogy mindaz érvényes az összetett mondatokra is, ami az egyszerű mondatokra. Ezt követi majd a mondatrészek tananyaga, amit szintén az egyszerű mondatához köt.

Úgy véljük, hogy az eddig felsorolt, bemutatott példák jól szemléltetik a két tankönyv tananyaga közti különbséget. A Keresztes-féle tankönyv bővebb terjedelmét azzal magyarázhatjuk, hogy külön tárgyalja a szófajokat és a mondatrészeket, valamint azzal, hogy temérdek példamondat alkalmaz.

2.3. A tankönyvek nyelve és szövege

Az alábbi fejezetben néhány példa kiemelésével a tankönyvek nyelvére helyezük a hangsúlyt, valamint az előre tisztázott kritériumok alapján értékeljük azt. E téren is jelentősen különbözik a két tankönyv egymástól. A kiválasztott szövegrészeket táblázat formájában szemléltetjük, majd rövid magyarázatot fűzünk hozzájuk.

1925 – Keresztes Pál

1. A szófajok v. beszédrészek

„A nyelvtanban szokás még a szavakat a szerint is osztályozni, hogy a beszédben milyen szerepet töltenek be, azaz, hogy milyen részét teszik a beszédnek.” (Keresztes 1925, 26)

2. A rokonalakú és rokonértelmű (sic!) szavak

„Mikor az öreg, vén, idős, koros, élemedett, agg, régi, ó, ócska szavakkal jelzünk valamit, körülbelül mindig ugyanazt akarjuk kifejezni, hogy t.i. valami nem új, nem mai. Az olyan szavakat, amelyeknek más alakjuk van, de az értelmük körülbelül ugyanaz, rokonértelmű (sic!) szavaknak nevezzük, mivel az értelem úgy hasonlít egymáshoz, mint a közeli rokonok.” (Keresztes 1925, 26)

2005 – Kovács László

1. A szófajok és a mondatrészek

„Hogy melyik szót milyen viszonyító eszközök segítségével milyen mondatrészi minőségben szerkesztünk be a mondatba – ez alakította ki a szavak legfőbb csoportjait: a szófajokat. Az egyes szófaji csoportok tehát:

- a szavak jelentésének és az ebből következő mondatbeli szerepének,
- s mindkettővel összefüggő alaktani viselkedésének, vagyis toldalékolásának sajátosságait jellemzik.” (Kovács 2005, 81)

2. Rokon értelmű szavak (szinonimák)

„Ha egyazon fogalmat vagy több hasonló jelentést különböző hangsorokkal jelölünk, akkor rokon értelmű szavakkal van dolgunk.” (Kovács 2005, 130)

3. A főnév

„E szavak élő lények (sic!), élettelen tárgyak, elvont dolgok nevei, azért névnek nevezzük őket. Mivel pedig a melléknévtől eltérően a lények, tárgyak és dolgok lényegét, valóját nevezik meg, azért a melléknemekhez viszonyítva főneveknek mondjuk őket.” (Keresztes 1925, 42)

4. III. Mondattan

„A pont arra szolgál, hogy közölnivalónkat ne egyvégben, hanem gondolatról-gondolatra fejezzük ki. Az így keletkezett szócsoportokat (szakaszokat) mondatnak nevezük. A mondat tehát a beszéd (olvasás vagy szöveg) szavainak olyan csoportja (szakasza), amellyel valami gondolatot fejezünk ki.” (Keresztes 1925, 69)

5. Az egyszerű mondat fajtái

„Ezek tulajdonkép (sic!) kijelentő mondatok, amelyekben érzelmünket, örömlünket, fájdalomunkat, büszkeségünket stb. nyomatékosabban, mintegy kiváltva fejezzük ki. Az ilyen mondatokat fölkiáltó mondatnak szokás nevezni.” (Keresztes 1925,71)

3. A névszók

„A névszók élőlényeket, élettelen tárgyakat vagy elvont dolgokat (főnevek), ezek tulajdonságát (melléknemek) vagy mennyiségét (számnevek) nevezik meg, illetve a főnevet, melléknevet és számnevet alkalmilag helyettesítik (névmások).” (Kovács 2005, 89)

4. A beszéd egysége: a mondat

I. A mondat és fajtái

„A mondat a beszéd vagy írás folyamatának viszonylag önálló, formailag lezárt szakasza, a gondolatmenetet közvetítő szövegben egy gondolat kifejezője, a szöveg láncszemnyi egysége.” (Kovács 2005, 75)

5. A mondatok felosztása tartalom és minőség szerint

„Felkiáltó mondat – érzelmet, indulatot fejez ki”. (Kovács 2005, 76)

A Keresztes-féle tankönyv a „címekeket” ponttal zárja. Vélhetőleg a korabeli helyesírási szabályzat alapján így minősült helyesnek. A felsorolt példák is szemléltetik, hogy hagyományos típusú, ezen belül pedig információáról vagy leíró jellegű tankönyvekről (vö. Karlovitz 2009) van szó. Mindkét könyv tananyaga igényel további kiegészítő tanári magyarázatot. A kiemelt mondatok tanulmányozása során észben kell tartanunk, hogy a Keresztes-féle tankönyv induktív módszert alkalmaz, a Kovács-féle pedig deduktív. Az előbbi példamondatok segítségével halad a definíció felé, az utóbbi pedig a konkrét meghatározás után ismerteti a példákat.

Kiragadva a példák közül a főnév meghatározását mindkét tankönyvből (lásd 3. idézet), máris észrevehető, hogy a Keresztes-féle tankönyv megfogalmazása sokkal pontatlanabb. Egyrészt azért, mert a szófajok rendszerében a második helyet foglalja el a főnév, majd ezt követi a melléknév, mégis ahhoz hasonlítja. Másrészt pedig a főnév és a melléknév fogalmának meghatározására nem elégséges az a gondolatmenet, hogy FŐ nevekről vagy pedig MELLÉK

nevekről van szó. Ha a mondat meghatározását is jobban megfigyeljük (lásd 4. idézet), akkor azt következtethetjük ki belőle, hogy csak azt a szakaszt nevezük mondatnak, amely ponttal záródik. Azt a továbbiakban sem jelöli, hogy a mondat egyéb mondatvégi írásjellel is lezárható. A Kovács-féle tankönyv ezzel szemben egy formailag lezárt szakaszként jelöli ugyanezt. *A szófajok v. beszédrészek* című alfejezetben is találunk kivétlnivalót (lásd 1. idézet). A meghatározást megelőzően a tankönyv a következő tananyagrészekkel foglalkozik: az egyszerű és összetett szavak, a szóösszetétel fajtái, a képzett és nem képzett szavak és a ragos és ragtalan szavak. Ezek után következik a táblázatban idézett mondat. Úgy véljük, hogy a szófajokra történő felosztás teljesen különbözik az előző felosztásoktól. Ugyanezen tankönyv nyelvezete sok esetben nem megfelelő a középiskola harmadik évfolyama számára. Nem eléggé szakszerű megfogalmazásokat használ. Ilyen például az a jelenség, ahol a szerző hasonlóságot von a rokon értelmű szavak és a rokonok között (lásd 2. idézet). Túlegyszerűsített szófordulatokat alkalmaz, továbbá sehol sem jelöli a terminus technicusok idegen megfelelőjét, csak a magyar kifejezéseket használja.

2.4. A tankönyvek technikai kérdései

A tankönyvnek, mint az oktatási folyamat szerves részének több feladatot teljesítenie kell a tananyagtartalom megfogalmazásán túl. A további szempontok egyike az élményszerűség kialakítása, valamint a motiváció. A felhasználóbarát tankönyvek felkeltik a tanulók érdeklődést, és ébren is tartják azt. A motivációval a következő tényezőket kapcsolhatjuk össze: illusztráltság, érdekesség, problémák bemutatása, valamint a gondolkodásra ösztönző egyéb feladatok (Kojanitz 2007, 4). Tanulmányunk utolsó részében e tényezők vizsgálatát tűztük ki célul.

Az illusztráltság és az érdekesség szorosan összefüggő jelenség. Sem a Keresztes-féle, sem pedig a Kovács-féle tankönyv nem bővelkedik illusztrált képekkel, ábrákkal vagy grafikonokkal. Az utóbbi az érthetőbb szemléltetés érdekében helyenként alkalmaz táblázatokat. A tananyag elsajátításhoz szükséges apparátusnak a megtervezése rendkívül gyenge. Különösen a Keresztes-féle tankönyvre érvényes, amely nem alkalmaz címrendszert, ezáltal a tananyag nem áttekinthető, elrendezése nem világos, valamint nincs egységekre bontva. Sok esetben egyes részterületek elkülönítése nagy odafigyelést igényel. Összevetve a Kovács-féle könyvvel megállapíthatjuk, hogy a tankönyvek alapszövegei erősen magyarázó, leíró jellegűek. Kifogásolható továbbá a tankönyvekben használatos tipográfia. Keresztes Pál tankönyve a kevésbé fontos egységek, jegyzetek jelölésére kisebb betűtípust alkalmaz, használja továbbá a dőlt

és vastagon szedett betűtípusokat. A Kovács-féle könyv sem sokban tér el e tipológiától. A helyesírásra vonatkozó utalásokat szűrően szedett sáv jelzi. A tankönyvek a színek használatával elérhető könnyebb áttekinthetőséget teljesen figyelmen kívül hagyják. Véleményünk szerint a vizsgált tankönyvek közül egyik sem tekinthető érdekesnek, és motivációs erővel sem bírnak. Nem törekszenek a hatékony, értő olvasás, avagy a tananyag-elsajátítás segítésére.

Az érdekesség nemcsak az illusztráltság szempontjából fontos. A problémák bemutatása során is elengedhetetlen szerepet tölt be. A Keresztes-féle tankönyv (induktív mivoltából fakadóan) arra törekszik, hogy a tanulók a példán keresztül meg tudják fogalmazni a definíciót. Minden tananyagegységet példamondattal vezet fel, amelyek forrását több esetben irodalmi művek képezik. Megjegyezzük, hogy e forrásokra való utalást, hivatkozást a szerző teljes mértékben mellőzi. A további példák főként a mindennapi életből kiragadott mondatok vagy szókapcsolatok. A deduktív módszer alkalmazása valamelyest érdekessé teheti a tananyagot, azonban egy ilyen jellegű leíró nyelvtankönyvben véleményünk szerint ez nem elégséges. A Kovács-féle tankönyv is hasonlóképpen értékelhető. A szerző nem törekszik arra, hogy a középiskolások korosztálya számára élvezetes, humoros példamondatokkal tűzdelje meg a szöveget.

Tovább haladva a tankönyvek kiegészítő szövegeinek vizsgálatában, hiányként érzékeljük, hogy a két tankönyv közül egyik sem tartalmaz a fejezeteket követő összefoglalásokat. A magyarázó szövegek esetében is néhány dolog kifogásolható. A Keresztes-féle tankönyvben például a tananyagegységek, fejezetek előtt nem található szükséges bevezetés. A szövegen belül a magyarázatok száma elég magas, de általában csak a helyesírási tudnivalókat tartalmazzák. A Kovács-féle tankönyv ugyanakkor alig használ kiegészítő magyarázatot. A tájékoztató szövegek mindkét tankönyvben jelen vannak. A Keresztes-féle könyvben tartalomjegyzék és szójegyzék található, azonban címeket nem alkalmaz. Kizárólag a nyelvi szinteket különbözteti meg főcímmel. Megjegyeznénk, hogy tartalomjegyzék nélkül a könyv használata még nehezebb lenne, mivel ez a jegyzék biztosítja a tananyag egyedüli áttekinthetőségét. A Kovács-féle tankönyvben tájékoztató szövegnek csak a tartalomjegyzék minősül.

Az utolsó szempont a gondolkodásra ösztönző további feladatokra összpontosít. A Keresztes-féle tankönyv nem tartalmaz kérdéseket, feladatokat. Az előszóban sem jelöli a szerző, hogy a tankönyvhöz íródott volna feladatgyűjtemény. A Kovács-féle tankönyvvel is hasonló a helyzet, azonban minden évfolyam számára külön létezik egy gyakorlókönyv (*Magyar nyelv a középiskola számára, Gyakorlókönyv*), amely a tananyag elmélyítését segíti.

Összefoglalás

Zárszóként megállapítható, hogy mindkét tankönyv igényel további tanári kiegészítést. A Kovács-féle tankönyv helyenként nem tartalmaz kellő magyarázatot az egyes tananyagegységekhez, példaként kiragadható a melléknév ismertetése. Ez valószínűleg azzal indokolható, hogy feltételez egyfajta előzetes tudást. Ugyanakkor a másik tankönyv sok esetben ködös megfogalmazásokat alkalmaz. Az ismertetett szempontrendszer alapján történő értékelés, összehasonlítás során rámutattunk a tankönyvek hiányosságaira. Továbbá helyenként kiemeltük azok erős oldalait is.

Irodalom

Karlovitz János: *Tankönyvtípusok, tankönyvmodellek.*

Letölthető: <http://www.ofi.hu/tudastar/tankonyvtipusok> [2013.10.9.]

Kojanitz László: *A tankönyvek minőségének megítélése. Iskolakultúra.* 2007/6–7.

Letölthető: http://epa.oszk.hu/00000/00011/00116/pdf/iskolakultura_EPA00011_2007_06_07_114-126.pdf [2013.9.11.]

Simon Szabolcs (2011): Szempontok, irányzatok a tankönyvek és egyéb iskolai dokumentumok elemzésével kapcsolatos szlovákiai magyar szakirodalomban. In: *Nyelvi szondázások.* Dunaszerdahely: Nap Kiadó, 125–138. p.

Kritériá na hodnotenie kvality učebnice pre všeobecno-vzdelávacie predmety

Letölthető: http://www.statpedu.sk/files/documents/ucebnice/kriteria_ucebnice_vseobecno_vzdelavacie_predmety.pdf [2013.9.11.]

Forrásdokumentumok:

Keresztes Pál (1925): *Rendszeres magyar nyelvtan a középiskola III. osztálya számára.* Komárom: Spitzer Sándor könyvkiadó vállalata.

Kovács László (2005): *Magyar nyelv a középiskolák számára.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, ISBN 80-10-00775-7.

MONOGRAPHIAE COMAROMIENSES 13.

Kováts-Németh Mária
Kultúráközvetítés
és pedagógiai
értérendszer

UNIVERZITA J. SELYEHO – SELYE JÁNOS EGYETEM

Stilisztikai ismeretek az új szlovákiai középiskolai magyar nyelvtankönyvekben

Lőrincz Julianna

Bevezetés

Az anyanyelvtanítás minden szintjén fontos szerepe van a szövegértési és szövegalkotási kompetencia kialakításának. A stíluskompetencia a szövegkompetencia szerves része, attól elválaszthatatlan. (Vö. Szabó 2006; Katona 2012) Bár a stíluskompetencia kialakításának már a családban meg kell kezdődnie, az oktatásnak kulcsfontosságú szerepe van benne az óvodai neveléstől az egyetemi képzéssel bezárólag.

A dolgozat az új 4. osztályos középiskolai tankönyv stilisztikai tananyagának elemzését végzi el. Elsősorban azt vizsgálja, hogy az anyanyelvi művelődési sztenderdek megfelelően megírt tankönyv elméleti anyaga megfelel-e a szakszerűség követelményeinek, gyakorlatai mennyire vannak összhangban az elmélettel, valamint hogyan szolgálják a tanulói stíluskompetencia fejlesztését.

1. A stíluskézség fejlesztési követelményei

A tanulói stíluskézség fejlesztésének célja az iskolában a stilisztikai kompetencia állandó, folyamatos, változatos feladatokkal és gyakorlatokkal történő kialakítása és fejlesztése. Ehhez segítséget nyújthatnak a tankönyvek stilisztikai ismereteket önálló tananyagként tárgyaló fejezetei, de a nyelvtani és irodalmi anyag különböző írásbeli és szóbeli kommunikációs készséget fejlesztő feladatai, a szövegértési, fogalmazástani feladatok és gyakorlatok is. Mindezeket komplex módon alkalmazva juttathatjuk el a tanulókat az adott képzési forma végére olyan szintre, hogy megbízható stíluskompetenciával rendelkezzenek a különböző típusú szövegek megértésében, és képesek legyenek hasonló szövegtípusok önálló megalkotására is.

A szlovákiai általános iskolai tanterv felső tagozatos magyar nyelv és irodalom művelődési sztenderdje egyik osztályban sem tartalmaz külön stilisztikai anyagrészt. Mivel azonban a stilisztika mint tudományág maga is interdiszciplína (Szikszainé Nagy 2007), a stilisztikai ismeretek tanítása sem

köthető egyedül csak az irodalom vagy a nyelvtan tárgyakhoz, a magyartanárnak a különböző nyelvtani és irodalmi anyagok feldolgozásakor foglalkoznia kellene stilisztikai kérdésekkel is.

Adamikné Jászó Anna már az 1990-es évek elején több publikációjában is leírta az anyanyelvi integráció fontosságát, azaz az irodalmi és nyelvtani anyag komplex módon való tanítását. Önálló anyanyelv-oktatási programot készített, valamint tankönyvcsaládot szerkesztett hozzá. (A. Jászó 1997; A. Jászó 2000) Hozzá hasonlóan mások is kiemelték az anyanyelv oktatásában az egyes részdiszciplínák komplex tanításának fontosságát, amelyek a tanulók szövegértési és kreatív szövegalkotási kompetenciája mellett elősegítik a stíluskompetencia fejlesztését is (vö. Katona 2012).

2. A 9. osztályos Magyar nyelv könyv stílusműveltség fejlesztő anyagáról

Dolgozatomban a középiskolai stilisztikaanyag oktatási kérdéseinek vizsgálata előtt célszerűnek tartom az alapiskolai Magyar nyelv című tankönyvcsalád 9. osztályos tankönyvének stilisztikai anyagának bemutatását, mivel ez és egy korábbi tanulmányomban elemzett 5–8. osztályos tankönyvek anyaga adja a tanulóknak a középiskolai stilisztika tananyag előzményeit, illetve háttérismereteit. Az 5–8. osztályos tankönyvekben nem szerepel külön tananyagként a stilisztika. Az egyes nyelvtani anyagokhoz kapcsolatosan azonban a tankönyvi gyakorlatokban és a feladatokban rendszeresen és következetesen megjelennek a stilisztikai ismeretek, mivel az általános iskola külön stilisztikai elméleti anyagot nem tartalmaz. A 2012-es konferencia-előadásomban erről részletesen szóltam. (Vö. Lőrincz 2012) Az előző osztályok tankönyveitől azonban némiképp eltér a tankönyvszerzők 9. osztályos tankönyve, amely szintén a Szlovák Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában jelent meg 2012-ben, az 5–8. osztályos tankönyvekhez tartozó tankönyvcsalád utolsó tagjaként. Azt is meg kell jegyezni, hogy Bolgár Katalin és Bukorné Danis Erzsébet munkája, a 9. osztályos tankönyv egyben a 8. osztályos gimnáziumok 4. osztálya számára is készült.

A 9. osztályos tankönyv év eleji ismétlése a különböző művészeti ágakhoz tartozó képek és szövegek a korábban tanult stílusorszakokról szóló ismeretek felelevenítését szolgálják kiegészítve kreatív gyakorlatok. A fejezetben alkalmazzák a szerzők az integráció elvét, amely a nyelvi és irodalmi tananyag feldolgozásában az ismeretanyag elmélyítését segítheti az anyanyelvi órák viszonylag kis száma mellett is. Például: Melyik stílusirányzat követi a klasszicizmust az alábbiak közül? *reneszánsz, realizmus, romantika, barokk, szimbolizmus, expresszionizmus, gótika, futurizmus*. A tankönyvben azonban a továbbiakban

a szerzőpáros nem követi az 5–8. osztályos könyvekben megszokott módszerüket, hogy a nyelvtani anyag tanításakor az egyes témakörökhez fűződő stilisztikai ismereteket is közölnek. Bizonyos gyakorlati stilisztikai ismeretek azonban bekerültek a tankönyv Fogalmazástan (88–120. o.) című utolsó fejezetébe Stilisztikai gyakorlatok címmel. Ebben a gyakorlatcsoportban olyan kreatív írást fejlesztő gyakorlatok vannak, amelyek segítségével az egyéni stílus, a szójelentések közötti stilisztikai különbségek, a stílusárnyalatok, a stílushibák felismeretése és javítása a szerzők fő célja. A stilisztikai ismeretek azon területének az elmélyítése kerül itt előtérbe, amelyben a feladat a stilisztikai minősítés, illetve a nyelvi elemek stilisztikai funkciójának, értékének, használatának ismertetése, gyakoroltatása. A stilisztikai funkcióra Szabó Zoltán, a funkcionális stilsztika kiváló kolozsvári képviselője is felhívta a figyelmet: a stilsztikatanítás fő feladata „értéket, funkciót társítani, hozzárendelni a különböző természetű nyelvi elemekhez..., felismerni, minősíteni a szövegalkotó vagy szövegbefogadó stilsztikai tudása, képessége alapján”. (Szabó 2006, 327)

A tankönyv fogalmazástani részében a stilsztika másik ága, a stílustipológia is helyet kap, amelynek keretében a stílustípus (más műszóhasználattal: stílusnem) felismertetése, különböző stílustípushoz tartozó szövegek alkotása szerepel a feladatok között, mint pl. a levél (magán- és hivatalos levél), a kérvény, az életrajz és önéletrajz, a plakát, a tömegtájékoztatósi eszközök.

Az elemzett *Magyar nyelv* tankönyv eleget tesz (vö. Benkes–Petőfi 1996) a multimedialitás követelményeinek is. Optimális mértékben tartalmazza a verbális és nem verbális kódrendszert, amely megfelel a tanulók életkori sajátosságainak is. Az általános iskolai tanulók képi fantáziájával, vizuális látásmódjával adekvát módon szerkesztett tankönyvi anyagok az ismeretek bevésését optimalisan segítik.

3. Stilisztikai ismeretek a gimnáziumok 4. osztályában

A dolgozatom címében jelzett stilsztikai tananyag vizsgálatához a gimnáziumok és szakközépiskolák 4. osztályos tankönyvét vettem alapul. A könyv Csicsay Károly és Uzonyi Kiss Judit munkája. A középiskolai anyanyelvi tantervben (2010) már külön tananyagként szerepel a stilsztika mint nyelvészeti diszciplína. Az Országos Pedagógiai Intézet magyar fordításban is kiadta a magyar nyelvi művelődési sztenderd 3. és 4. osztályos anyagát, amelyben a tananyag és a kompetenciák szerepelnek (2011).

A 4. osztály stilisztika anyaga a következő:

Stilisztika – az írott és a beszélt stílusrétegek: A stílus, a nyelvi stílus és a stílusréteg fogalma. Stílusárnyalatok. A stílus szerepe a mindennapi nyelvhasználatban. A funkcionális stílusok felosztása.

A beszélt nyelvi stílusok. A beszélt stílusrétegek: a társalgási, a közéleti és a szóközi stílus.

Az írott stílusrétegek: a tudományos stílus, a tudományos stílus műfajai (tanulmány, cikk, elmélkedés, előadás, vitacikk, jellemzés, recenzió, kritika, használati utasítás); a hivatalos / hivatali stílus, a hivatalos stílus műfajai (jegyzőkönyv, protokoll, szerződés, bizonylat, igazolás, hirdetmény, értesítés, hír, jelentés, kérvény); a publicisztikai stílus, a publicisztikai stílus műfajai (riport, interjú, hirdetés, plakát, beszámoló, kommentár, vezércikk, karcolat). A szóközi stílus, a szóközi beszéd.

A szépirodalmi stílus. A szépirodalmi stílus jellemző jegyei (variabilitás); irodalmi műnemek – líra, epika, dráma és műfajok

A szöveg és stílus kifejezőeszközei: metafora, szinesztézia, megszemélyesítés, hasonlat, metonímia, szinekdoché allegória, szimbólum. Nem nyelvi kifejezőeszközök. Az interpunkciós jelek és a stílus.

A tankönyv első nagy fejezete hangtani ismeretekkel foglalkozik, amelyben a hangok esztétikai hatásával, az ún. szubjektív elemi hangszimbolikával ismerteti meg a tanulókat a tankönyv. Az elméleti anyaghoz kapcsolódó definíciók, magyarázatok többnyire szakszerűek. A nyelv hangzása című részben ugyan beszél a szerző a keménységről és a lágyaságról, de itt nem szakszerű a magyarázata, valamint hiányzik a hangsorhoz kapcsolódó jelentés szerepével való összekapcsolás: „Sokszor mondjuk egy nyelvre, hogy az lágy, a másik pedig kemény hangzású. A magyar a lágy hangzású nyelvek közé tartozik. Ez azzal magyarázható, hogy minden 100 hangból 41 magánhangzó, az 59 mássalhangzóból pedig minden negyedik zöngétlen. A mi nyelvünkben a lágy hangzást tehát a magánhangzók és a mássalhangzók arányos váltakozása okozza” (22. o.).

Ez a magyarázat azonban szakmailag nem pontos, ugyanis a magánhangzók és mássalhangzók aránya a nyelv zenei hangzását határozza meg. A lágyaságot a hangok képzési helye és képzésmódja adja (objektív elemi hangszimbolika).

Az anyag rész utolsó fejezetének a címe A beszédhangok expresszivitása. A hangok stilisztikai funkcióján kívül a beszéddallam, hangsúly, hanglejtés stilisztikai hatását is elemzi a szerző. A definíciót a következőképpen adja meg: „Az irodalomban a hanggal való kifejezést hangszimbolikának nevezzük.” (30. o.) Nem pontos azonban a szerző fogalommeghatározása, hiszen nem tér

ki arra, hogy milyen típusú hanghalmazokról beszélhetünk, valamint elmarad a hangsor és a jelentés összefüggésére való utalás, azaz hogy a jelentéssel konvergens vagy divergens lehet a hangzás. Pl. a *szeretet* szóban halmozódik a *t* hang, a szó hangsorában csak zöngétlen mássalhangzók vannak, mégis jó hangzású (eufonikus) a szó, mert a jelentése befolyásolja a hangok hatását. Ezt a hiányt pótolhatja az 5. és 6. gyakorlat, ha a tanári magyarázat kiegészíti a tankönyvi anyagot. De már a tankönyvszerzőknek is szólniuk kellett volna az eufónia (jóhangzás) és kakofónia (rossz hangzás) jelenségéről is, amely nemcsak a költői szövegek, hanem más szövegek, például a köznapi társalgás hangzását is meghatározza. Erénye a fejezetnek, hogy a szerző jó arányban közli az írott és a beszélt nyelvre vonatkozó ismereteket, amellyel a nyelvileg jól szerkesztett szöveg adekvát hangzási követelményeit is megfogalmazza, így ez a tankönyvi fejezet előkészíti a következő nagy fejezet, a stilisztika hangstiliztikai anyagát. A stilisztikai elméleti anyag megszilárdítását feleletválasztós gyakorlatok, valamint szógyűjtési feladatok segítik.

1. Döntsd el, hogy mit jelent a beszédhangok expresszivitása!
 - a. a beszédhangok változatosságát
 - b. a beszédhangok hangmagasságát
 - c. a beszédhangok érzelmi telítettségét
 - d. a beszédhangok képzési gyorsaságát

2. Állapítsd meg, hogy mivel foglalkozik a hangstiliztika!
 - a. a hangok képzésével
 - b. a hangok kategorizálásával
 - c. a hangok kifejező értékével
 - d. a hangok szavakba öntésével

3. Döntsd el, hogy minek nevezzük az irodalomban a hangokkal való kifejezési módot!
 - a. hangstiliztikának
 - b. retorikának
 - c. hangszimbolikának
 - d. melódiának

4. Keress olyan szavakat, amelyekben a hangok utalhatnak azok jelentésére!
5. Keress olyan szópárokat, amelyek lágy ill. kemény hangzásukkal ellentétes jelentést hordoznak!

4. A 4. osztályos tankönyv stilisztikai tananyaga

Az első rész a nyelvi stílus meghatározására vezeti rá a tanulót. A stílust a szó jelentésének magyarázata után a kommunikáció különböző tényezőivel kapcsolja össze a szerző (adó, címzett, kommunikációs helyzet, a megnyilatkozás célja, az alkotó egyénisége), majd megadja a stílus korszerű definícióját. Az anyagrészt tárgyalása a stiláris adekvátsággal zárul. A tankönyvi gyakorlatok részben a szövegértést segítik az önálló olvastatással, másrészt pedig a kreatív szövegalkotáshoz adnak témákat. A 9. osztályos tankönyv év eleji ismétléséhez hasonló módon integrált gyakorlatok zárják a feladatsort, amelyek a korstílusok felelevenítését szolgálják az irodalmi szövegeket és képzőművészeti alkotásokat használva fel indukciós szöveggént.

A következő rész, a hangstilisztika részben ismétlés, hiszen a tankönyv elején a hangtani fejezetben ezek az ismeretek már nagyobb részben elhangzottak. Kiegészíti azonban a szerző a hangtani fejezetben kimaradt hangszimbolikára vonatkozó ismeretekkel. Új szempont: az irodalmi szövegeken végzett feladatok, amelyek az irodalmi tananyaggal való integrációt biztosítják.

A szókészlet stilisztikai vizsgálata című fejezet a jelentéstani és lexikológiai ismeretekkel teremt kapcsolatot. A kreatív feladatok azonban nem egészen kapcsolódnak az előtte tárgyalt anyaghoz. A korábban tárgyalt stílusárnyalat fogalmát pedig megismétli a szerző a feladat instrukciójában. A feladat segíti a tanulókat abban, hogy megtanuljanak különbséget tenni az inadekvát és adekvát stílus között.

2. feladat „A stílusárnyalat (hangnem) a stílus azon sajátossága, melyben megnyilatkozik a beszélő lelkiállapota, a hallgatóhoz és a témához való személyes viszonya. Pl. semleges, kedélyes, fennkölt, finomkodó, humoros, bizalmas, fesztelen, választékos, durva (vulgáris) stb. Minősítsd a következő mondatok vastagon szedett szavainak stílusárnyalatát!

- a. A képviselők közül néhányan interpelláltak.
- b. A koporsót honatyák állták körül.
- c. Na, ez az adó biztosan megint a honatyák műve!**FELADATOKMOTITLAN**
- d. A *lelkesült* tömeg sokáig éljenezte a szónokot.
- e. Tüntesd már el a *vigyort* az *önelégült* *pofádról!*
- f. Persze hogy *kövér*, hiszen a nagyevők népes családjába tartozik.
- g. Nézd csak, azt a *pityókás* embert alig bírja megtámasztani a kerékpárja!
- h. Megcsinálom, ha *beleroppanok* is!
- i. Megcsinálom, ha *beledöglök* is!

- j. Sajnos otthon volt a *házisárkány* is.
- k. Olyan *gebe*, hogy az S méretbe is kétszer belefér!
- l. *Légiesen karcsú* nő lépett be az ajtón.

A 3. feladat olyan instrukciót tartalmaz, ami nincs egészen összhangban a korábban tanult ismeretekkel, ugyanis a stílusfestés kifejezés jelentését nem biztos, hogy tanári magyarázat nélkül pontosan értik a tanulók. Itt a szavaknak a különböző stílustípusokba illőségéről, illetve az informális és a formális közlésekkel való adekvátságáról van szó.

3. Alkoss mondatokat a következő szópárok felhasználásával, majd állapítsd meg, milyen szerepük van a szavaknak a stílusfestésben!

<i>haza</i>	<i>hon</i>
<i>ígér</i>	<i>kecsegtet</i>
<i>beszél</i>	<i>pofázik</i>
<i>halál</i>	<i>elmúlás</i>
<i>bejelent</i>	<i>bejelentést tesz</i>
<i>elmond</i>	<i>elrebeg</i>
<i>elmegy</i>	<i>elkotródik</i>
<i>elkér</i>	<i>elkunyerál</i>
<i>rossz szagú</i>	<i>bűdös</i>
<i>ellop</i>	<i>elcsór</i>
<i>tavasz</i>	<i>kikelet</i>
<i>bead</i>	<i>beadványt eszközöl</i>

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy nagy erénye a tankönyvnek, hogy a szerzők folyamatosan rámutatnak a nyelvi elemeknek a különböző szövegtípusokban, stílustípusokban, kommunikációs helyzetekben való adekvát használatára. A tanulók ugyanis sokszor nem tudják megkülönböztetni a beszélt és írott nyelvi szövegekben adekvát stílusértékű nyelvi elemeket, mivel a mintának tekintett média, valamint az általuk gyakran látogatott internetes csatornák szövegei folyamatosan rossz mintákat adnak számukra. Sajnos a különböző írott és szóbeli médiaszövegek, valamint az internetes ún. írott beszélt nyelvi műfajok (chat-, blog-, fórumszövegek stb.) – amelyeket a tanulók a tankönyvi szövegeknél valószínűleg többet olvasnak, és sokszor maguk is írnak – sem segítik őket a stiláris adekvátság elsajátításában. A házi fogalmazások és az iskolai dolgozatok bizonyítják, hogy a tanulók nem érzik a szóhasználati különbségeket, nem válogatnak a magyar nyelv gazdag szinonimatarából, és ugyanazokat, a többnyire szleng- vagy köznyelvi szavakat, kifejezéseket használják minden szövegtípusban. Még rosszabb a helyzet a nyelv állandósult kifejezéseinek használatával, de sokszor ezek megértésével is. A szólások, közmondások stiláris sokszínűsége

változatossá, szemléletessé teszi a közlést, ami igencsak elhalványult napjaink nyelvhasználatában. Ezen kíván változtatni a szerző *Az állandósult szókapcsolatok stilisztikai vizsgálata* című fejezetben leírtakkal és az ezt követő kreatív gyakorlatokkal.

A funkcionális stilisztikai elemzési módszer, amelyet részben a szerző is alkalmaz a nyelvi elemek stilisztikai értékének feltüntetésekor, a szövegben különböző szinteket emel ki. Az eddig elemzett tankönyvi részek a hangzás, a szójelentés szintjének stilisztikai értékét vizsgálták a szövegben. A mondat stilisztikai vizsgálata című fejezetet az elméleti szintaktikai ismeretek ismétlésével vezeti be a szerző *Az elméleti anyagban közli, hogy a kétféle mondat, a rendszermondat és szövegmondat közül a szövegmondat stilisztikai funkcióját vizsgálhatjuk, hiszen ezek szerepelnek a konkrét kommunikációs helyzetekben, míg a rendszermondat az absztrakt nyelvi szint része. A különböző korstílusokban és stílusirányzatokban is fontos szerepet betöltő szintaktikai szerkezetípusok stilisztikai funkciójának ismertetés nagyon fontos az irodalmi anyag oktatásában is. Pl. a barokk jelzős szerkezetei, a barokk, a klasszicista és a romantikus stílus körmondatai stb. A körmondatok stilisztikai értékének vizsgálatára Eötvös József, Mikszáth Kálmán, Petőfi Sándor, Babits Mihály műveiből vett szövegrészeket alkalmaz példaként a szerző. Ugyancsak itt tárgyalja a nominális és verbális stílust, amelyhez a szöveg szófajainak dominanciáját vesszük figyelembe. A szerző hangsúlyozza, hogy a stilisztikai értékelés megnevezésére nem a helyes–helytelen műszó-oppozíció a megfelelő, hanem az egyes nyelvi elemeknek a szöveg stílusában betöltött funkcióját kell szem előtt tartanunk. A stílusérték felismertetése kapcsán a feladatok egyikében elhangzik az is, hogy gyakran normasértés eredménye a stílus. A norma fogalmát azonban nem határozza meg, és ennek elmaradása a továbbiakban ismerethiányt okoz. Nem pontosítja a szerző, hogy milyen normáról beszélhetünk, holott ez az ismeret azért nagyon fontos, mert a tanulók egyéni kommunikációs megnyilatkozásaiban többnyire elmosódnak a határok a sztenderd, a szleng elemekkel tűzdelt beszélt nyelv, valamint a különböző nyelvi regiszterek (társalgási, hivatalos nyelvi szövegek stb.) különböző stílusértékű nyelvi elemei.*

Elemzési anyagként Parti Nagy Lajos *Hősöm tere* című regényéből vett részlet szerepel.

3. feladat: Olvassátok el a következő részletet Parti Nagy Lajos *Hősöm tere* című regényéből!

- a. Állapítsátok meg, milyen céllal sérti meg az író a köznyelvi normát és a mondat szerkesztés szabályait, és milyen hatást ér el ezzel!
- b. Írjátok ti is egy szabadon választott témáról olyan szöveget, amelyben a szándékos normaszegés hasonló célokat szolgál!

A következő részben a Stílusrétegek szerepel tananyagként. A közismert stílusrétegek, azaz stílustípusok elemzésekor a szerző a korábbi anyanyelv-tan-
könyvekben szokásos módon tesz különbséget a szóbeli és írásbeli stílustípus-
hoz tartozó szövegek között. Pozitívuma a könyvnek, hogy felhívja a tanulók fi-
gyelmét a nyelvi panelek, közhelyek, töltelékelemek és az ún. szójárások szóbeli
közlésekben betöltött funkciójára. A humor szerepének fontosságát is kiemelik
a szerzők, sőt felhívják a figyelmet arra is, hogy a társalgási stílusban merjék
a tanulók bátran használni a humor nyelvi elemeit. A társalgási stílus műfajai kö-
zött megemlíti a magánlevelet és a naplót. Ide nem ártott volna beiktatniuk egy
rövid részt a műfajok internetes megfelelőiről, az e-mailről, blogról, valamint
a fórumok, csevegőcsatornák stílusáról, az ún. írott beszélt nyelvi stílustípusok-
ról, amelyek egyébként jelen vannak a legtöbb tanuló mindennapi szövegértel-
mezési és szövegalkotó tevékenységében.

Részletesen tárgyalja a könyv a szónoki és hivatalos stílus műfajait. Azokat
a műfajokat részesíti a fejezet szerzője előnyben, amelyek mintát adnak a hi-
vatalos élet különböző szinterein való eligazodáshoz: kérvény, fellebbezés
stb. Korszerű ismereteket nyújt a tanulók számára a gyakorlatban alkalmazha-
tó életrajztípusok bemutatásával, amelyek között az Europass CV (életrajz) és
a motivációs levél külön figyelmet érdemel, hiszen a tanulóknak a szakképzett-
ségük megszerzése után majd ilyen típusú megfelelő tartalmú szövegeket kell
írniuk ahhoz, hogy elfogadják állásra jelentkezésüket, behívják őket állásinter-
júra. A sikeres kommunikációra ugyanis előre fel kell készülni. Ehhez nyújt se-
gítséget a feladatsor is. Hiányolom azonban a stilisztika fejezetben a különböző
műfajok stílusjellemzőinek bemutatását.

A következő fejezet médiakommunikációs ismeretei olyan fontos informá-
ciót tartalmaznak, amelyek a különböző műfajok sajátosságaira, a bennük rejlő
információ hasznos voltára, és a manipuláció veszélyeire is felhívják a tanulók
figyelmét. A kritikus olvasásra, a források kritikai kezelésére történő figyelemfel-
hívás egyben gondolkodásra nevelés is, ami nem hagyható ki a tanításból. A fel-
adatok közül az első a csoportmunkára, a véleménynyilvánításra, a vélemények
megvitatására ösztönzi a tanulókat.

1. Beszéljétek meg, az utóbbi időben hallottatok-e, olvastatok-e olyan hírt,
amelyik
 - később tévesnek bizonyult,
 - újságonként, csatornánként eltéréseket mutatott,
 - egyedi eset általánosítása volt.

A közéleti megszólalás, a véleménynyilvánítás, az információ meggyőző, manipulatív, megtévesztő voltának felismertetése az oktatás – és nem csak az anyanyelvi órákon! – nagyon fontos célja, mert ezzel elérhető, hogy a tanulók tudatos médiahasználóvá váljanak.

A fejezet következő részében a különböző médiaműfajokról esik szó. A szerző részletesen bemutatja az interjú különböző típusait: mélyinterjú, körinterjú, kritikai interjú, riport stb. Az elméleti tananyaghoz változatos, többnyire csoportmunkában elvégzendő feladatok kapcsolódnak. Például:

8. feladat: Össztűz! Sorsoljátok ki, ki lesz a kérdezett, a többiek kérdezzenek! Választhattok a következő témákból, de javasolhattok újat is!

- Mi az oka annak, hogy a kérdezett hozzáállásával rontja csoportotok teljesítményét, és valótlan állításokat híresztel a közös munkátokról, valamint a csoporttagok magánéletéről?
- Tudomásotokra jutott, hogy elmarad a szalagavató. A kérdezett az iskola igazgatója.
- Egy kutatóintézetből kikerültek az új, titkos kutatási eredmények. A kérdezett annak a laboratóriumnak a vezetője, ahol a kutatások folynak.

A publicisztikai és a kritikai műfajcsoportra vonatkozó legfontosabb elméleti tudnivalók között a cikk különböző típusait mutatja be a következő fejezet: elemző, problémafeltáró, vezércikk. Ezeket követi a kommentárok különböző típusainak ismertetése, pl. kommentár, jegyzet, glossza. A szerző kitér a médiaszövegek ízlésformáló feladatára, valamint felhívja a figyelmet a médiából áradó agresszióra is. Itt azonban hiányolom a stilisztikai ismereteket! Ehhez a részhez egyetlen szövegértést ellenőrző feladat kapcsolódik, amelyben a tanulónak össze kell hasonlítaniuk a lecke anyagában foglalt ismereteket, és táblázatba foglalni a kiemelt műfajcsoportok legfontosabb jellemzőit. Pl. Olvasd el A publicisztikai és a kritikai műfajcsoport című leckét, majd töltsd ki a táblázatokat!

A tankönyv a továbbiakban részletesen tárgyalja a televíziós műsorok típusait, azok jellemzőit is. Például a kulturális műsorok, hírműsorok, szórakoztató, sport-, film- vitaműsorok stb. Az elméleti anyaghoz ismét kapcsolódik szövegértési feladat:

1. A csoport minden tagja olvassa el a következő szöveget, majd közösen oldjátok meg a hozzá kapcsolódó feladatokat! *A szappanopera*
 - a. Hogyan neveztük stilisztikából azt a költői eszközt, amikor az előtag és az utótag (a jelző és a jelzett szó) látszólag egymást kizáró ellentétek összekapcsolása?

- b. A különböző csatornákon több szappanopera is műsoron van. Válasszatok ki közösen egyet, és beszéljétek meg: érvényesek-e rá a szappanoperákról olvasottak! Van-e valamilyen, az olvasottaktól eltérő sajátossága az általatok választott sorozatnak? Válaszokat példákkal igazoljátok!
- c. Vitassátok meg: érdemes-e mindennap ilyen műsorok nézésével az időt tölteni! Mi az, ami mellettük szól, és mi az, ami ellenük? Számoljátok össze a mellettük és az ellenük felhozott érveket, és állapítsátok meg, merre billen a mérleg nyelve?

A médiaanyag tárgyalását egy feleletválasztós teszt zárja. Sajnálatos módon a stilisztikai tudnivalókról esik a legkevesebb szó az egyes alfejezetekben, pedig a stíluskompetencia kialakításában fontos szerepe lenne a médiaműfajok grammatikai, jelentéstani, szóhasználati, szövegszerkesztéssel kapcsolatos stilisztikai jellemzői megismertetésének is. Az elméleti anyag mennyiségéhez viszonyítva aránytalanul kevés a feladatsor, és nem eléggé változatosak a feladatok. A fejezet végén összefoglalás található, amely azonban nem tér ki minden fontos tárgyalta anyagrésze.

A stilisztikai fejezet utolsó részében kapott helyet a szépirodalmi stílus jellemzőinek ismertetése. Korszerű ismereteket tartalmaz a fejezet, és helyet kapott benne az egyéni stílus, egy szerző egyazon művének szövegvariánsaira való utalás is, amely arra hívja fel a tanulók figyelmét, hogy az alkotó a stíluselemek módosításával hogyan ér el a szándékának megfelelő stílushatást.

Feladat: József Attila *Ars poetica* című költeményének egy korábbi és a végleges változatának néhány versszakát írtuk egymás mellé. Keresd meg a változtatásokat, és vizsgáld meg: a te véleményed szerint milyen tartalmi és stilisztikai következménnyel jártak!

A nyelvi és irodalmi ismeretek integrációja a tankönyvben természetesen a legerősebb a szépirodalmi stílus nyelvi kifejező eszközeinek szövegbeli funkcióját vizsgáló tananyagban. A költői képek bemutatásakor emlékeztet a szerző arra is, hogy a magyar nyelvben nemcsak költői képek vannak, hanem a köznyelv is sok képes kifejezést tartalmaz. Visszautal a 3. osztály szemantikai ismereteire, amelynek tárgyalásakor a tanulók megismerkedtek a jelentésátvitel fogalmával, a poliszém szó jelentéstartományának metaforikus és metonimikus jelentésváltozás révén létrejött egymással összefüggő jelentéseivel. A költői képezonban egyedi asszociációkon alapul, ezért rejtvény, aminek a jelentését meg kell fejteni, amire már Babits is rámutatott. A szóképek tipológiájának a hasonlósági és érintkezési társítás alapja.

A metafora meghatározásában azonban átveszi a korábbi tankönyvek szakzerűtlen magyarázatát, ami félrevezeti a tanulót, és megnehezíti a metafora felismerését a szövegben:

„A metafora a leggyakrabban használt költői kép. Alapja két dolog között meglévő külső vagy belső, ritkábban funkcióbeli hasonlóság. A metaforákat mint összevont hasonlatokat tartja számon a szakirodalom. Azt is mondhatnánk, hogy a metafora egy ki nem mondott hasonlat, hiszen a két összehasonlított dologból kimaradt az első, amelyhez hasonlítottak valamit vagy valakit. Pl. *A lenyugvó Nap fénye olyan volt, mint egy arany palást.* Ha ebből kihagyjuk az első részt, amihez hasonlítottunk, akkor metafora lesz belőle. *A lenyugvó Nap fénye.*”

A metaforában azonban nem a hasonlítás, hanem az azonosítás a lényeg, azaz a metafora két pólusa közötti hasonlóságon alapuló azonosítás.

A tankönyvi fejezetben a továbbiakban az alakzatok legfontosabb típusairól esik szó, amelynek elemzését, valamint a tankönyv végén található fogalomtár és a tankönyvi magyarázatokkal való összhangját egy másik tanulmányban elemzem.

5. Összegzés

Az elemzett IV. osztályos középiskolai *Magyar nyelv* tankönyv stilisztikai anyagának minden egyes fejezete kapcsolatot teremt a korábbi években tanult grammatikai, szemantikai, szövegtani és más elméleti ismeretekkel, így nemcsak a különböző anyanyelvi irodalmi és nyelvtani ismeretek integrációját szolgálja jól, hanem egyúttal az érettségire való felkészülést is segíti. Az irodalom és nyelvtan integrációjának különösen a tankönyvi gyakorlatokban és a gyakorló órákon van nagy szerepük. (Vö. A. Jászó 1997) A funkcionalitás végigkíséri az egész tankönyvet. A szerzők a szöveg minden szintjének nyelvi elemeit vizsgálják a hozzájuk tartozó legfontosabb elméleti anyag leírásával – ami egyúttal a korábbi évek tananyagának ismétlése, majd ezek stilisztikai funkcióját, stílusértékét értékeli részletesen. Életszerű, változatos feladatok és gyakorlatok, valamint a tanult irodalmi szövegek mint indukciós anyagok segítik a sokoldalú ismeretsajátítást, és a stilisztikai kompetencia fejlesztését. A multimedialitás követelményeinek is eleget tesz a tankönyv. (Vö. V. Raisz 2013) Optimális mértékben tartalmazza a verbális és nem verbális kódrendszert, amely megfelel a tanulók életkori sajátosságainak. A tanulók képi fantáziájával, vizuális látásmódjával adekvát módon szerkesztett tankönyvi anyagok segítik az ismeretek bevésését. Az elemzésben említett néhány szakmai hiba kijavítása után a tankönyv még jobban alkalmazható lesz az oktatásban.

Irodalom

A. Jászó Anna (1997). *Az integráció a magyartanításban*. In Nyr. <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1244/124407.htm> (Letöltve: 2013. okt. 17.)

Adamikné Jászó Anna (2000): Minden mindennel összefügg – Az integrációról avagy az integrált tanításról. *Módszertani Lapok*. Magyar 2, 121–127. p.

Állami oktatási program 2011. Magyar nyelv és irodalom (műveltségterület: Nyelv és kommunikáció) Melléklet ISCED 3A. Értékelte és jóváhagyta a Magyar Nyelv és Irodalom Központi Tantárgybizottság. Bratislava: Országos Pedagógiai Intézet.

Benkes Zsuzsa–Petőfi S. János (1996): *A szövegelemzéskor felhasznált 'háttérismerekek' feltárásnak kreatív módja*. Tájékoztató. Szemiotikai Szövegten 9.

Katona Edit (2012): Grammatikai-stilisztikai ismeretek tanítása és a kompetenciák összefonódása. *Hungarológiai Közlemények* 2012/4. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
<http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350-2430/2012/0350-24301204018K.pdf>. (Letöltve: 2013. okt. 13.)

V. Raisz Rózsa (2013): Egy ének-zenei tankönyv mint multimediális szöveg. In Eöry Vilma (szerk). *Acta Academiae Agriensis Nova series*, Tom. XL. Sectio Linguistica Hungarica. Rger: EKF Líceum Kiadó, 72–79. p.

Szabó Zoltán (2006): A stíluskompetencia szövegstilisztikai megközelítésben. In Gecső Tamás (szerk.): *Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 326–329. p.

Szikszainé Nagy Irma (2007): *Magyar stilisztika*. Budapest: Osiris.

Vizsgált tankönyvek

Bolgár Katalin–Bukorné Danis Erzsébet (2012): *Magyar nyelv 8. osztály*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Csicsay Károly–Uzonyi Kiss Judit (2012): *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák IV. osztálya számára*. Bratislava: Terra Kiadó.

MONOGRAPHIAE COMAROMIENSES 14.

Strédl Terézia

Inkluzív pedagógia

avagy a gyógypedagógiáról másképp

UNIVERZITA J. SELYEHO – SELYE JÁNOS EGYETEM

Két elméleti megjegyzés a mondattan tanításához

Vörös Ottó

Hozzászólásom témájának megválasztását két tényező is motiválta. Egyrészt aktív életemben a felsőoktatásban a tanárképzésben több mint harminc évig tanítottam a leíró magyar mondattant, így a megszerzett tapasztalat most már kötelezhet arra, hogy tanulságait mások számára is összefoglaljam. Másrészt az a tény, hogy az oktatás fejlesztésével foglalkozó nemzetközi szervezetek által kidolgozott felméréseknek egyik fontos (talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy központi) eleme lett a szövegértés, azt a gondolatot keltette bennem, hogy a mondattani ismeretek tanítását ebből a szemszögből is át kell gondolnunk. Ezt persze nem azért kell megtennünk, hogy a vizsgálatok nemzetközi rangsorában előrébb kerüljünk, hanem azért, mert a sikeres tanulásnak a szövegértés az alapja. Az az ember, aki felnőtté válása utolsó szakaszáig nem birtokolja a nyelvi kódok dekódolásának akadálytalan képességét, egész életében nyelvi hátránnyal élhet, sőt ezt a hátrányt örökítheti is. A kérdés bővebb kifejtésére itt most nincs időnk. A fenti értelemben nyelven azt az első nyelvet értem, amin végbemegy a társadalmi szocializáció. Térségünkben ezt anyanyelvnek szokás mondani. Ezen a helye hozzá kell tennünk, hogy a szövegértésnek az első nyelvi/anyanyelvi mondattanban való grammatikai megalapozása alapvető segítség ahhoz, hogy ezek a képességek a második, harmadik nyelv tanulása során is könnyebben kialakuljanak. Ezen gondolatok jegyében fejtem ki a címben ígért két megjegyzésemet.

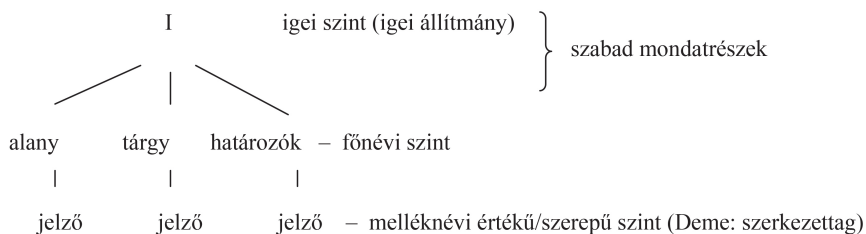
1. Előadásom alapjául a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák 3. osztálya számára kiadott Magyar nyelv című tankönyv mondattani fejezetei szolgálnak. Mivel az anyanyelvi tantervek által előírt tananyagok iskolai szakaszokban ismétlődő egységeiben azok elrendezése koncentrikus, megnéztem elődjét, az alapiskola 7. osztálya számára 2011-ben kiadott könyvet. Erről most részletesebben nem szólnék, azonban a következő kiadások előkészítésekor ajánlanám, hogy a szerzők fejezetenként egyeztessék a tananyagot és a használt fogalmakat is (pl. képes helyhatározó, értelmező stb.).

A továbbiakban az alapiskolai tankönyvvel nem foglalkozom. Ugyancsak nem célom a vizsgált tankönyv egészének értékelése. Azonban a benne szereplő mondattani tananyagok kiválasztását korszerű, jó szemléletűnek tartom. Terminológiája, az egyes terminusok meghatározásai részben tükrözik azt, hogy a szerzők figyelembe vették a hagyományos nyelvtan megújítási törekvéseit,

és többé-kevésbé sikerrel alkalmazták is. Taníthatóságának sikere viszont azon múlik, hogy a magyartanárok módszertanilag hogyan készülnek fel rá. Jónak tartanám, ha a pedagógiai intézet szervezne ebben a témában módszertani konferenciát, esetleg területenként konferenciákat. Így talán azt is el lehetne érni, hogy a kollégák egy részének a nyelvtan tanításához való viszonya megváltozzon. Ha a nyelvtanórát nem tartják meg, akkor hiába van jó tankönyv a gyerekek kezében. A példaanyaggal és módszertani kérdésekkel a továbbiakban nem foglalkozom.

2. A tankönyv egy tananyagáról mondott, részben dicsérő megjegyzéseim után ellentmondásnak látszik két kritikai jellegű elméleti fejtegetésem. Ez azonban nem a tankönyv szerzőinek szól csupán, hanem annak, hogy a magyar nyelvű közoktatás számára összegezni kellene az akadémiai nyelvtan megjelenése óta eltelt mintegy fél évszázad leíró nyelvtani kutatásait, tanulságaiból pedig ajánlásokat kellene tenni a tantervi programok készítői és a tankönyveket írók, szerkesztők számára is.

2.1. Első megjegyzésem a mondattani fejezet bevezetésének tekinthető leckét érinti, amely a mondat fogalmához kapcsolódva a mondat szerkezetét tárgyalja. Ebben a közoktatási hagyományoknak megfelelően mondja, hogy a mondatnak két fő része van: az *alany* és az *állítmány*. Ennek vitatása Károly Sándortól (1970), majd alapos elemzéssel és indoklással Deme Lászlótól (1971) negyven éve ismeretes a nyelvtudományban. A szombathelyi Magyar Nyelvészeti Tanszéken 1975 óta az igei állítmányú mondatok esetében azt tanítottuk, hogy a mondat szó szerkezeti viszonyláncának építkezésében minden kapcsolat kiindulópontja az állítmány, és egyedül az. A névszói állítmányú mondat esetében kissé bonyolultabb a dolog. Erre később kitérek. A kétpólusú mondat szemlélettel a tankönyvben az is a baj, hogy a gondolkodó tanuló számára ez ellentétes a szó szerkezettani ismeretekkel. Nézzük ezt meg egy elképzelt rendszermondat példáján:

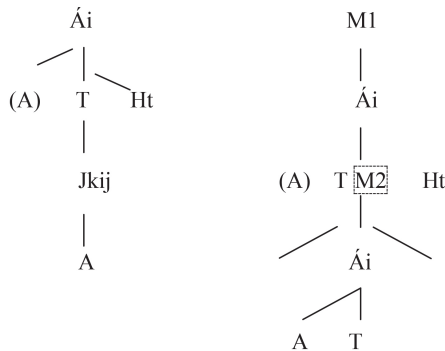
Behelyettesítve: *A szorgalmas diák magyar nyelvtant tanul a meleg szobában.*

Ha a főnévi szint szó szerkezetét nézzük, miért volna grammatikailag magasabb értékű a *diák tanul*, mint a *nyelvtant tanul* és a *szobában tanul*. Ezzel szemben érvként szokták felhozni, hogy az ige ragozása utal az alanyra, azaz korrelál-

ció valósul meg. A határozott vagy általános ragozás (alanyi, tárgyias) nincs korrelációban a tárggyal? Vagy az igekötős ige nincs korrelációban a határozóval? Mellesleg a tankönyv is megjegyzi, hogy a „lesüllyedt”, ún. „szerkezettag alanyt” másként kell értékelnünk. Szerintem a mondat szerkezetben a kommunikáció sajátos fejlődése során keletkezett igeneves szerkezetek éppen azon alapulnak, hogy az igenév az alatta levő szerkezettagokkal úgy viselkedik, mint általában az ige. Ezért az egyszerű mondat szó szerkezeti láncában egy újabb mondat szerkezet jelenik meg újabb főnévi, majd ha kell, szerkezettagi elemekkel. Ez csak az ige egyeduralmodó szófaji természetével, kizárólagos mondat szerkezetet építő szerepével magyarázható. Éppen ez az oka, hogy szükség esetén a túl hosszú igeneves szerkezetet tartalmazó mondatot a kommunikációs szerep változása nélkül alárendelő összetett mondattá változtathatjuk. Nézzük meg ezt egy példán!

Az anyám sütötte kalácsot a barátaimmal ettük meg. > Azt a kalácsot, amit anyám sütött, a barátaimmal ettük meg.

A két mondat szerkezete:

Felteszem a kérdést: Vajon mi a különbség az első mondat szerkezetes alanya, és a második mondat alárendelő részének „fő mondatrészi” alanya között? Szerintem mindkettőben egy igei természetű szó alárendelt szó szerkezeti tagja van.

2.2. Mint korábban említettem, a névszói, illetve a névszói-igei állítmány esetében az előbb felvázolt gondolatmenet nem ilyen egyértelmű. Először is azt szögezem le, hogy ez nem két állítmányfajta, hanem egy. Előadásaimon „névszói típusú állítmánynak” neveztem. A továbbiakban nevezhetjük egyszerűen és összefoglalóan névszói állítmánynak. Ennek ugyanis van egy paradigmásora, amelyben a létige mint segédige (van, vannak) a harmadik személyben (kijelentő mód, jelen idő) 0 morféma formájában „jelenik meg”. Ugyanúgy, mint az általános igeragozás kijelentő módú, jelen idejű, harmadik személyű személyragja vagy a jelen idő jele. A jelzett problémát a mondat szerkezetében

az okozza, hogy a mondat második szintjén mind az alany, mind az állítmány alatt megjelennek vegyesen főnévi és melléknévi, illetve szerkezettag értékű elemek. Deme ezt úgy oldja fel, hogy azt mondja, a szerkezettagok nem mondatrészek, ezért hiába közvetlen bővítményei az állítmánynak, egy szinttel lejjebb vannak. Az alanyt pedig itt is az állítmány alá helyezi, ahogy az ige esetében teszi. A terminológiában a Deme László 80. születésnapjának tiszteletére rendezett előadáshoz fűződő párbeszéd igyekezett helyre tenni a jelentkező ellentmondásokat azzal, hogy ezt a névszói állítmányt tekintsük „*grammatikai igének*”. Ezt a tudományos gondolkodás és az egyetemi oktatás számára talán el is tudnám fogadni, azonban a középiskolában már nehezen kezelhetőnek tartom. Inkább azt tételozném fel, hogy a névszói állítmányú mondat kétpólusú, azaz itt az alany valóban korrelatív viszonyban van az állítmánnyal. Például a szövegmondatban főnévi állítmány esetén az alany–állítmányi viszony megfordítható:

Az az ember az apám. ⇔ Az apám az az ember.

A kérdés eldöntését módszertani szakemberekre bízom.

3. Második megjegyzésem az értelmező jelző fejezetéhez köthető. A tankönyv itt is követi a hagyományt, ami szerint a jelzők egyik fajtája az értelmező. Erről itt azért is szívesen szólok, mert ma még szerencsére itt Komáromban él egykori kedves kollégánk, Jakab István¹, aki lassan fél évszázada fogalmazta meg, hogy az értelmező nem jelző, hanem mellérendelő szószerkezetként értelmező (esetleg magyarázó? V.O.) utótagú szókapcsolat. Erről akkor Károly Sándorral tartalmas vitát is folytatott. Jakab tanár úr véleményét talán jó volna először a szlovákiai tankönyvíróknak figyelembe venni. Most ehhez szeretnék hozzájárulni azzal, hogy némileg módosítanom, illetve pontosítanom Jakab István véleményét.

3.1. Kezdeként leszögezem, hogy az értelmező szerintem sem jelző, sőt azal is megtehető, hogy amit a tankönyvek ide sorolnak, annak egy része ugyan jelző, de nem értelmező. Ebben az alábbiakban Jakab Istvánnal is vitatkozom.

3.1.2. Először nézzük azt, amiben nincs vitám a szerzővel! Ha egy értelmezős szerkezet mindkét tagja azonos szófajú, általában főnév, akkor nem lehet alárendelő viszonyról beszélni, hanem logikai értelmezés, magyarázat történik. A két tag azonos, mellérendelő, halmozott mondatrész (kollégánk, Jakab István; apám, József Áron). Ezt Jakab István részletesen elemzi és igazolja.

3.1.3. Abban azonban vitatkozom Jakab Istvánnal, hogy ha a hátra vetett mondatrész melléknév, akkor azt a hátra vetett szerep főnevesíti, így besorolható lesz a fenti példák közé. Indoklásának sarkköve, hogy ilyen esetben a melléknév főnévi toldalékot vesz fel, ettől alkalmilag szófajt vált.

1 Jakab István ezen írás szerkesztési munkálatai alatt, 2013. november 23-án hunyt el (a szerk. megj.).

Véleményem szerint azzal, hogy egy mondatrész elhagyja kötelező (?) szórendi helyét, nem vált szófajt. A hátra vetett jelző megmarad jelzőnek, még pedig olyanak, amilyen a jelzett szó előtti helyzetében lenne. A szokásos példa (*Ettem almát, pirosat*) *pirosat* eleme ugyanolyan minőségjelző, mint a „*Piros almát ettem*” mondatban. A jelzett szó főnévi tagjának felvételére pedig nagyon egyszerű magyarázatunk van. A magyar minőségjelzős szerkezet nyelvtörténeti okból azért jelöletlen, mert kötött a szórendje, azaz közvetlenül a jelzett szó előtt áll. Azonban ha erről a szórendi helyről a kommunikációs körülmény eltávolítja, akkor azzal jelzi a szó szerkezeti összetartozást, hogy melléknévként is felveszi a főnévi alaptag ragját. Ettől azonban nem lesz értelmező, hanem csak egy hátra vetett minőségjelző.

4. Az elhangzottak alapján talán megalapozott lehet az a korábbi véleményem, hogy érdemes volna megvitatni anyanyelvi grammatikánk tananyagba rendezett változatát.

Irodalom

- B. Fejes Katalin (2002): *A tankönyvszöveg szintaktikai jellemzői*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Deme László (1971): *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly Sándor (1970): *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Keszler Borbála szerk. (2000): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Pléh Csaba (1998): *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest: Osiris Kiadó.

Az elemzett tankönyv

- Uzonyi Kiss Judit, PhD.–Csicsay Károly (2012): *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 3. osztálya számára*. Bratislava: Terra vydavateľstvo.

(Női) identitás és nyelv az irodalomoktatásban

Kusper Judit

Amikor olvasni kezdünk, szükségszerűen belépünk egy olyan rendbe, rendszerbe, amit – ilyen vagy olyan okból – felkínálnak nekünk: az adott művet kinyomtatták, terjesztik, netán tanítják is, értelmezéseket olvashatunk róla, valaki ajánlja stb. Ezek mind a kánon vagy kánonok létét feltételezik, valamilyen mérce, elvárásrend, közös tudás felé terelve az olvasót. Szegedy-Maszák Mihály szerint „a kánon a hagyomány terméke, elvárások intézményesedett nyelvtana, meghatározza, hogy milyen kulturális termékeknek van meg nem kérdőjelezhető értéke valamely értelmező közösség számára”. (Szegedy-Maszák 1995, 76–89)

Napjaink tankönyvkínálatát böngészve felvetődik a kérdés, milyen helyet foglalnak el maguk a tankönyvek a kanonizációs folyamatban és a kánonban, milyen szerepe van a kánonnak a kultúrában, s egyáltalán a női irodalomnak, a női identitásnak van-e helye a kánonban. E kérdésekre igyekszem válaszokat keresni, remélve, hogy éppen a sokszínűség és a kanonikus mozgások dinamikája segítségünkre lehet. Maga a kánon funkcióját tekintve lehet materiális kánon, azaz művek összessége, listája, vagy jelentéskánon, mely meghatározza a művek értelmezéséhez szükséges keretrendszert, sok esetben ideológiát.

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan működik napjainkban a kánonok identitásképző ill. -erősítő szerepe, érdemes áttekinteni azt a kánonstruktúrát, melyet az 1996-os marbachi Kánon-konferencián és a konferencia anyagából készült *Kanon Macht Kultur* című kötetben fektettek le. (Szajbély 2000, 183–188) Ennek alapján a kanonikus rend négy összetevőből áll: megkülönböztethetünk nyílt kánont, nyílt ellenkánont, lappangó kánont és negatív kánont. A nyílt kánon irodalmunknak mindig azon része, mely „egy adott időszak meghatározó, alapjait tekintve iskoláskönyvekben lefektetett és egyéb eszközök által szintén terjesztett kánonját jelenti”. (Szajbély 2000, 184) Láthatjuk tehát, hogy a mindenkori korpusznak mindig ez az a része, amely a legtöbb emberhez eljuthat, azaz közös tudásunkká válhat, ugyanakkor ez a legérzékenyebb is, hiszen többé-kevésbé ki van szolgáltatva a különböző hatalmi pozícióknak, elvárásrendeknek. Egyrészt tehát tartalmaz egy igen jelentős materiális korpuszt, mely kiterjed a klasszikus irodalomra és a folyton változó kortárs művekre, másrészt ezek értelmezési stratégiáira. (A klasszikus művek esetében, úgy vélem, mindig jelentősebb az értelmezési stratégia változtatásának lehetősége, ennek hiányában

a klasszikus művek egy idő után „túlkanonizálttá” válnak, míg a kortársak esetében eleve a materiális kánon létrehozása is egyfajta értelmezői kánon terméke.) A nyílt kánon így uralkodó kánonná válhat, kijelölheti az irodalmiság kritériumait, s minden, ami nem felel meg az elvárásainak, a kánonon kívül marad.

Ezt a struktúrát borítja fel valamelyest a nyílt ellenkánon, mely – ahogy neve is mutatja – „a nyílt kánonnal szemben fogalmazódik meg” (Szajbély 2000, 185). Olyan értelmezői közösségek hozzák létre, amelyek a nyílt kánon nem tartják aktuálisnak, sem korpusza, sem értelmezői rendszere szempontjából, ezért alternatív ellenkánont állítanak fel nem titkoltan azzal a szándékkal, hogy a nyílt ellenkánon előbb-utóbb leválthatja a nyílt kánont. Identikus érdekessége, hogy saját értelmezői körén belül mindig is nyílt kánonként tekintenek rá. A magyar irodalomtörténetben is számos példát találunk a kánonstruktúra ilyen jellegű „ikeresedésére”, elég csak a 18–19. század fordulójára gondolnunk (fentebb stíl vs. populáris regiszterből táplálkozó romantika) vagy az 1980-as évek népi és urbánus szembenállására.

A kánonstruktúra harmadik tagja a lappangó kánon, mely kívül esik a nyílt és a nyílt ellenkánon körén, viszont minden ide tartozik, ami kedves az olvasónak, népszerű, szórakoztató, a negatív kánon pedig azon művek csoportja (itt már értelmezői kánonról aligha beszélhetünk), melyeket a kánonstruktúra minden szintje elutasít és elítél.

Láthatjuk, hogy maga a tankönyv a nyílt kánon részeként értelmezendő, egyszersmind a nyílt kánon letéteményese és hordozója, ezáltal elfogadott művek és értelmezések tárhelye, melyek identitásképző és -erősítő funkciója igen jelentős, hiszen ami a tankönyvben van, az a közös tudás része (különösen igaz ez az irodalmi művekre, melyek egyébként is felkínálják magukat a memorizálásnak, megtartásnak és továbbörökítésnek), akár generációk számára is kínálhatja ugyanazokat a tudáselemeket, különösen akkor, ha kicsi benne a változás, az elmozdulás. Megmutatja a mindenkori olvasó számára, hogyan épül fel a kulturális emlékezet, melyek azok az elemek, amelyekre érdemes emlékezni, amik valamilyen okból jelentősek lehetnek számára. A magyar irodalomkönyvek hagyományában – láthatjuk – igen kicsi a korpuszbeli változás, s ez egy komoly dilemmához vezethet el bennünket: ezek szerint a nők nem írnak irodalmat.

Számos tankönyvet lapoztam át, kerestem a női szerzőket, ám a kép nagyon nehezen állt össze: míg az olvasók hozzávetőleg fele nő, addig a szerzők között alig-alig bukkan fel egy női író, pedig – ha már a tankönyv az identitásképzés igen komoly és súlyos feladatát hordozza – a női identitás szempontjából nem mellékes, hogyan is képződik ez az identitás. Álljon itt néhány példa: a Horgas Béla–Levendei Júlia által írt *Irodalom IV.* (Horgas–Levendei é.n.) tankönyvben egyetlen női szerző sem bukkan fel, holott – a függelékkel együtt – 55 szerzői

névvel találkozunk, s legalább a kortársaknál teremthettek volna arra lehetőséget, hogy közülük női szerzőkkel is megismerkedjenek a diákok. A Gintli–Schein-féle tankönyvcsalád valamivel jobban teljesített e téren: a 14–15 éveseknek szánt könyvben (Gintli–Schein 1997) három oldalt szentelnek Szapphónak és a Leszboszi dalköltészetnek, míg a 15–16 éveseknek szánt tankönyv (Gintli–Schein 1999) Emily Brontë *Üvöltő szelek* című regényét tárgyalja. (Érdekes és érdekes lehet megjegyezni, hogy míg az angol romantikával foglalkozó fejezet minden szerzője csak családnevével szerepel, addig Emily Brontë mindkét nevével – igaz, két testvére is író volt, ám ezt a logikát ezek szerint nem érvényesítették Percy Bysshe Shelley esetében, aki csak Shelleyként szerepel, holott felesége, Mary is író volt.)

A tankönyvek után megvizsgáltam az irodalomoktatásban napjainkban legismertebb kézikönyveket, ám az eredmény itt sem volt igazán boldogító: az *Irodalomtanítás az ezredfordulón* (Sipos 1998) Nemes Nagy Ágnesről közöl egy tanulmányt Honti Mária tollából, majd ugyanezt a tanulmányt közlik újra a 2006-os *Irodalomtanítás a harmadik évezredben* (Sipos 2006) című könyvben – egyéb női írókkal nem is foglalkoznak. Igaz, a kötet szerzői, a tanulmányírók között 20 nővel is találkozhatunk – a 101-ből.

Ekkor már igen nehéznek bizonyult feltett kérdésem megválaszolása, s egyre markánsabban kirajzolódott, hogy nehéz lesz a tankönyvek által közvetített / felkínált női identitásról írni női szerzők nélkül. S ekkor bukkantam rá az *Irodalmi ikerkönyvekre* (Tóth–Valaczkza 2006). Bár elsődleges szándékom szerint csak a középiskolás korosztályt megszólító könyvekkel szerettem volna foglalkozni, e könyvcsalád, mely a felső tagozatos diákokat szólítja meg, éppen azt kínálta, amit nagyon szerettem volna megtalálni: korosztály-specifikus szövegeket, emellett szöveggyűjteményében fiúkat és lányokat megszólító műveket. Maga a tankönyv ugyan részben a klasszikus felépítést követi, mégis teret enged néhány kortárs műnek is – női szerzők tollából: az 5. osztályosban J. K. Rowling *Harry Potter*éről olvashatunk, 6.-ban Christine Nöstlingertől *A cseregyereket*, majd 8.-ban Szabó Magdától a *Für Elise*-t.

Az igazi csemegét az *Olvasmányok lányoknak / Olvasmányok fiúknak* (Tóth–Valaczkza é.n.) című szöveggyűjtemények rejtik. A 7. osztályosoknak írt *Olvasmányok lányoknak* (Tóth–Valaczkza 2005) kötetben 30 olvasmánnyal találkozunk, ezek közül 14 szerzője nő. (Pl. Gaby Schuster, Dénes Zsófia, Zrínyi Ilona, Nagy Katalin, Hervay Gizella, Virginia Woolf, Kertész Erzsébet, Lois Lowry.) Így, hogy már női szerzőkkel is találkozunk, újabb kérdéssel, problémával kell szembesülnünk, hiszen már nemcsak az a kérdés, hogy beszélhetünk-e női írókról, hanem az is, hogyan. Egyrészt szembetaláljuk magunkat „női” fogalmát körülölelő sztereotípiával: ami nőies, az könnyed, komolytalan, bájos, természetes, érzelmes,

érzéki, logikátlan, kaotikus, azaz – értéktelenebb is. Ha „betévednek” a női írók az irodalomba, csak ezen lekicsinylő sémák alapján, vagy költő- / írófeleségként, vagy műfaji megkötéssel (pl. szerelmes regény írója, melyben az idős mogorva férfi szívét a fiatal, naiv lány fogja meghódítani – ahogyan az angol romantika óta a szerelmes regények receptje íródik) kerülhet be a kánonba, vagy legalább a kánon peremére, hiszen többnyire nem is műveiről, sokkal inkább a személyéről beszélnek.

A probléma tehát továbbra is probléma maradhat, hiszen a női olvasók számára nem marad nyelvi és archetipikus minta, sőt, tulajdonképpen maguk az archetipusok is eltűnőben vannak – pedig valahol még megvoltak, például a mesékben, melyek továbbörökítése elsősorban női feladat lehetett. Éppen ezeket az archetipusokat tudná felkínálni a női irodalom az olvasói számára, azokkal a kérdésekkel és problémákkal, lelki-testi rezdülésekkel együtt, amit nem lehet megkapni a férfiak által írt szövegekből, különösen azokból, akik már évtizedek óta szolgálnak kötelező olvasmányként a felnövekvő generációk számára.

Mit kínálhat hát egy jó tankönyv vagy szöveggyűjtemény? A már említett ikerkönyvek 8. osztályt megszólító szöveggyűjteményének *Olvasmányok lányoknak* oldala nagyszerű válogatás, s kiemelendő, hogy e válogatás nem csak a szerepminták alapján történik meg. A 35 szöveg közül 14-nek van női szerzője, de talán ennél is fontosabb, hogy már a címben is implikált odaképzelt női olvasó, akit nem tartanak szellemileg kiskorúnak, mindvégig jelen van. Marlo Morgan *Vidd hírért az igazaknak* (Tóth–Valaczka 2006b, 30) című művének részlete a természet és az ember szoros, már-már misztikus kapcsolatát tárja elének; a történelemmel foglalkozik Spiegelman *Maus* (Tóth–Valaczka 2006b, 7) című képregénye, Orwell *1984* (Tóth–Valaczka 2006b, 48) című regénye vagy Müller Péter Sziámi *Besúgók és provokátorok* (Tóth–Valaczka 2006b, 53) című dalszövege. Mind a szövegek nyelvisége, mind a műfajok (képregény, dalszöveg), mind a provokatív és aktuális témák nagy szerepet játszanak abban, hogy e művek valóban megszólítsák az őket olvasókat. Az apa-lánya kapcsolatot boncolgatja Tóth Eszter *Apu* (Tóth–Valaczka 2006b, 39) című írása, majd az identitásproblémás lány jelenik meg Simone de Beauvoire *Egy jóházból való úrilány emlékei* (Tóth–Valaczka 2006b, 57) című írásának részletében. A humor jelenik meg Tandori Dezső *A versreszelő* (Tóth–Valaczka 2006b, 18) című leleményes képversében és Edward Lear *A Lábujjavesztett Kekmóc* (Tóth–Valaczka 2006b, 72) című nonszenszében. Nem maradhat ki a szerelem és a romantika – természetesen a sztereotípiákra is kell áldozni. Olyan méltán népszerű művekből olvashatnak részleteket, mint Charlotte Brontë-től a *Jane Eyre*, Jane Austentől a *Büszkeség és balítélet*, mellőle – remek intertextusként – nem maradhat el Helen Fielding-

től a *Bridget Jones naplója*, majd egy kortárs problematikát tárgyaló mű, a *Juli és a nagybetűs szerelem* Patricia Schrödertől. A már említett két regény közötti intertextuális kapcsolat mellett a kötet felhívja az olvasó figyelmét még egyszer arra, hogy az irodalom nyelvi szövegek játéka, s a nyelv, a szöveg újra és újra felbukkanhat, megidéződhet egy másik műben, ezáltal is erősítve a kapcsolatot a korábbi szöveggel, ugyanakkor rámutatva arra is, hogy a megszólalásnak mindig vannak új, megújuló, felfrissülő lehetőségei. Ilyen játékot játszik Szakács Eszter a „*Boldog, szomorú dal*”-ban (Tóth–Valaczka 2006b, 34), mely egy nyíltan jelzett Kosztolányi-intertextus, illetve Lackfi János a *Lavina-dalban* (Tóth–Valaczka 2006b, 44), mely a kötet fiúknak szóló oldalán található, így kötve össze a klasszikust a kortárssal, a női megszólalást a férfihanggal.

Van-e tehát a tankönyvekben kitapintható, jelenlévő női irodalmi hagyomány, s azt mely kánon(ok) részeként tudnánk értelmezni? Kellően skizofrén a helyzet, hiszen a női irodalmi hagyomány a nyílt kánon része lehetne, ha hagyják, hiszen – ahogy a bemutatott szöveggyűjteményben is láhattuk – működőképes megszólalásokat közvetít, s ezáltal igen magas szinten hozzájárul olvasója identitásának kialakulásához. Ám – különösen a feminista irodalomkritikák margóján – inkább nyílt ellenkánonként értelmeződik a női irodalmi hagyomány, mely a nyílt (férfi-) kánon mellett létrehozza a maga ikeresedett struktúráját, s önmagát nyíltként fogadja el. Emellett felvetődhet annak a lehetősége is, hogy a női irodalmi hagyományt a lappangó kánon körébe soroljuk, ám ebben az esetben meg kell maradnunk a sztereotípiákra építő értelmezésnél, mely a női irodalmat a lektúrral azonosítja. Létezhet persze a három kánonikus rendben egyszerre is, ám jelen esetben a legfontosabb az lenne, hogy – akár az ikeresedés révén, akár az archetipikus minták közvetítésére támaszkodva – egyáltalán közvetíthető legyen, s a női szerző – s ezáltal a női olvasó – ne legyen megfosztva az írástól. A női irodalmi hagyomány legnagyobb esélye az (lenne), ha bekerülne a tankönyvekbe, szöveggyűjteményekbe, s a nyílt kánon által felkínált lehetőségből adódóan a közös tudás része lenne – nem csak a női olvasók számára.

Irodalom

Gintli Tibor–Schein Gábor (1997): *Irodalom tankönyv 14–15 éveseknek*. Budapest: Korona Kiadó.

Gintli Tibor–Schein Gábor (1999): *Irodalom tankönyv 15–16 éveseknek*. Budapest: Korona Kiadó.

Horgas Béla–Levendei Júlia (é.n.): *Irodalom IV*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Sipos Lajos (1998): *Irodalomtanítás az ezredforduló*. Szerkesztette Sipos Lajos. Celldömölk: Pauz-Westermann Könyvkiadó.

Sipos Lajos (2006) *Irodalomtanítás a harmadik évezredben*, Szerkesztette Sipos Lajos. Budapest: Krónika Nova.

Szajbély Mihály (2000): *Mire figyelt a Figyelő?* Nyílt, negatív és lappangó kánon a kiegyezés utáni évek magyar irodalmában. In Takáts József szerk, *A magyar irodalmi kánon a XIX. században*, Budapest: Kijárat Kiadó, 177–211. p.

Szegedy-Maszák Mihály (1995): A bizonytalanság ábrándja: kánonképződés a posztmodern korban. In „Minta a szönyegen”. *A műértelmezés esélyei*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály. Budapest: Balassi Kiadó, 76–89. p.

Tóth Krisztina–Valaczka András (2005): *Irodalmi ikerkönyvek 7. Olvasmányok lányoknak / Olvasmányok fiúknak*. Szerkesztette Tóth Krisztina és Valaczka András, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Tóth Krisztina–Valaczka András (2006a): *Irodalmi ikerkönyvek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Tóth Krisztina–Valaczka András (2006b.): *Irodalmi ikerkönyvek 8. Olvasmányok lányoknak / Olvasmányok fiúknak*. Szerkesztette Tóth Krisztina és Valaczka András, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Ady Endre verseinek taníthatósága

Kiss Tímea

Bevezetés

Dolgozatomban Ady Endre költészetének vizsgálatát módszertani szempontból közelítem meg. A magyar irodalom módszertanának fontosságát társadalomkutatók, oktatási szakemberek egyaránt igazolják. Ennek megvalósíthatóságát saját verselemzésekkel próbálom alátámasztani, és a benne rejlő lehetőségek közül néhányat felmutatni, a kérdőíves vizsgálat eredményei által pedig alátámasztani azt a hipotézist, hogy kisebb módszertani változtatásokkal effektívebb lehet a szövegelemzés, miközben teret enged az önálló tanulói véleménynyilvánításnak.

A szövegek vizsgálatában különös figyelmet fordítottam az ismétléses alakzatokra, mert a költő életművében kiemelt szerepük van az alakzatoknak mint jelentésképző és szervező nyelvi elemeknek. Módszertani szempontból fontosnak és megkerülhetetlennek tartom ezek vizsgálatát is.

A tankönyvi elemzések módszertanának újragondolását, módosításait fontosnak tartom több szempontból is. Világunkban az ember boldogulása egyrészt attól függ, hogy képes-e az őt érő információk kiválasztására, értelmezésére, értékelésére. Másrészt attól, hogy rendelkezik-e azokkal a tanulási-gondolkodási képességekkel, kommunikációs és szociális készségekkel, amelyek birtokában rugalmasan és hatékonyan tud alkalmazkodni a gyorsan változó körülményekhez. (Vö. Pethőné Nagy 2007, 14) „Ahhoz, hogy ezeknek a kihívásoknak a holnap oktatása meg tudjon felelni, az iskolának is változnia kell. Ez azt jelenti, hogy a társadalmilag felhalmozott ismeretek átadása mellett / helyett egyre nagyobb figyelmet kell fordítania a tanulási, kommunikációs és szociális készségek, képességek kialakítására, fejlesztésére.” (Pethőné Nagy 2007, 15)

Az olvasói tapasztalatokra építő műismeretből, a művelődéstörténeti és irodalomtörténeti műveltségből, az irodalomtörténeti tartalmakból, valamint a széles spektrumú kompetenciafejlesztésből konstruálódó irodalomtanulásnak kitüntetett szerepe lehet a fent említett kihívások megválaszolásában. Azonban megváltoztak az irodalom tanításának feltételei is. A mindent elárasztó képi kultúra visszafejlesztette a diákok belső fantáziáját, a felgyorsult életritmus nem kedvez az időigényes, töprengést kívánó olvasásnak. A szépirodalom

olvasása napjainkban már nem magától értetődő szabadidős tevékenység, sőt az olvasásnak mint attitűdnek a kialakítása is egyre inkább az iskola feladatává válik (Pethőné Nagy 2007, 16–17).

Kisebbségi helyzetben a magyar nyelv és irodalom oktatására még nagyobb hangsúlyt kell helyezni, mivel a fent említett kihívások megvalósulása még érzékenyebben érinti a társadalmat.

Az alakzatokról

Az adjekció a négy retorikai alpművelet egyike, melyek nem választhatók el mereven egymástól. Az adjekció a tömörség ellen véthet, azonban elsősorban stíluserejként tarthatjuk számon. (Lőrincz–V. Raisz 2008, 15) Az alakzatok Ady költészetének fontos összetevői. A szövegekben elemzett stilisztikai alakzatok fogalmát röviden ismertetem, hogy a későbbiekben az értelmezés ne törje meg az elemzés menetét. Következzen az egyes alakzatok definíciója Ady-szövegekből vett példákkal szemléltetve.

Paralelizmus: Ugyanazon vagy bizonyos fokig eltérő szintaktikai szerkezetet követő és hasonló jelentésű két vagy több, egymás utáni mondat, tagmondat, szó szerkezet. (Vö. Szathmári 2008, 441) *Eltévedt, hajdani lovasnak / Hajdani, eltévedt utas*

Anafora: Egy vagy több szó ismétlődése két vagy több egymást követő tagmondat, mondat, verssor vagy versszak elején. (Kabán 2008, 87) *Itt van a sűrű, a bozót / Itt van a régi, tompa nóta*

Gradáció: Haladó, fokozódó reduplicatio, amely variációkat is eredményezhet. Voltaképpen fokozás, melyben az ismétlődő tagok gyakran szintaktikai funkciót is váltanak. (Vö. Szabó–Szörényi 1988, 135) *Víjjogva, sírva, kergetőzve*

Epifora: egy vagy több szó ismétlődése egymást követő tagmondatok, mondatok, illetőleg verssorok vagy versszakok végén. (vö. Kabán 2008, 204) *És hírük sincsen a faluknak / Alusznak némán a faluk*

Antitézis: Két tetszés szerinti szintaktikai terjedelmű gondolat szembeállítás. Jellemzőjük a párhuzamos szerkezet, nyelvi realizációja a lexémák, szintagmák vagy mondatok közötti szemantikai ellentét. (vö. R. Molnár 2008, 109) *Az Értől az Océánig*

Reddició: Olyan ismétlésen alapuló gondolatalakzat, melyben a mondat, verssor vagy versszak elején álló szó vagy szócsoport, esetleg a költemény első versszaka tér vissza ugyanannak a mondatnak, verssornak, versszaknak vagy költeménynek a végén. (vö. Varga 2008, 494) A reddició a kezdethez való visszatérés alakzata. (vö. Fónagy 1990) *Várnak reánk Délen, Jártam már Délen*

Szinekdoché: Egy fogalom megnevezése egy vele együtt értett másik fogalom megnevezésére szolgáló kifejezéssel. (vö. Kocsány 2008, 545) *héja madár, héja szárnyak*

Gemináció: Olyan ismétlésen alapuló mondat- vagy gondolatalkizat, melyben ugyanazon szó vagy szócsoport egy mondattani, illetve verstani egységen belül kétszer vagy többször ismétlődik. (vö. Varga 2008, 248) *Szállunk, úzve szállunk*

Szimpliké: Az anaforának és epiforának az egyidejű jelenléte, azaz egy vagy több szó ismétlődése egymást követő nyelvi, illetőleg metrikai egységek elején és végén. (vö. Kabán 2008, 543) *Add nekem a szemeidet, A szemeimet csókold*

A verselemzésekről

Mielőtt elkezdünk a szöveggel dolgozni, az elemzés előtt érdemes kérdéseket feltenni a kialakított csoportoknak, hogy a diákok önállóan beszélhessenek, válaszolhassanak ezekre. Az ezt követő elemzés is lényegében a kérdésekre kell, hogy válaszoljon, hogy a diákok összehasonlíthassák lehetséges válaszaikkal, és előttük legyen egy komplex elemzés is. Az elemzés megtanulása helyett a szövegértelmezés elsajátítása a fontos a diákok elemzési kompetenciájának kialakítása szempontjából. Az elemzést követő feladatoknak pedig ennek elmélyítésére kell törekedniük.

Néhány vers mélyebb elemzése által jobban megismerhető Ady költészte, a kérdések és feladatok segítségével pedig megjegyezhetőbbek a szövegek alapgondolatai, szövegszervező motívumai, alakzatai, képei.

A Héja-nász az avaron című vers elemzése

A *Héja-nász az avaron* című vers központi képében egymásra vonatkoznak az egyes alakzatok, a nyelv, a forma és a zene.

A vers legfontosabb szervező alakzatai az ismétlés különböző típusai, melyek hatását az alakzattársulásokban való előfordulásuk, más alakzattal való formai és szemantikai kapcsolatuk felerősíti. A paralelizmus és az ismétlések funkciója a szövegben a tartalom nyomatékosítása. Az alakzatokban kifejezett reménytelenség, az úzöttség, az eltökélt dac és küzdeni vágyás feszül egymásnak. Az ismétlések, a paralelizmus és az ellentétek funkciója továbbá a diszharmónia létrehozása is. Az alakzatokban kifejezett érzések összetettsége, a reménytelenség, az úzöttség és a sorsszerűség feszül egymásnak a szövegben.

Az ellentét alakzatának a szövegben fontos szerepe van, hisz a nász és a lehallás közti antitézis végigkíséri a verset. A nász (4) a közös élet kezdetét szimbolizálja, mely ellentétes az elmúlással. De a gradáció alakzata is fontos funkciót tölt be a szövegben: a természet rendjét, a körkörösséget hivatott hangsúlyozni. A keretes ismétlés is ezt nyomatékosítja. A címben szereplő jelzős szerkezet variációsán ismétlődik az első és második strófában: *héja nász az avaron, lehallunk az őszi avaron*.

Az első versszakban több fokozást is találunk: *útra kelünk, megyünk, vijjogva, sírva*. A gradációs alakzat funkciója lehet a nyugtalansággeltetés, a változás visszafordíthatatlanságának érzékeltetése. Ez a dinamizmus, mellyel a soha meg nem nyugvára utal a lírai én, végigkíséri a verset. A második versszak ellentétes az első strófával, a *mi* személyes névmással jelzett szubjektumokkal – a *két lankadt szárnyú héja madárral* – szemben megjelennek az *új héja szárnyak*, az *Ősszel* szemben a *Nyár*, a *vijjogással, sírással és kergetőzéssel* szemben *csókok ütközetek dúlnak*, a *lankadt szárnyakat* felváltja az *új szárnyak* csattogása.

A harmadik strófában újból megjelenik a *mi*, de a többes szám első személyű igék geminációs ismétlésében is ott van a gradáció: *szállunk, úzve szállunk*; és ellentét: *szállunk a nyárból, az őszben megállunk*. Az állapothatározók halmozása – *felborzolt tollal, szerelmesen* – még a korábbi mozgások utóhatásának tekinthető.

Az utolsó strófában variációs ismétléses alakzat formájában újra megjelenik a nász: *ez az utolsó nászunk nekünk*. A jelzős szerkezet a visszafordíthatatlanságot jelzi: nem maradt más hátra, csak az *egymás húsa* és a lehallás.

A vers központi metaforája a héjapár (2), amely szemantikai antitézis, hisz a szerelmespárokat (3) általában galamb képében ábrázolják, mely ellentétben áll a ragadozókkal. Az ellentétet tovább mélyíti a *mi* és az *ők* megjelenése, ami az élet folytonosságát jelzi. A központi szimbólum köré időbeli, térbeli, tempóbeli (5) változások fonódnak. Az utazás iránya lefelé tartó, az égből az avarra, nyárból az őszbe jutunk.

Az egész vers ellentétre épül, jelzi ezt a strofaépítkezés (6, 7), ahol a pártalan sorok rímtelenek. Mindez a harmónia hiányát érzékelteti, a körkörösséget s egyúttal az elmúlást is. Az utóismétlés alkotta kereten belül az ismétlések, fokozások és ellentétek funkcionálisan társulnak a szövegben. Ezt erősíti a szinekdoché, a héjapár rész-egész viszonyában beálló változások. Ahogy időben a nyárból az őszbe, térben az égből az avarra, úgy strófánként a héja madártól a húsig jutunk: *héjamadár, héja szárnyak, felborzolt toll, egymás húsa*.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a *Héja nász az avaron* ellentétes alakzatra épülő szimbólum, mely látomásos allegóriának is értelmezhető, nemcsak Adyék kapcsolatára utalhat, hanem általában minden szerelmi kapcsolatot

magában foglaló értelmezése is lehet. Az *új héja szárnyak*, a régiek úzottsége az örökös változást jelöli. Az évszakok változása a meg nem állapodást, a nász és a lehullás az élet körforgását. Az ellentét nem is *mi* és *ők* között feszül, hanem az elmúlás és közöttük, de a harmóniamentes állapotban még ott vannak az érzések, amitől nem *te* meg *én*, hanem *mi* hullunk az avarra.

Mivel a vizsgált tankönyvek nem tartalmaznak kérdéseket, illetve nem épülnek kérdésekre és feladatokra, az önálló verselemzés segítéséhez összeállítottam néhány kérdés- és feladatsort, melyek segítségével az elemzések önállóan és csoportmunkában is összeállíthatók. A cél az élmény, az akár laikus, de személyes reagálás, a szövegértés és szövegalkotás előtérbe helyezése. Ezt követi a tanári és tankönyvi elemzés, mely helyes mederbe tereli a csoportban elhangzott véleményeket. Így a kész tankönyvi szövegek háttérrel kapnak, élménnyel társulnak, melyeket elfelejteni már sokkal nehezebb.

Kérdések és feladatok a verselemzés segítéséhez

1. Milyen előfeltevéseink lehetnek a cím alapján?
2. Mi a vers központi szimbóluma, és miért nevezhetjük rendhagyónak?
3. Milyen madárnak ábrázolják általában a szerelmeseket?
4. Mit jelent a nász, és hogyan áll kapcsolatban a lehullással?
5. Milyen térbeli és időbeli változások figyelhetők meg a versben?
6. Milyen a vers hangulata?
7. Hogyan tükröződik ez a strófaépítésben?
8. Milyen alakzatokat találunk a versben? (Az alakzatok típusának ismertetése példákkal megelőzi a verselemzést.)
9. Keressetek ismétléseket és ellentéteket a versben, próbáljátok meghatározni a funkciójukat!
10. Gyűjtsétek ki a versben szereplő igéket, figyeljétek meg a mozgás irányát és intenzitását!
11. Határozzátok meg a vers rímképletét, és állapítsátok meg, hogyan áll ez összefüggésben a vers keltette diszharmóniával!
12. Fogalmazzátok meg e vers alapján, hogy a költő hogyan vélekedik a szerelemről!

Jelentésmagyarázat:

héja-madár, nász, diszharmónia, szimbólum, szinekdoché, reddíció, gemináció, gradáció

Őrizem a szemed

Az *Őrizem a szemed* A halottak élén kötet *Vallomás a szerelemről* című ciklusának tizedik verse, amely 1916 januárjában jelent meg a Budapesti Naplóban.

A cím variációsan ismétlődik (6) a kezdő versszakban, reddíciót hozva ezzel létre: *Már vénülő kezemmel / Fogom meg a kezedet, / Már vénülő szememmel / Őrizem a szemedet*. A reddíción belül az első sor anaforikusan ismétlődik a harmadik verssorban. A páros rímek pedig epiforát hoznak létre a strófán belül. A két párhuzamosan szerkesztett mondat változatlanul megismétlődik, geminációt alkotva ezzel a strófák között. A versszakokon is átszövődő ismétlés funkciója a nyugalom (3), a védelmező gesztus érzékeltetése, de egyúttal a költői én és a megszólított közti távolság nyomatékosítása is, mert a nyugalom látszatán belül jelen van a riadtság, melynek a költői én hangot is ad a következő strófában (4). *Világok pusztulásán / Ősi vad, kit rettenet, / Űz, érkezem meg hozzád / S várok riadtan veled*. Az első versszak látszólagos nyugalmát a szorongás váltja fel, így az ismétlések közé antitézis ékelődik. Az első strófa nyugalmával ellentétes jelentésű szavak zsúfolódnak a geminációs ismétléssel megkettőzött versszakok közé (*pusztulás, rettenet, riadtan*). Az *ősi vad* szimbólumát (6) fel is oldja a költő: a *kit* névmás használatával és az *érkezem* egyes szám első személyű használatával. Az űzés és érkezés ellentétét az igealakok módosításával és a soráthajlással tovább fokozza (*Űz, érkezem meg hozzád*), melyet a strófán végigvonuló fokozás nyomatékosít (*űz, érkezem, várok*).

A harmadik strófa változatlan ismétlését hangulatilag a második versszak befolyásolja, nyomatékosító funkcióját még jobban kiemelve, hisz a nyugalom (5) törékeny, erre utal a záró strófa is. *Nem tudom, miért, meddig, / Maradok meg még neked, / De a kezedet fogom / S őrizem a szemedet*. A múlt (*érkeztem*), jelen (*várok*) idő (6) érzékeltetése után a jövő bizonytalan. A variációs ismétléssel a nyugalom óhajtasát fejezi ki a költői én, az ellentétes kötőszó (*de*) az ellenszegülést is, s egyben a szándék komolyságát is sugallja.

Kérdések és feladatok a verselemzés segítéséhez

1. Milyen képzettársításokat hív elő a cím? Szerintetek miről fog szólni a vers?
2. Mi a vershelyzet?
3. Ki a vers beszélője? Kit szólít meg? Milyen szándékkal?
4. Milyen belső és külső körülmények veszélyeztetik a beszélő nyugalmat, boldogságát? Hogyan érzékelhető ez a szövegben?
5. Milyen ismétlődő motívumokat találtok a versben, mit fejezhetnek ki?
6. Milyen idősíkok jelennek meg a szövegben, és milyen szimbólumhoz köthetők?
7. Vizsgáljátok meg a vers ismétlődő alakzatait és beszéljétek meg, hogyan változik, módosul, bővül jelentésük?

Jelentésmagyarázat:

ősi vad, rettenet, világok pusztulása, motívum

Felmérés

A vizsgálatokat 2013 tavaszán végeztem a komáromi Selye János Gimnázium harmadikos diákjaival. Hipotézisem az volt, hogy ha az adott író/költő stílusára jellemző alakzatok használatába és a stílusjegyek felismerésébe kérdések és feladatok segítségével bevonjuk a diákokat, az alakzatok funkciójának ismeretével könnyebbé válhat a versértelmezés, eltűnik a szövegtől való idegenkedés, mert a szöveggel dolgoznak, miközben a stilisztikai alapfogalmakkal is megismerkednek.

A vizsgálatot egy közös verselemzés előzte meg, amelynek során példákkal ismertettem az előforduló alakzatokat, majd csoportokban kidolgozták a kérdéseket és feladatokat. Ezt követően közösen is megbeszéltük ezeket, a kapott válaszokból pedig tanári segítséggel összeállt az elemzés. 45 perc alatt két verssel is megismerkedtek ilyen módon a tanulók, miközben önálló gondolatokat fogalmaztak meg, párbeszédet folytattak az adott szövegről, s a tankönyvi elemzéshez hasonló, mégsem szövegidegen verselemzés jött létre az óra végére.

Az ezt követő órán egy verset kaptak önálló elemzésre kérdések és feladatok segítségével. Az adatközlők válaszait a vizsgált versek alapján csoportosítottam, majd összevettem a tankönyvi szövegekkel. Összesen 56 feladatlappal dolgoztam. 28 diák a *Héja nász az avaron* című verset, 26 adatközlő az *Őrizem a szemedet* címűt elemezte.

A következő táblázatokban a tanulók kérdésekre adott válaszait vetem egybe a tankönyvi szövegelemzésekkel. A könnyebb egybevetés érdekében címszavakkal dolgozom. Azt kívánom bizonyítani, hogy kisebb változtatásokkal – mint az elemzésekhez tartozó kérdések, feladatok és a jelentésmagyarázat – segítséget nyújthatunk a diákoknak ahhoz, hogy kellőképpen elsajátítsák az adott tananyagot, miközben önállóan a szöveggel is dolgoznak.

Héja nász az avaron elemzésének összevetése címszavakban

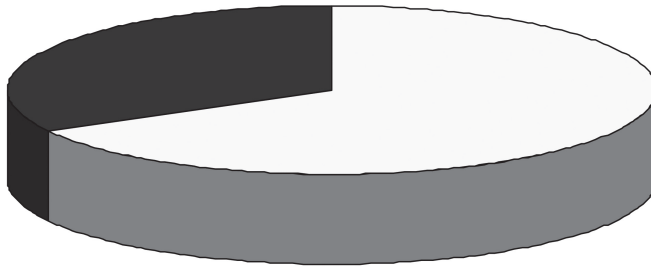
Kérdések és feladatok	Adatközlők válaszai	Tankönyvi részletek
1. Előfeltevések	Ősz, pár, szerelem, szerelmesek, két madár szerelme, elmúló boldogság, őszi héja nász	Nem értelmezhető a megszokott módon.
2. Központi motívum	Héja-galamb, ragadozó szerelmes, általában galamb, nem általános az ábrázolás, saját életét vetíti rájuk: a szenvedést és szerelmet	A szerelmet ellentmondásos érzésnek mutatja be.
3. Hasonlóságok és különbségek	Lankadt-csattognak, a másik elevenebb, élénkebb, boldogabb majd tompul a szenvedély, Őszbe szállnak Dúl a szerelem – a régi kihűlt	Nincs minőségbeli különbség, csak időbeli.
4. Honnan hova?	Nyárból őszbe, égből avarra / fentről lefelé, öregednek	Időben nyárból az őszbe, térben fentről lefelé tart.
5. A szerelem	Harc, hullámzó, szenvedélyes és bús, beletépnek egymásba, ellentétes: boldogság–sírás, vad csata, ami a halálba visz.	Szerelem, elmúlás és kiegészéssel kapcsolódik, ütközetként fogja fel
6. Mozgás intenzitása	Gyors, a végére megállnak, üzött, lassulnak-meghalnak	Egyre gyorsuló, majd lassuló.
7-8. Jellegzetes témák, kedvenc versek	Szerelem, halál, magyarság, halálfélelem, pénz Héja-nász az avaron, Őrizem a szemed, Párisban járt az Ősz. Nincsenek, Ady költészete nem fogott meg. Néhány szerelmi témájú versét kedvelem.	

A táblázatban szereplő címszavak összevetésével láthatjuk, hogy a kérdésekre adott válaszok 67%-ban megegyeznek a tankönyvi elemzéssel, a hiányok pedig tanári segítséggel pótolhatóak, miközben a tanulók önállóan dolgoznak, és a szövegről véleményt alkotnak. A tanultak vagy hallottak gyors feledésbe merülését is csökkenthetjük ezáltal, mivel az elemzések élménnyel, diskurzussal társulnak.

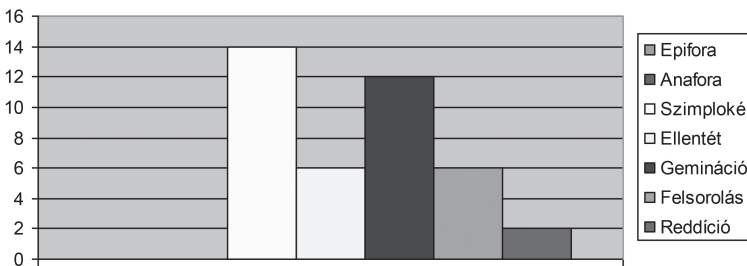
A diagramból jól látható, hogy az alakzatok felismerése, használata is fejleszthető, hisz az előforduló alakzatok legtöbbször felismerték a tanulók – átlagban kettőt –, és ezek ismeretét beépítették az elemzéseikbe.

Az utolsó két kérdésre adott válaszaik is figyelemre méltóak és elgondolkodtatóak. A témák megadásánál a legismertebbek mellett főként az előző órán elhangzott versek témái szerepeltek. Az adatközlők 93%-nak nincs kedvenc verse Adytól. Mindössze két diák választott verset, ezek között is az általuk elemzett szövegek szerepeltek. Több adatközlő azt válaszolta, hogy nincs, de meg is indokolták a válaszukat.

A kérdésekre adott válaszok egyezése a tankönyvi szövegelemzéssel

A versekben előforduló alakzatok felismerésének gyakorisága

Héja nász az avaron

Az *Őrizem a szemed* című vers elemzésének összevetése címszavakban

Kérdések és feladatok	Adatközlők válaszai	Tankönyvi részletek
2. Vershelyzet	Szerelmem, haláltól való félelem, vigyázni akar szerelmére, vigyáz valakire, védelmezés.	A vallomástevő óvó gesztussal fordul fiatal társa felé.
3. Vers beszélője, kít szólít meg és miért	Szerelmét, Ady szólítja Lédát, Ady szólítja Csinszkát / Bertát, egy idős ember a szerelmét.	Vallomástevő fiatal társának
4. Érzések	Őriző szándék, bizonytalanság, félelem, szerelem, hűség, fél attól, hogy egyedül hagyja szerelmét, gyengédség, Ady öreg és fél, hogy elveszíti szerelmét, pedig csak 39 éves volt, védelem.	A vallomástevő megnyilvánulása összetett: ragaszkodás, gyöngédség Féltség, együvé tartozás, halál.
5. Veszélyek	Szerelem, halál, háború, pusztulás, fél, hogy elveszíti a meglévő boldogságot öregedés, lelki fáradtság, ijedség.	Öregedés, halál közelsége, kívülről jövő rettenet.
6. Ismétlődő motívumok	Szem, kéz, megnyugtatóból ismétli.	Népdalok egyszerűségével hatnak.
7-8. Jellegzetes témák, kedvenc versek	Magyarság, szerelem, halál, hazaszeretet Nincs, de ha választanom kéne, az Őrizem a szemedet választanám, mert nagyon tetszik, ahogy kifejezi a kötődését, hogy mennyire félti őt. Őrizem a szemed, mert jó Harc a Nagyúrral, Páris az én Bakonyom Még nincs, de nagyon tetszik a stílusa.	

Az adatközlők válaszainak és a tankönyvi szövegek címszavainak összevetése után láthatjuk, hogy a kérdésekre adott válaszok 80%-ban megegyeznek a tankönyvi elemzéssel, a hiányok pedig tanári segítséggel könnyedén pótol-

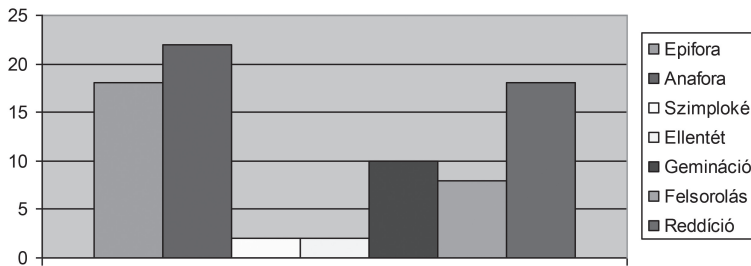
hatók, miközben önálló véleményalkotásra is tanítjuk őket. A tanultak vagy hallottak gyors feledésbe merülését szintén csökkenthetjük az élménnyel társuló diskurzus segítségével.

A diagramból jól látható, hogy az alakzatok felismerése, használata fejlesztendő, hisz a tanulók a versben előforduló összes alakzatot felismerték, és beépítették az elemzéseikbe.

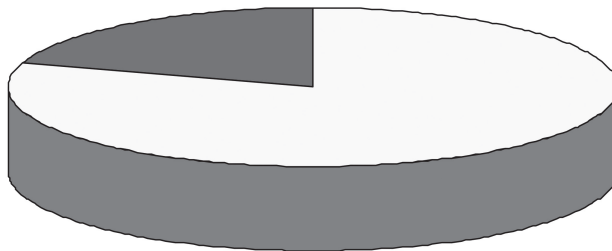
Az utolsó két kérdésre adott válaszaik is figyelemre méltóak. A témák megadásánál a legismertebbek mellett főként az előző órán elhangzott versek témái szerepeltek. Az adatközlők 70%-ának nincs kedvenc verse Adytól. Nyolc diák azonban többet is felsorolt, négyen pedig az általuk elemzett verset választották.

Érdekes kitérni a harmadik kérdés válaszára is. A kérdésben a vers beszélőjére és a megszólított kilétére kérdeztem rá. Többen Adyval azonosították a költőt, a megszólított pedig, háttértudásukhoz mérten, volt Léda is, Csinszka is, de akadt olyan adatközlő is, aki elvonatkoztatott a költőtől és életétől.

A versekben előforduló alakzatok felismerésének gyakorisága

A kérdésekre adott válaszok egyezése a tankönyvi szövegelemzéssel

Összegzés

A feladatlapok értékelése után arra szerettem volna választ kapni, hogy kisebb módosításokkal valóban összeállhat-e a közös munka eredményeképpen a verselemzés, könnyebbé válik-e a versértelmezés, és felismerhetőbbé válnak-e a stilisztikai alakzatok. Mint a fenti táblázatokból és ábrákból láthatjuk, ezek valóban létrejönnek, és értékelhető változásokat mutatnak már egy tanítási óra után is.

Irodalom

Ady Endre *Összes versei* (1998): szerk. Domokos Mátyás, kiad. Láng József, jegyz. Schweitzer Pál, Budapest: Osiris, 24, 87, 130, 730, 807. p.

Pethőné Nagy Csilla (2007): *Kihívások és válaszok* = P. N. Cs., Módszertani Kézikönyv, Budapest: Korona, 14–17. p.

Király István (1972): *Ady Endre*, Budapest: Magvető, I, 341–342. p.

H. Nagy Péter (2000): *Az Ady értelmezés újabb lehetőségei = Ady Endre Válogatott versek*, szerk. Mekis János, Debrecen: Alexandra, 183. p.

H. Nagy Péter (2003): *Ady-kollázs*, Pozsony: Kalligram, 95–120. p.

Vörös Ottó (2012): *Nyelvismereti problémák az irodalmi szövegek feldolgozása során* = V. O., Tankönyvkutatótanulmányok (kézirat)

Mellékletek

Héja nász az avaron

Útra kelünk. Megyünk az Őszbe,
Vijjogva, sírva, kergetőzve,
Két lankadt szárnyú héja-madár.

Új rablói vannak a Nyárnak,
Csattognak az új héja-szárnyak,
Dúlnak a csókos ütközetek.

Szállunk a Nyárból, úzve szállunk,
Valahol az Őszben megállunk,
Fölborzolt tollal, szerelmesen.

Ez az utolsó nászunk nekünk:
Egymás husába beletépünk
S lehullunk az őszi avaron.

Őrizem a szemed

Már vénülő kezemmel
Fogom meg a kezedet,
Már vénülő szememmel
Őrizem a szemedet.

Világok pusztulásán
Ősi vad, kit rettenet
Űz, érkeztem meg hozzád
S várok riadtan veled.

Már vénülő kezemmel
Fogom meg a kezedet,
Már vénülő szememmel
Őrizem a szemedet.

Nem tudom, miért, meddig
Maradok meg még neked,
De a kezedet fogom
S őrizem a szemedet.

Az andragógia mint komplex társadalomtudományi diszciplína

Gondolatok Mócz Dóra könyvéről

Az utóbbi két évtizedben jelentős tartalmi és metodikai változások közepette alakult/formálódott az egyre inkább önálló tudományterületté és praxissá fejlődő andragógia. Társadalmi szükségességét jelzi (többek között) az, hogy a legtöbb Kárpát-medencei magyar nyelvű főiskola és egyetem akkreditáltatta, és jelentős számú hallgató kapott/kap kiképzést e stúdiumból.

Mócz Dóra, a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola tanára könyvében ennek a tudományterületnek az elméletét, történetét, társadalmi funkcióit és gyakorlati vonatkozásait foglalta össze. Természetesen mint minden szintetizáló mű, e kötet is (a terjedelmi korlátokat figyelembe véve) tudománytani szempontból teljességre törekszik. *„Az érdeklődő választ találhat arra a kérdésre, hogy mit jelent napjainkban a felnőttnevelés tudománya, hiszen a kötet az andragógia és a felnőttkori tanulás alapfogalmain, elméletein és történetén, valamint a felnőttkor legfontosabb jellemzőin keresztül azt a kérdést vizsgálja, hogy az andragógia miért korunk egyik legdinamikusabban fejlődő tudománya, eredményei hogyan segítik közvetlenül a felnőtteket”* – olvasható a kötetborítón.

Jelentős globális társadalmi szükséglet, hogy a tanulással eltöltött évek száma növekedjen, s nemcsak azokban a térségekben, ahol az iskolázottság mértéke az alapfokú oktatás éveit tartományában van, hanem a fejlett országokban is: ez utóbbiakban a technikai/technológiai, kulturális és társadalomtudományi fejlődés szinte exponenciális növekedése következménye miatt. Az életmód-változások éppúgy befolyásolói a felnőttkori tanulásnak, mint a munkahelyi szükségletek: a folyamatosan növekvő „tudástermelési” igények, s nem kevésbé azok a motivációk, amelyek a személyes biológiai léttel, a mentális és munkaerő-piaci képességgel függnek össze.

A tanulás és a tanultság iránti személyes és társadalmi szükségletek indukálta késztetések által „kifejlődött” andragógia már a jelen, de még inkább a jövő olyan tudományterülete, amely egyre nagyobb teret foglal el az oktatási spektrumban. Mócz Dóra kötete ezért jelentős: útmutatást ad a felnőttnevelés-oktatás számos területéhez, ugyanis *„a felnőttképzés megújulásának útja a minőségi, szolgáltatás-centrikus nézőpontok általánossá válásától várható”*. (Uo.)

Bár a szerző a kötetében a 40–50 év közötti korosztály élethosszig tartó tanulására koncentrál (mert társadalmilag, munkaerő-fejlesztés szempontjából ez az a réteg, amelyik képzésére, átképzésére jelentős társadalmi igény van,

mert még mobilizálható tudásban, munkaerőben), de ez nem szűkíti az andragógiával kapcsolatos textusaiból kikövetkeztethető megállapításait, mindössze arra fókuszál, amely során a legérzékenyebb és társadalmilag legjobban hasznosuló képzés valósítható meg. Így írásának életkori kiterjeszhetősége természetes módon nyilvánulhat meg: az andragógiaképzők oktatói és a képzésben résztvevők adaptív módon kezelhetik, értelmezhetik és hasznosíthatják a kötetet. A szerző indoklása szerint: *„A XXI. század az információs technológiák rohamos fejlődésének és elterjedésének, a gazdaság, a politika és a média közvetítésével a kultúra egészét érintő globalizációnak a korszaka. Tudástársadalomban élünk, amelynek jellemzője, hogy a tudás közvetlen termelőerővé vált, és a megtermelt értékek jelentős része ismeret, tudás és szolgáltatás.”* (9. o.)

Az, hogy a szerző az andragógiát relatív önállóságú tudománynak definiálja, egyrészt átmeneti fejlődésfolyamatként értelmezhető, amely nyilvánvalóan afelé halad, hogy önálló diszciplínává lesz. Ennek minden társadalomgyakorlati, tudományelméleti, metodikai feltétele adott: dimenziója a globális intenzitástól függ, amelyet a tudás- és materiális termelési viszonyok alapoznak meg.

Mócz Dóra a felnőttekre irányuló hatásrendszerek pontos megfogalmazásával értelmezi a felnőttképzést, s természetesen hivatkozik azokra a szerzőkre, akik a modern andragógiával kapcsolatban szakirodalmi publikációkat jelentettek meg. Az andragógia történeti útjának felvázolásával lesz világossá az olvasó számára, hogy e fogalom milyen tartalmi változásokon, bővülésen át jutott el a mai értelmezéséig. Ebben a folyamatban különösen fontos időszak volt a második világháborút követő évtized, amikor világszerte fellendülőben voltak azok a képzések, amelyek az iskolázottsági hiányokat pótolták, valamint azok, amelyek az új társadalmi-gazdasági-technikai/technológiai igények alapján váltak tömegessé. A '90-es években a világgazdasági (és politikai) átrendeződések újabb probléma elé állították a társadalmakat. Ennek jelzése volt az ún. Delors-jelentés (1997), amely nemzetközi szinten (de hatásában főképpen az Európai Unióban) játszott szerepet abban, hogy a társadalmak (a politikai és gazdasági vezetés) felismerjék: élethosszig tartó tanulás, képzés nélkül nem biztosítható a térség versenyképessége, a foglalkoztatottság bővülése, s a szükséges átképzések nélkül nem csökkenthető a munkanélküliség.

A szerző számos más dokumentumra is hivatkozik, olyanokra, amelyek közvetve vagy közvetlenül megerősítették az andragógia iránti képzés fontosságát, azt az élethosszig tartó tanulási igényt, amely lehetőséget ad új kompetenciák létrehozására, a korábban kevésbé preferáltak erősítésére. (Különösen fontosnak tartja az idegen nyelvi, az informatikai, valamint a munkához és a szabadidőhöz szükséges készségek, képességek fejlesztését.) Mócz Dóra számos olyan társadalmi és egyéni motivációkat tár fel, amelyek nemcsak személyes

feltételei a felnőttoktatásnak, hanem elemzi azokat a szervezeti, intézményi, potenciális megrendelői aktorokat is, amelyek marketingeszközöket is felhasználnak a képzések szervezésében.

A kötet hangsúlyos fejezete az, amelyben a felnőttképzéssel foglalkozó szervezetek működését, tartalmi munkáját mutatja be nemcsak a képzési folyamat egészében, hanem kitér a hallgatói nyomon követésre, az elégedettségmérésre, és a végzett hallgatók folyamatos tájékoztatásának fontosságára is.

A könyv záró fejezetében a szerző a felhasznált forrásokat, adatbázisokat, kérdőíveket közli.

Mócz Dórának az andragógiatudománnyal és ennek praxisával kapcsolatos kötete olyan, a felnőttképzés megújításának minőségi tartalmú, szolgáltatáscentrikus képzési metodikájának innovatív nézőpontú műve, amelyet valamennyi, a felnőttképzésben érdekelt oktató, hallgató, intézmény és szervezet munkatársa haszonnal tanulmányozhat.

Tölgyesi József

Mócz Dóra: Az andragógia elmélete, története, társadalmi funkciói, gyakorlata. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó 2013, 202 p. ISBN 978 963 9955 41 7

A pencil sketch of a stack of books. The books are drawn with dark, textured shading, suggesting their covers and pages. Above the books is a large, cloud-like shape, also rendered with pencil strokes, which frames the title and subtitle. The entire illustration is contained within a rectangular border.

Mócz Dóra

**Az andragógia
elmélete, története,
társadalmi funkciói,
gyakorlata**

A tankönyvek szakmaisága, módszertani kérdései

Nemzetközi tankönyvkutató szimpózium a Selye János Egyetem TKK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén

A Selye János Egyetem Tanárképző Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének Variológiai kutatócsoportja 2013. október 25-én immár harmadszor rendezte meg tankönyvkutató szimpóziumát, amely a tankönyvek szakmaiságával és módszertani kérdéseivel foglalkozott. Az előadások bemutatására három szekció nyújtott teret.

A köszöntőt Lőrincz Juliann, a Variológiai kutatócsoport vezetője, a délelőtti szekció elnöke tartotta. Az előadássorozatot Eőry Vilma, az Eszterházy Károly Főiskola BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének oktatója, *A tankönyvszövegek motivációs ereje* című előadásával nyitotta. Az előadó egy 10 kérdésből álló kérdőív segítségével végzett felmérés tanulságait ismertette, amelyben 9., 10. és 12. osztályos tanulók vettek részt. Eőry Vilma arra kereste a választ, hogy milyen mértékű a tankönyv és szövegének a használhatósága. Előadását azzal a megállapítással zárta, hogy összességében annyi tanuló tartja unalmasnak a tankönyvet, mint amennyi érdekesnek.

Simon Szabolcs, a Selye János Egyetem Tanárképző Karának oktatója az Uzonyi Kiss Judit és Csicsay Károly szerzőpáros által szerkesztett új Magyar nyelv című tankönyvcsaládot elemezte *A szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák számára készült új magyarnyelv-könyvekről* című előadásában. Kutatását a pedagógusok körében végezte azzal a céllal, hogy képet kapjon arról, mely készségek sajátíthatók el nehezen a tanulók számára. Ezen belül vizsgálta a tankönyvek nyelvi változatosságát és az általuk közvetített ideológiát is.

A Pannon Egyetem Angol Tanszékének és a Selye János Egyetem Tanárképző Karának nyugállományú oktatója, Kurtán Zsuzsa a szlovákiai magyar tankönyveket elemezte szakmai nyelvhasználatuk szempontjából. *A szakmai nyelvhasználat vizsgálata a szlovákiai magyar tankönyvekben* című előadásában Bolgár Katalin és Bukorné Danis Erzsébet *Magyar nyelv az alapiskola 9. osztályára számára* és a már említett szerzőpáros Uzonyi Kiss Judit és Csicsay Károly a középiskola II., III. és IV. osztálya számára írt *Magyar nyelv* című tankönyvcsaládját vizsgálta.

Gaál Gabriella, az egri Eszterházy Károly Főiskola TKTK Neveléstudományi Tanszékének oktatója *A tankönyv mint pedagógikum. Az alapiskola 9. osztályos Magyar nyelvtankönyv pedagógiai-didaktikai megítélése* című előadását mutatta be. Mondanivalója középpontjába a következő kérdést állította: Kinek is íródott a könyv? A tankönyv didaktikai alapismereteinek felvázolása során Gaál Gabriella kiemelte, hogy a szóban forgó könyv jó tipográfiai megoldásokat alkalmaz, elősegíti a különböző tanulói készségek és a képességek integrált fejlődését, fejleszti a gondolkodást, és előnyként jelölte meg a rá jellemző módszertani pluralizmust. Véleménye szerint a tankönyv megfelelő az adott korosztály számára, és kielégíti az életkori sajátságokból adódó érdeklődési kört.

A délelőtti szekciót Vörös Ottó, a Selye János Egyetem és a Nyugat-magyarországi Egyetem nyugállományú oktatója *Két elméleti megjegyzés a mondattan tanításához* című előadása zárta. A tanár úr az alany-állítmány viszonyát és az értelmező jelző problematikáját vizsgálta a középiskola III. osztálya és az alapiskola 7. osztálya számára íródott tankönyvekben.

A délutáni szekció elnöke Simon Szabolcs volt. Elsőként *Egy magyarországi és egy szlovákiai középiskolai magyar nyelvtankönyv összehasonlító elemzését* Takács Edit, a budapesti Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó főmunkatársa előadásában halhattuk. Balázs Géza és Benkő Zsuzsa a középiskola I. évfolyama számára íródott tankönyvét hasonlította össze a szlovákiai magyar alapiskola 9. évfolyamán használt tankönyvvel. Az iskolarendszer és a tantervek különbségeire szándékosan nem tért ki. A tankönyveket szakmai és tudományos felépítésük alapján vizsgálta, melynek során ismertette didaktikai felépítésüket, módszertani megközelítésüket és a tananyag koncentrációját.

Lőrincz Gábor, a Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskolájának hallgatója a nyelvi variativitás hiányát mutatta ki a tankönyvekben. *Nyelvi variativitás – a hiányzó tananyag* című előadását három tankönyv elemzésére építette: a Kovács László által írt *Magyar nyelvtan*; Misad Katalin–Simon Szabolcs–Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelv 1.*; Uzonyi Kiss Judit és Csicsay Károly *Magyar nyelv*. Megállapítása szerint a tankönyvek egyáltalán nem vagy nagyon kis mértékben foglalkoznak a témával.

Lőrincz Julianna, a Selye János Egyetem TKK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének oktatója *Stilisztikai ismeretek az új szlovákiai középiskolai magyar nyelvtankönyvekben* címmel tartotta meg előadását. A szimpózium folyamán már több szempontból vizsgált új tankönyvcsalád, Uzonyi Kiss Judit és Csicsay Károly a középiskola II., III. és IV. osztálya számára kiadott tankönyveit vizsgálta stilisztikai szempontból és a stilisztika tananyagát érintően. Hiányként tüntette fel, hogy a tankönyvek nem említik meg hanghalmazt, jóhangzást–rosszhangzást, rétegnyelveket és a médiaműfajokat érintő stilisztikai ismereteket sem elégségesen ábrázolják. Kiemelte azonban, hogy a tankönyvek az írott és a beszélt nyelv különbségeit jól szemléltetik.

Egy újabb szempontot vizsgált Tóth Etelka, az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszékének oktatója *Helyesírási témakörök a tankönyvekben* című előadásában. Kutatása kiterjed az alapkisiskola 5–9. osztályos tankönyveire (Bukorné-Danis Erzsébet és Bolgár Katalin) és a középiskola II–IV. tankönyveire (Uzonyi Kiss Judit és Csicsay Károly), melyeket az érvényben lévő akadémiai helyesírási szabályzat alapján elemezett, különös tekintettel az összetett szavak helyesírására.

A szekció záró előadása *A szlovákiai magyar olvasókönyvek olvashatósága* címmel hangzott el Ledneczki Gyöngyi az Országos Pedagógiai Intézet munkatársának ismertetésében. Vizsgálatának célja az alsó tagozatos tankönyvek elemzése volt az olvashatóság szempontjából. Öt szöveget emelt ki az előadó a tankönyvekből, és ezeket értékelte a Mistrík-féle olvashatósági index alapján. Összegzésként megállapította, hogy a tankönyvszerzők a szövegek kiválasztása során figyelembe vették a tanulók kognitív képességeit és életkori sajátosságait.

A rövid kávészünet után megkezdődött az utolsó szekció Czetter Ibolya vezetésével. Elsőként Kusper Judit, az Eszterházy Károly Főiskola BTK Magyar Irodalomtudományi Tanszéke oktatójának *Identitás és nyelv az irodalomoktatásban* című előadását hallhattuk, mely a kánon fogalmának problematikájával és megvilágításával indult. Ezt követően az előadó felhívta a hallgatóság figyelmét a női szerzők műveinek kiszorulására a tankönyvi kánonból, és ismertette ennek feltételezett okait.

A második előadást Czetter Ibolya, a Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Központ Esztétikai, Nyelv és Irodalomtudományi Intézetének vezetője tartotta *Az irodalomtanítás innovációja című szombathelyi műhely munkájáról* címmel. A műhely az Élményközpontú Irodalomtanítási programhoz kapcsolódva végzi az irodalom tanításával kapcsolatos tudományos kutatómunka megalapozását immár 1990-től. Az előadó ismertette a kutatócsoport kiadványait és az általa szervezett programokat, majd bemutatta az Irodalomtanítás Innovációjának Országos Műhelyének (IROM) munkásságát.

Az előadássorozatot a Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskolájának két hallgatója, Kiss Tímea és Szabó Tünde folytatta. Kiss Tímea *Ady Endre verseinek taníthatósága* című előadásában egy, a középiskolások körében végzett kutatás eredményeit ismertette. Az előadó egy próbatanítás keretein belül Ady Endre verseinek a tankönyvektől eltérő elemzéseit végezte el a tanulókkal, mely során figyelemre méltó eredményeket ért el. Szabó Tünde *Mi változott? Magyar nyelvtankönyv az I. Csehszlovák Köztársaságban és ma* címmel két tankönyv funkcionális és strukturális összehasonlítását végezte el. Az egyik tankönyvet, mely 1925-ben jelent meg, Keresztes Pál írta, a másik pedig a nap folyamán már több szempontból ismertetett Kovács László által írt tankönyv. Az előadó kiemelt szövegrészek bemutatásával szemléltette a két tankönyv jelentős különbségeit.

A szimpózium utolsó előadását Németh Szilvási Andrea, a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének PhD hallgatója tartotta, *A magyar mint idegen nyelv oktatása Szlovákiában – tankönyvelemzések* címmel. A *Maďarčina pre samoukov* című szlovák nyelvű tankönyv korábbi és legújabb kiadását ismertette és hasonlította össze.

Az előadások színes repertoárját Lőrincz Julianna zárta, majd a záróbeszédet egy kellemes késő délutáni beszélgetés követte.

Szabó Tünde

A köznevelés kulturális, szociális és biológiai tényezői

A SJE Tanárképző Karának Biológia Tanszéke és Neveléstudományi Tanszéke 2013. november 13-án tudományos szimpóziumot szervezett „A köznevelés kulturális, szociális és biológiai tényezői” címmel és „Humánökológia és nevelés” alcímmel.

A szimpózium a Tudomány és Technika Hete program keretében került megrendezésre a Szlovák Köztársaság Kormányhivatalának támogatásával (UV SR - program: Kultúra národnostných menšín 2013. č. projektu: KNM/2-2004/2013/1.1.9), valamint a SJE Tanárképző Kar dékánjának, Erdélyi Margitnak a védnöksége alatt.

A szimpóziumot a kar dékánja nevében Horváth Kinga dékánhelyettes nyitotta meg. A meghívott előadók két szekcióban tanácskoztak. A Kulturális-szociális Szekciót Strédl Terézia, a Biológiai Szekciót pedig Nagy Melinda vezette. Az első szekcióban kilenc, a másokban tíz előadás kapott helyet.

Az előadások a köznevelés egyes problématerületeit érintették, megvilágítva annak különböző szegmenseit. Az oktató-nevelő tevékenység színvonalát befolyásolják a társadalom különböző szociális változói, az adott kisebbség kultúrájának és oktatásának helyzete, és természetesen a biológiai tényezők is. Ez alatt a tanulók egészségének örökletes tényezőit értjük, a testi, lelki és szociális jólétét (a WHO meghatározása szerint), a belső és külső környezeti tényezők hatását a szervezetre, az életvitelt, és a tágabb kultúrkörnyezetből eredő érzelmi és szociális ingerek mennyiségét. Vizsgáltuk a nevelés innovatív formáit is, így a múzeumpedagógia lehetőségeit, mint a következő generáció egyik meghatározó szocializációs és kulturális ható-tényezőjét.

A szimpózium célja egy olyan interdiszciplináris kutatóműhely megalapozása volt, amely a szlovákiai magyarság köznevelésével foglalkozik, beépítve a 2011-es népszámlálás ide vonatkozó adatait, módszeresen tevékenykedve az alapkutatás eredményeinek érvényesítésében az alkalmazott tudományok területein és a pedagógiai gyakorlatban egyaránt, ezzel segítve a nemzetiségi oktatás hatékonyabbá tételét.

A rendezvénynek az előadókon és szervezőkön kívül 103 regisztrált résztvevője volt: egyetemi oktatók, a környékbeli közép- és alapkiskolák pedagógusai, a tanár szakos diákok, akik megtöltötték a G110-es egyetemi előadótermet.

A szimpózium kísérő rendezvényeként a Selye János Egyetem Tanárképző Karának Óvó- és Tanítóképző Tanszéke Bakos Anita szervezésében „Diákkézzel” címmel kiállítást rendezett az óvópedagógus és tanítóképző szakos hallgatók munkáiból. A képzőművészeti alkotások, oktatási segédesszközök és módszertani játékok az előadóterem előtti térben voltak megtekinthetők a szimpózium ideje alatt.

Nagy Melinda–Strédl Terézia

Kultúrne, sociálne a biologické determinanty edukácie

Katedra biológie a Katedra pedagogiky Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne 13. novembra 2013 usporiadali vedecké sympóziu „Kultúrne, sociálne a biologické determinanty edukácie” s podnázvom „Humánna ekológia a výchova”.

Sympóziu bolo realizované pod záštitou dekanky Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho Margity Erdélyi, v rámci Týždňa vedy a techniky na Slovensku s finančnou podporou Úradu vlády Slovenskej republiky – programu Kultúra národnostných menšín 2013 (číslo projektu: KNM/2-2004/2013/1.1.9).

Podujatie otvorilo v mene dekanky PF UJS prodekanica Kinga Horváth. Sympózia sa zúčastnili pozvaní prednášatelia – odborníci v problematike indikátorov edukácie. Rokovalo sa v dvoch tematických sekciách. Sekciu kultúrno-sociálnu viedla Terézia Strédl, a Biologickú sekciu Melinda Nagy. Do kultúrno-sociálnej sekcie bolo zaradených deväť prednášok, a do biologickej desať.

Obr. č.1: Traja prednášatelia

Obr. č.2: Plénum

Prednášky objasňovali problematiku edukácie z rôznych pohľadov. Úroveň výchovno-vzdelávacej činnosti ovplyvňujú sociálne zmeny spoločnosti, status edukácie i kultúry sledovanej menšiny, a samozrejme aj biologické determinanty. Pod biologickými determinantami edukácie rozumieme genetické zdravie žiakov; telesnú, duševnú a sociálnu pohodu (podľa def. WHO); vplyv vonkajších a vnútorných faktorov prostredia na organizmus, životosprávu a saturáciu dostatočných emocionálno-výchovných podnetov širšieho kultúrneho prostredia. Sledovala sa aj potreba inovovaných foriem edukácie, ako napr. múzejná pedagogika, ktorá výrazným podielom participuje na socializácii a skultúrnení budúcej generácie.

Cieľom sympózia bolo vytvoriť interdisciplinárnu vedecko-výskumnú základňu v problematike edukácie minorít na Slovensku, implementáciu relevantných výstupov zo sčítania ľudu z r. 2011, pravidelne sa informovať a pripraviť prepojenie výstupov základného výskumu pre aplikovaný výskum a pedagogickú prax, ktoré pomáhajú národnostnému školstvu.

Obr. č.3: Výstava „Študentskými rukami“

Konferencie sa zúčastnilo 103 registrovaných poslucháčov z radov vysokoškolských učiteľov, učiteľov ZŠ a SŠ, a študentov učiteľských študijných programov, ktorí naplnili prednáškovú sálu G110 UJS.

Sprievodným podujatím sympózia bola výstava prác študentov štu-dijného odboru predškolskej a elementárnej pedagogiky, ktorú zorganizovala Katedra predškolskej a primárnej pedagogiky Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne pod vedením Anity Bakos.

Pod názvom „Študentskými rukami“ bolo vystavených v priestoroch pred prednáškovou sálou približne 100 vybraných výtvarných diel, didaktických hier a pedagogických pomôcok, ktoré boli k nahliadnutiu počas konania sympózia.

Melinda Nagy–Terézia Strédl

Vojtek Sándor emlékezete

Elment egy kolléga, itt hagyott minket egy barát. Nehéz volt tudatosítani, hogy a halálban, ha lehet valami természetes, akkor az a tény, hogy felülről kaszál, most nem így történt. Élete deljében lévő kolléga, barát, aki közöttünk élt és mozgott immár kilenc éve, nincs többé.

Nem voltam a végső búcsúztatáson, többen is voltunk így. Igényem van legalább írásban elmondani azt, amit érzek, ha Rád gondolkodom.

Még doktorandusz voltál, amikor megismerkedtünk a Láthatatlan Kollégiumban. Mindig mosolyogtál, vidám voltál, és főleg elmélkedő. Később kollégák lettünk a Tanárképző Karon és kisebb-nagyobb rendszerességgel találkoztunk. A jelenléted gazdagító volt, megjelenésed eredeti. Néha a párizsi festőkre emlékeztetted a lezserül átvetett piros sáladdal, barett sapkáddal, máskor a természetkímélőt láttuk Benned, aki a kerékpárját lakatolja le... Szeretetet, elfogadást árasztottál a környezetemben. Szerettek a diákjaid, habár következetes tanár voltál.

Igen, Te önmagaddal szemben is igényes voltál. Minden évben karácsonyra gondosan kiválasztott elbeszélést, szemelvényt kaptunk Tőled ajándékba. Nagyszerű olvasmány volt a kellemes ünnepi napok alatt. Ez most elmarad. Transzcendentális lényed azonban továbbra is velünk marad. Még sokáig apró külső jelek is emlékeztetni fognak, hiszen elvarratlan maradt sok minden az evilági létedből, hiszen nem erre készültél. Mi sem gondoltunk rá, hogy ilyen hamar vége lehet. Vége lett, és amit elmondhatunk, hogy emléked örökké megőrizzük!

Strédl Terézia

Elhunyt Jakab István egyetemi oktató, nyelvész, nyelvművelő

Tavaly tavasszal még felkértem arra, hogy az egyik egyetemi szemináriumon tartson előadást a hallgatóinknak. Jött is szívesen. Abban a témában adott elő, melyről igazán szívesen beszélt, a jelzős szerkezetek összevonásának kérdéséről. Máig emlékszem, amikor egyetemista koromban – mint egykori hallgatója – ezt először hallottam tőle. Szinte ittuk a szavait. Az akkori javakorabeli tanárhoz képest tavaly már megfáradt, lelassult, megkorsodott ember benyomását keltette. Szép, karakteres kézírása is magán

viselte a változást. A tanár úr azonban egészen az utolsó pillanatig dolgozott, ameddig csak tehetett.

Jakab István a múlt év szeptember 29-én betöltötte 85. életévét, de nem sokkal utána, november 23-án örökre eltávozott közülünk. Igazi tanár volt, ő maga is elsősorban annak tartotta magát. Hallgatók nemzedékeivel ismertette meg a leíró magyar nyelvtan, a nyelvművelés lényegét, kiváló alapokat nyújtva mindenkori hallgatóinak a tanári mesterséghez. Kellő szigorral, következetesen tette a dolgát. Nem tűrte a tájékozatlanságot a katedrán, de örömmel fogadta, ha tanítványai jó tudásról tettek tanúbizonyságot. Jakab István tanári hivatása mellett nyelvész és nyelvművelő is volt. Egyik közismert elméleti dolgozata – a már említett – a jelzős szerkezetek redukciójának kérdéséhez kapcsolódott. Elméleti tanulmányain kívül írt egyetemi jegyzetet, és persze, ránk maradtak nyelvművelő kötetek; az utolsó 2011-ben jelent meg: *Nyelvhasználat – nyelvtudomány – nyelvművelés* címmel (Madách-Posonium, Pozsony). Könyvei jelentős részében a szlovákiai magyar nyelvhasználatban a szlovák nyelv hatására létrejött különféle nyelvi alakulatokat, az ún. szlovakizmusokat vizsgálta. Folyamatosan figyelemmel kísérte a szlovákiai magyar beszélőközösség nyelvhasználatát, és általában tollat ragadott, főleg, ha a hazai magyar sajtóban helyesírási hibát, zavaros szerkezetű mondatot, szlovák hatásra terjedő nyelvi jelenséget, az ő kifejezésével szólva nyelvi vétséget fedezett fel. Kiváló meste-

re volt az írásnak, gyakran foglalt állást közéleti kérdésekben, a kulturális élet jelenségeivel kapcsolatban. Közírói tevékenysége is emlékezetes marad. Szakcikkeiben szívesen alkalmazott humoros fordulatot, jó érzékkel helyezett el szövegeiben stílusélénkítő eszközöket.

Aktív szervezője, zsűrielnökként, előadóként rendszeres szereplője volt a Kazinczy Nyelvművelő Napoknak, az alap- és középiskolások Szép magyar beszéd versenyének, ugyanakkor a magyarországi anyanyelvi vetélkedőkön is hasonló szerepet vállalt. Hangját, jellegzetes előadói stílusát ismerték a rádióhallgatók is, hiszen a Szlovák Rádió magyar adásában, a Pátriában hosszú évekig tartotta nyelvművelő ötperceseit, melyek nagy népszerűségnek örvendtek.

Kedves Tanár Úr! Most, hogy elfoglalta helyét az égi katedrán, méltán bizakodhat abban, hogy az Ön áldozatos munkájának eredményeképpen is honfitársaink közül még sokan gondolják úgy, hogy nem adják fel anyanyelvüket, a magyart, hanem megtartani szándékoznak, sőt átörökítik utódaiknak is. Mert – ahogy mondogatta –, amit elvesznek tőlünk, azt visszavehetjük, de amiről önként mondunk le, azt többé sosem nyerjük vissza. Nyugodjon békében!

Simon Szabolcs

A Selye János Tanárképző Kar „Monographiae Comaromienses” című sorozatának eddigi kötetei:

1. Liszka József szerk.: *Interetnikus és interkulturális kapcsolatok Dél-Szlovákiában*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2009.
2. Keserű József–H. Nagy Péter: *Kontrafaktumok. Spekulatív fikció és irodalom*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2011.
3. Vajda Barnabás szerk.: *Államhatár és identitás – Komárom / Komárno*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2011.
4. Szabó András: Szabó András: *„Bizonytalan Helyeken Búdosunk”. Szenci Molnár Albert a magyar és európai szellemi életben*. Dunaszerdahely–Komárom: Liliium Aurum–Selye János Egyetem Tanárképző Kar, 2011.
5. Strédl, Terézia: *Dramatoterapia a jej socializačné možnosti*. Komárno: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, 2012.
6. Tomáš Oravec a kol.: *Jazykovo-literárno-historické dotyky slovenčiny a maďarčiny v synchrónnom a diachrónnom priereze*. Komárno: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, 2012.
7. Erdélyi Margit: *Pedagógia és irodalom kölcsönhatásai*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2012.
8. Szabó András: *Szepességtől Biharig. Protestantizmus, irodalom és művelődés Magyarországon a 16–18. században*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2013.
9. Horváthová, Kinga–Szőköl, István: *Kontrola a hodnotenie žiackych výkonov v národnostných školách na Slovensku*. Komárno: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, 2013.
10. Gyurgyík László: *A szlovákiai magyarság népesedési folyamatai a 20. században (1918-tól 2001-ig)*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2013.
11. Barnabás Vajda: *O činnosti Rádia Slobodná Európa počas studenej vojny*. Komárno: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, 2013.
12. Liszka József: *Átmenetek. Folklor és nem-folklor határán*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2013.
13. Kováts-Németh Mária: *Kultúráközvetítés és pedagógiai értékrendszerek*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2013.
14. Strédl Terézia: *Inkluzív pedagógia*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2013.

Bc. Baka L. Patrik

egyetemi hallgató
Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Történelem Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: baka.l.patrik@gmail.com

Gaucsik István, PhD.

Múzeum mesta Bratislavy
Radničná ul. č. 1
SK-81518 Bratislava
e-mail: gaucsikistvan@gmail.com

Mgr. Illés Attila

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Doktori Iskola
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: illes.attila@gmail.hu

Mgr. Kiss Tímea

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Doktori Iskola
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: kistimi77@freemail.hu

Dr. Kusper Judit, PhD.

Eszterházy Károly Főiskola
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Irodalomtudományi Tanszék
Eszterházy tér 1.
H-3300 Eger
e-mail: kusperjudit@freemail.hu

doc. dr. Lőrincz Julianna, PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: jel2ster@gmail.com

Paedr. Nagy Melinda, PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Biológia Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: nagy.melinda@selyeuni.sk

H. Nagy Péter, PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: h.nagyp@gmail.com

Bc. Sakáč Roland

egyetemi hallgató
Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Történelem Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: sr0953@selyeuni.sk

PhDr. Simon Szabolcs, PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: simons@selyeuni.sk

PaeDr. Strédl Terézia, PhD.

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Neveléstudományi Tanszék
Bratislavská c. 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: stredlt@selyeuni.sk

Mgr. Szabó Tünde

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Doktori Iskola
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: st0785@selyeuni.sk

PaedDr. Takács István

SK–925 03 Horné Saliby č. 1213

e-mail: dr.takacs@centrum.cz

Dr. Tóth Gábor, PhD.

Biológia Intézet

Savaria Egyetemi Központ, TTK

Nyugat-magyarországi Egyetem,

Károlyi G. tér 4.

H–9700 Szombathely,

e-mail: tgabor@ttk.nyme.hu

Dr. Tölgyesi József

Kodolányi János Főiskola

Fürdő utca 1.

H–8000 Székesfehérvár

e-mail: tolgyesij@kodolanyi.hu

doc. dr. Vörös Ottó CSc.

Bartók Béla u. 2.

HU–9900 Körmend

e-mail: Voros.Otto@gmail.com